

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**NECMEDDİN-İ DÂYE'NİN (ö. 654/1256) MİRSÂDÜ'L- 'İBÂD ADLI
ESERİNİN HADİS İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADEM CEYLAN

DANIŞMAN:

Prof. Dr. Mehmet EREN

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	ÂDEM CEYLAN		
	Numarası	22810601131		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	NECMEDDİN-İ DÂYE'NİN (ö. 654/1256) MİRSÂDÜ'L- 'İBÂD ADLI ESERİNİN HADİS İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

ÂDEM CEYLAN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	ADEM CEYLAN		
	Numarası	22810601131		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. MEHMET EREN		
Tezin Adı	Necmeddîn-İ Dâye'nin (Ö. 654/1256) Mirsâdü'l-'İbâd Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi			

Ebû Bekir Necmüddîn-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî'nin (ö. 654/1256) Mirsâdü'l-'İbâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd adlı eserinde yer alan rivayetlerin Hadis ilmi ölçütlerine göre incelenmesini amaçlamıştır. Çalışmanın temel amacı, Mirsâdü'l-'İbâd'da yer alan hadislerin kaynaklarını tespit etmek ve sıhhat derecelerini belirlemektir. Necmeddin-i Dâye'nin hadisçiliğini araştırarak, İslam geleneğindeki ilmi mirasa mütevazı bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Necmeddin-i Dâye gibi önemli bir mutasavvıf ve müfessirin hadisçi yönünün ele alınarak, eserlerini daha iyi değerlendirme imkânı sunmayı amaçlamıştır.

Mirsâdü'l-'İbâd, Kübrevî tarikatı müntesiplerinin başucu eserlerinden biridir ve yaratılış mertebelerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Rüya, müşâhede ve zikir esnasında ortaya çıkan nur ve tahayyül edilen renklerin tahlillerini dini yaşamın farklı boyutlarını açıklarken oldukça ayrıntılı değerlendirmektedir. Necmeddin-i Dâye, konuları işlerken sık sık Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislere yer vermektedir. Ancak, zikrettiği hadislerin çoğunun kaynağı ve sıhhat derecesi hakkında bilgi verilmemektedir. Bu durum, eserin Hadis ilmi açısından incelenmesi gerekliliğini doğurmuştur.

Çalışmanın yöntemi, eserin tahkikli neşri, Türkçe ve Osmanlıca tercümeleri ile Hamid Algar tarafından yapılan İngilizce tercümesinden yararlanarak, hadislerin orijinal metinlerle karşılaştırılmasını içermektedir. Girişte konu, yöntem ve kaynaklar hakkında bilgi verilip, Necmeddin-i Dâye'nin kısa biyografisi sunulup, Mirsâdü'l-'İbâd'ın tanıtımı ve eserin muhtevasına dair bilgiler verilecektir. Birinci bölümde, seçilen hadisler konulara göre tasnif edilecek, hadislerin tahriri yapılacaktır. İkinci bölümde ise, hadisler, kaynakları, nispet yönüyle değerlendirip hadislerin sıhhat dereceleri belirlenecektir. Hadislerin kaynakları, tasnif dönemi ve sonrası temel hadis külliyatından tespit edilecek, kaynağı bulunamayan hadisler benzer rivayetlere göre değerlendirilecektir. Çalışma, betimsel bir tasvir içerecek ve dökümantasyon incelenmesine dayanarak hazırlanacaktır. Necmeddin-i Dâye'nin Mirsâdü'l-'İbâd'ı üzerine yapılan mevcut çalışmaların Tasavvuf ve Tefsir alanında yoğunlaştığı, Hadis alanında ise herhangi bir çalışma bulunmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu dolduracak ve Hadis ilmine katkılar sunacaktır.

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Adem CEYLAN		
	Student Number	22810601131		
	Department	Basic Islamic Sciences/ Hadith		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet EREN		
Title of the Thesis/Dissertation	AN EVALUATION OF NECMEDDÎN-I DÂYE'S (d.654/1256) MIRSÂDÜ'L-İBÂD FROM THE SCIENCE OF HADITH			

This study aimed to examine the narrations in the work *Mirsâdü'l-İbâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd* by Abū Bakr Najm al-Dīn 'Abd Allāh b. Muḥammad b. Shāhāwar al-Asadī al-Rāzī (d. 1256) according to the criteria of Hadith science. The main objective of the study was to identify the sources and determine the authenticity of the hadiths mentioned in *Mirsâdü'l-İbâd*. By researching Najm al-Dīn al-Dāya's contributions to Hadith science, the study aimed to offer a modest contribution to the scholarly heritage within the Islamic tradition. This work sought to provide a better evaluation of the hadith scholar aspects of Najm al-Dīn al-Dāya, an important Sufi and exegete.

Mirsâdü'l-İbâd is one of the key texts for the followers of the Kubrawiyya order and comprehensively addresses the stages of creation. The work provides detailed analyses of the light and imagined colors that appear during dreams, observations, and recitations of dhikr, offering extensive explanations of different aspects of religious life. Najm al-Dīn al-Dāya frequently referenced hadiths from the Prophet Muhammad when discussing these topics. However, many of the hadiths he cited do not have specified sources or information regarding their authenticity, which necessitated a detailed examination of the work from the perspective of Hadith science.

The methodology of the study involved comparing the hadiths in the original text with their counterparts in major Hadith compilations, using both Turkish and Ottoman translations, as well as the English translation by Hamid Algar. The introduction provided information about the topic, methodology, sources, and a brief biography of Najm al-Dīn al-Dāya. The first chapter presented an introduction to *Mirsâdü'l-İbâd* and its content. The second chapter categorized the narrations mentioned in the work, identifying their sources and determining their authenticity under various headings. The sources of the hadiths were identified from both classical and post-classical Hadith compilations, with unsourced hadiths evaluated based on similar narrations.

The study employed descriptive analysis and document review methods. The literature review indicated that existing studies on Najm al-Dīn al-Dāya and *Mirsâdü'l-İbâd* were concentrated in the fields of Sufism and exegesis, with no studies found in the field of Hadith science. Thus, this study aimed to fill that gap in the literature and provide significant contributions to Hadith science.

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	ADEM CEYLAN
	Numarası	22810601131
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ HADİS
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	PROF.DR. MEHMET EREN
	Tezin Adı	NECMEDDİN-İ DÂYE'NİN (ö. 654/1256) MİRSÂDÜ'L- 'İBÂD ADLI ESERİNİN HADİS İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Necmeddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) Mirsâdü'l- 'İbâd Adlı Eserinin Hadis İlmî Açısından Değerlendirilmesi başlıklı bu çalışma 04/10/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	PROF.DR.	MEHMET EREN	
2	PROF.DR.	FİKRET KARAPINAR	
3	DOÇ. DR.	MUSA ERKAYA	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı.....	2
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	3
3. Necmeddîn-i Dâye ve Mirsâdü'l-'İbâd.....	6
3.1. Necmeddîn-i Dâye	6
3.2. Mirsâdü'l-'İbâd	9
BİRİNCİ BÖLÜM	14
RİVAYETLERİN KONULARINA GÖRE TASNİFİ	14
1.1. Ahlakla İlgili Rivayetler.....	15
1.2. İlimle İlgili Rivayetler.....	29
1.3. İmanla İlgili Rivayetler	34
1.4. İbadetlerle İlgili Rivayetler	41
1.5. Zikirle İlgili Rivayetler	45
1.6. Nefislerle İlgili Rivayetler	49
1.7. Ruhlarla ilgili Rivayetler.....	55
1.8. İnsanın Yaratılışıyla İlgili Rivayetler.....	58
1.9. Ticaretle İlgili Rivayetler	60
1.10. Yöneticilerle İlgili Rivayetler	63
1.11. Kıyamet-Ahiretle İlgili Rivayetler	71
1.12. Muhtelif Rivayetler	76
1.13. Değerlendirme	83

İKİNCİ BÖLÜM	85
RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	85
2.1. Rivayetlerin Kaynakları	85
2.1.1. Kütüb-i Tis'a	86
2.1.2. Diğer Hadis Kitapları	86
2.1.3. Muhtelif Kitaplar	86
2.1.4. Kaynaklarda Bulunamayanlar	86
2.1.5. Kaynakların Değerlendirilmesi	86
2.2 Rivayetlerin Sıhhat Durumları	89
2.2.1. Sahih Rivayetler	89
2.2.2. Hasen Rivayetler	90
2.2.3. Zayıf Rivayetler	90
2.2.4. Uydurma Rivayetler	91
2.2.5. Kaynağı Tespit Edilemeyen Rivayetler	92
2.2.6. Değerlendirme	92
2.3. Rivayetlerin Nisbet Durumları	95
2.3.1 Merfû Rivayetler	95
2.3.2 Mevkuf ve Maktu Rivayetler	96
2.3.3. Kutsi Hadisler	97
2.3.4. Değerlendirme	97
2.4. Necmeddîn-i Dâye'nin Hadisçiliği	99
2.4.1. Hadisleri Kullanma Yöntemi	99
2.4.2. Hadisleri Yorumlama Yöntemi	101
2.4.2.1. Varlık	103
2.4.2.2. Ma'rifet	105

2.4.2.3. Ahlak.....	109
2.4.2.4. Siyaset.....	115
2.4.2.5. Ezkar	119
2.4.2.6. İbadet.....	120
2.4.2.7.Değerlendirme.....	121
SONUÇ.....	123
EK: Genel Rivayet Tablosu.....	125
KAYNAKÇA	133

ÖNSÖZ

Necmeddîn-i Dâye (ö. 654/1256), İslam dünyasının büyük Hercümerçler içinde bulunduğu bir yüzyılda yaşamıştır. Bir yandan haçlı seferleri bir yandan Moğol işgali doğu batı aksında büyük bir sıkışmaya yol açmış fakat tüm olumsuz yanlarına rağmen İslam düşüncesinin velûd âlimlerinin de yaşadığı bir dönem olmuştur. Moğol işgali nedeniyle doğup büyüdüğü memleketini terk etmek zorunda kalmış ve ömrünün önemli bir kısmı yolculuklarda geçirmiş olsa da yaklaşık seksen senelik ömrünü verimli bir şekilde değerlendiren Necmeddîn-i Dâye, birçok eser vermiştir. Başta tasavvufi eserleri olmak üzere önemli bir tefsiri ve birçok şiir kaleme almıştır. Necmeddîn-i Dâye Farsça olarak kaleme aldığı *Mirsâdü'l-İbâd*'ı Sultan Alâeddin'e sunmuş hem Selçuklular döneminde hem de Osmanlı döneminde ilim ehlinin dikkatini çekmiştir. Osmanlı devletinin siyasi birliği temin sürecinden sonra başlayan kültürel gelişimle birlikte 1422 yılında ilk defa Türkçeye tercüme edilmiştir. Günümüz Türkçesine de çevrilen eser etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiş ardından da Necmeddîn-i Dâye'nin kısa biyografisi sunulmuştur. Birinci bölümde *Mirsâdü'l-İbâd*'da zikredilen rivayetlerin konularına göre tasnifi yapılmıştır. İkinci bölümde ise rivayetlerin kaynakları tespit edilmiş, sıhhat durumları belirtilmiş ve nispet açısından rivayetler incelenmiştir.

Akademik çevrelerin tefsir ve siyaset bilimi açısından ilgi gösterdiği Necmeddîn-i Dâye ve en önemli eseri olan *Mirsâdü'l-İbâd*'ın bu zamana kadar hadislerinin incelenmemiş olması, bizi bu konuda çalışma yapmaya sevk etmiştir. Çalışmada samimi ve yakın ilgisiyle yol gösteren, her aşamasında desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Eren'e teşekkürü bir borç bilirim.

Uzun bir aradan sonra çalışmayı tamamlamam konusunda beni cesaretlendiren ve her türlü desteği sağlayan eşim Gülsüm Ceylan'a, moral, motivasyon ve teknik desteğini esirgemeyen dostum Muhammet Yurtseven'e, günün her saatinde soru sorabilme imkânı tanıyan Abdullah Aydın'a teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
b.	: İbn
c.c.	: Celle Celâluhû
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
M.	: Mîlâdî
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
öl.	: Ölümü
r. a.	: Radiyallahu anh
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik Eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
tsh.	: Tashih Eden
ts.	: Tarihsiz
y.y.	: Yayıncı Yok
yy.	: Yüzyıl
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Hadis ilmine dair çalışma türlerinden birisi de belli bir müellif ve bir eserinin bu ilim dalına yaptığı katkıların ortaya konulmasıdır. Bu tür çalışmalarda genellikle ilgili eserde zikredilen hadislerin kaynakları ve sıhhat durumları araştırılır. Bu bağlamda bilhassa hadisçi kimliğiyle değil de başka alanda meşhur olan bir müellifin kullandığı hadisleri inceleyip sıhhat derecelerini belirlemek oldukça önemlidir. İşte mutasavvıf ve müfessir kimliğiyle bilinen Ebû Bekir Necmeddîn-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî'nin (ö. 654/1256) *Mirsâdü'l- 'İbâd mine'l-me'bde' ile'l-me'âd* adlı eserinde bulunan rivayetlerin Hadis ilmi ölçülerine göre incelenip değerlendirilmesi bu çalışmanın temel hedefini oluşturmaktadır.

Mirsâdü'l- 'İbâd tasavvufî açıdan oldukça önemli olup Kübrevî tarikatı müntesiplerinin başucu eserlerindedir. Öyle ki zamanla diğer Kübrevî müelliflerin kaleme almış olduğu eserlerin önüne geçmiştir. Edebi bir üslupla kaleme alınan bu eser Farsçanın sağladığı avantaj sayesinde sembollerle bezeli bir anlatım diline bürünmüştür. Mukaddime ve beş bölümden meydana gelen eserde yaratılış mertebeleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve bu mertebelerin kökenleri tafsilatlı olarak açıklanmıştır. Ayrıca nübüvvet konusu incelenip nübüvvetin imkânı tasavvufî bir üslupla ele alınmıştır.¹

Mirsâdü'l- 'İbâd' da yaşamın farklı boyutlarından bahsedilmektedir. Müellif ayet ve hadislerle temellendirilen bu boyutlar farklı açılardan irdelemektedir. Necmeddîn-i Dâye, tasavvuf âdâb ve erkânını bu boyutların tezahürü olarak imgelemiş örneğin rüya, müşâhede ve zikir esnasında ortaya çıkan nurun ve tahayyül edilen renklerin tahlillerini dini yaşamın farklı boyutlarını açıklarken oldukça ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir. Eser insanın bâtını suretine ayrı bir önem vermiştir. Liyakatle yapılan bir iş ve sanatın insana manevi faydalar sağlayacağından bahsetmiş ve bu suretle elde edilecek mertebelere vurgu yapmıştır.²

¹ Halil Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 90-98; Mehmet Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/497.

² Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri*, 91-93.

Necmeddîn-i Dâye konuları işlerken sık sık rivayetlere yer vermektedir. Zikrettiği rivayetlerin kaynaklarını belirtmemiş ve sıhhat derecesi hakkında da yorum yapmamıştır. Bu yüzden eserin hadis ilmi açısından incelenerek ilgili rivayetlerin yer aldığı tasnif dönemi ve sonrası kaynakları belirlemenin ve sıhhat derecelerini hadis usulü çerçevesinde ortaya koymanın faydalı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca müellifin zikrettiği hadisleri delil olarak kullanma ve yorumlama tarzına da temas edilerek mutasavvıfın hadislere yaklaşımının temel özelliklerini tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmalarımıza göre Necmeddîn-i Dâye'nin *Mirsâdü'l-İbâd*'ı üzerine hadis alanında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Necmeddîn-i Dâye ve *Mirsâdü'l-İbâd* üzerine yapılan çalışmaların tamamı neredeyse tasavvuf ve tefsir alanındadır. Çalışmaların bir kısmının da müellifin hayatıyla sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu yönüyle çalışmanın literatürdeki bu boşluğu doldurması hedeflenmiştir.

1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

İslam geleneği içerisinde sahih hadisin sâkim hadisten ayrılması için muazzam bir çaba ve gayret ortaya konmuştur. Hz. Peygamber'den sadır olan rivayetler her nerede zikredilmiş ise İslam alimleri bu konuda titiz bir çaba ortaya koymuş ve bu metinlerin hadis ilmi açısından tenkidi yapılarak sahih rivayetin tespiti, anlaşılması ve yorumlanmasında oldukça yoğun bir çalışma yürütülmüştür. Bu gayretin ardında yatan temel saik, hadislerin İslam dininin ikinci temel kaynağı olmasından dolayı taşıdığı büyük önemdir. Dolayısıyla İslam alimlerinin yapmış oldukları çalışmalardan birisi de hangi alanda telif edilmiş olursa olsun içerisinde Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilen rivayetler bulunan eserleri Hadis ilmi açısından incelemek olmuştur. İlgili rivayetler sıhhat dereceleri, kaynakları, ifade ettikleri anlam ve hüküm açısından değerleri gibi birçok yönden ele alınarak incelemeye tabi tutulmuştur. İşte Necmeddîn-i Dâye'ye ait *Mirsâdü'l-İbâd* isimli eserde yer alan rivayetlerin Hadis usulü yönünden değerlendirilerek incelenmesi bu çalışmanın konusudur. Problemi de Necmeddîn-i Dâye *Mirsâdü'l-İbâd* adlı eserinin Hadis ilmi açısından değerinin ortaya konmasıdır.

Mirsâdü'l-İbâd isimli eserde yer alan rivayetlerin Hadis ilmi çerçevesinde ele alınıp incelenmesi araştırmanın temel amacını teşkil etmektedir. Necmeddîn-i Dâye'nin hadisçiliğini ve *Mirsâdü'l-İbâd* ın hadis yönünü araştırmak suretiyle İslam

geleneğindeki ilmi mirasın devamına mütevazî bir katkı sunmak da amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma İslam geleneğinin mensupları olarak bizlerin önemli bir müellif olan Necmeddîn-i Dâye'ye ve ilmi mirasına vefa göstermesini hedeflemektedir.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Eserin Farsça olması ve Arapçaya tercüme edilmemiş olmasından ötürü çalışmamız esnasında sekiz yazma nüsha göz önüne alınarak Muhammed Emin Riyâhî tarafından Farsça neşredilen nüsha esas alınmıştır. Karahisarlı Kasım b. Muhammed tarafından İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd ismiyle yapılan Osmanlıca tercümesinden de istifade edilecek olup Halil Baltacı tarafından 2013 yılında ilk defa yayınlanan ve 2021 yılında yeniden basılan Türkçe tercümesine de müracaat edilmiştir. Eserin orijinalinde ayet ve hadisler Arapça olarak zikredildiği için hadisleri tespiti için metinlerin ana kaynaklarla karşılaştırmaları yapılmıştır. Ayrıca eserin Hamid Algar tarafından yapılan İngilizce tercümesinden de yararlanılmıştır. Ayrıca Mirsâdü'l-İbâd'ın tanıtımı yapılmış ve eserin muhtevasına dair bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler, eserin analiz edilmesiyle elde edilen bulgulardan ve yapılan önceki çalışmalardan alınan verilerden sentezlenmiş bir şekilde çalışmaya aktarılmıştır.

Birinci bölümde ise Mirsâdü'l-İbâd'da zikredilen rivayetlerin konu tasnifi yapılmış ve başlıklar altında kaynakları belirtilmiştir. Hadis ilmi çerçevesinde bu rivayetlerin sıhhat dereceleri belirlenmiştir. Hadislerin kaynakları gerek tasnif dönemi gerekse sonrasında yazılan temel hadis külliyatından tespit edilmiştir. Bu külliyatta yer almayan hadisler tali kaynaklardan tespit edilmiş ve kaynağı bulunamayan hadisler hakkında da bilgi verilmiştir. Elde edilen bulgular sonuçta hadis ilmi açısından analiz edilmiş bir şekilde sunulmuştur.

Bu araştırma yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden metin analizini merkeze alan dokümantasyon incelenmesine dayanarak hazırlanmıştır.

Türkiye'de Necmeddîn-i Dâye ve Mirsâdü'l-İbâd üzerine yapılan çalışmalar ve araştırmamızda kullanılan kaynaklar şöyledir:

Kitaplar:

- Dâye, Necmeddin-i. *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd.*, nşr. Muhammed Emin Riyâhî. Tahran: Büngah-ı Terceme ve Neşr-i Kitab, 1973: İntişarat-ı İlmi ve Ferhengî, 1986.
- Najm Al-Dîn Râzî, *The Path of God's Bondsmen from Origin to Return* (Mirsâd al-'ibâd men al-mabda' ilâ'l-ma'âd). çev. Hamid Algar. Persian Heritage Series 35 New York: Caravan Books, 1982.
- Ebu Bekr Necmeddin Abdullah b Muhammed b Şahaver Necmeddin-i Daye, *Bahrü'l-hakaik ve'l-meani fi tefsiri's-seb'i'l-mesani/et-Te'vilatü'n-Necmiyye.* Tahran: Müessese-i Pejuheş-i Hikmet ve Felsefe-i İran, 1392/1986.
- Okuyan, Mehmed, *Necmuddin Daye ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.
- Baltacı, Halil. *Necmeddin Daye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Dâye, Necmeddin *Tasavvuf Yolu Mirsâdü'l-'ibad.* nşr. Halil Baltacı. Dergâh Yayınları, 2013 ve 2021
- Dâye, Necmuddin-i. *Sufilerin Seyri Mirsâdu'l-'İbad.* çev. Hakkı Uygur. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- Severcan, Şefaettin (haz.). *Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol.* İstanbul: Büyüyenay, 2018.
- Karahisârî, Kasım b. Mahmud. *Sufi Diliyle Siyaset İrşadü'l-Mürîd ile'l-Murad fi Tercemeti Mirsâdü'l-'İbad.* İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Karahisari, Kasım B. Mahmud. *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad: Mirsâdü'l-ibad tercümesi (inceleme-tenkitli metin).* ed. A. Azmi Bilgin- Fakirullah Yıldız. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.

Tezler:

- Yaylimov, Guvanch. *Necmeddîn-i Kübrâ ve Anadolu'da Kübrevîlik.* Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012.

- Gashim-Zade, Binazir. *Necmeddîn-i Dâye'nin Siyasete Dair Görüşleri*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021.

Makaleler ve bildiriler:

- Baltacı, Halil. "Necmeddîn Dâye'nin Bahru'l-hakâik Adlı Tefsirinde İbâdetlere Dâir Bazı İşârî Yorumlar", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2011), 193-210.
- Yılmaz, Eyüp. "Moğol İstilâsı Sürecinde Kübrevî Bir Derviş: Necmeddîn-i Dâye'nin Gözüyle Orta çağ Anadolu'suna Dair Bazı Değerlendirmeler", *Selçuk Türkiyat* 54 (2022), 45-62.
- Kırca, Celal. "Necmeddin Daye'de İnsan Anlayışı", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum: Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler)* 27-30 Eylül 2010, (Kayseri: 2014), 143-154.
- Okuyan, Mehmet. "Necmüddin Daye ve Tasavvufî Tefsiri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1996), 109-122.
- Severcan, Şefaettin. "Necmeddin Dâye'nin Siyasetnamesinde Sultan-Din-Devlet", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce (Bildiriler)*, 19-21 Ekim 2011, (Konya: 2013), 2/ 429-442.
- Baltacı, Halil. "Necmeddîn-i Dâye'nin, Ebu'l-Hasan El-Harakan'î'nin "Sûfi Gayru Mahlûk Değildir" Şathiyyesi Hakkındaki Yorumları", *Kafkas Üniversitesi Harakanî Uygulama ve Araştırma Merkezi Seyyid Ebu'l Hasan Harakani Vakfı I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Kars:2012),134-149.
- Yılmaz, Kübra. "XV. Asır Şâiri Uşşâkî'ye Âit Yenbû-I Hikmet Adlı Mesnevinin Necmeddîn-i Dâye'nin Mirsâdu'l-İbâd'ı ile Münâsebeti". *İslami İlimler Dergisi* 14/2 (Kasım 2019), 175-194.
- Kırca, Celal. "İnsanın Allah'ın Halifesi Olduğu Düşüncesine Sufi Bir Yorum (N. Daye Örneği)", *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumu"*, *Bildiriler Kitabı*, 19-21 Nisan 2013, (Konya: 2014), 417-429.
- Derya Örs, "Necmüddîn-i Râzî: Hayatı ve Eserleri", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* II/6 (2002), 19-34.

Diğer Yayınlar:

- Okuyan, Mehmet. “Necmeddîn-i Dâye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/496-497.
- Algar, Hamid. “Nad̲jm al-D̲īn Rāzī Dāya”, *Encyclopaedia of Islam*. Leiden: Brill, 1993, 7/870-871.
- Gashim-zade Binazir, “Necmeddîn-i Dâye”, *İslam Düşünce Atlası*, İstanbul: İlem, 2022, 1/1519-1521.

Türkiye’de Necmeddîn-i Dâye ve Mirsâdü’l-‘İbâd üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde Hadis alanında herhangi bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla yapılan bu çalışma literatürdeki boşluğu dolduracak mahiyettedir. Ayrıca Necmeddîn-i Dâye gibi önemli bir mutasavvıf ve müfessirin hadisçi yönünün çalışılması onun ve eserlerinin daha iyi değerlendirilmesine imkân sağlayacak ve müellif üzerinde çalışma yapacak araştırmacılara katkı sunabilecektir.

3. Necmeddîn-i Dâye ve Mirsâdü’l-‘İbâdı

3.1. Necmeddîn-i Dâye

Necmeddîn-i Dâye, tam adıyla Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver b. Enûşirvân b. Ebî Necîb el-Esedî er-Râzî, 573/1177 yılında İran’ın Rey şehrinde dünyaya gelmiştir.³ Rey’e nispetle “Râzî” olarak anılan Dâye, eserlerinde “Necmeddîn Râzî” ismiyle de tanınmıştır. Her ne kadar “Dâye” lakabını kendisi tercih etmese de sonraki dönemlerde yazılan eserlerde “sütanne, lala ve dadı” anlamında kullanılan bu

³ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibâd mine’l-mebde’ ile’l-me’âd*, ed. Muhammed Emin Riyâhî (Tahran: Büngah-ı Terceme ve Neşr-i Kitab, 1973), 14; Necmeddin-i Râzî, *Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî*, ed. Muhammed Rıza Şefîi Kedkeni (Tahran: Müessesesi-i Mütalaat-ı İslami Danişgah-ı McGill Şube-i Tahran, 1974), 4; Ebu Bekr Necmeddin Abdullah b Muhammed b Şahaver Necmeddîn-i Dâye, *Mirsadü’l-ibad* (Tahran: İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1986), 545; Derya Örs, “Necmuddîn-i Râzî: Hayatı ve Eserleri”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* II/6 (2002), 22; Mehmet Okuyan, “Necmeddîn-i Dâye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/496; Halil Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 37-38; Necmeddîn-i Dâye, *Sufî Diliyle Siyaset İrşadü’l-Mürîd ile’l-Murad fi Tercemeti Mirsa-dü’l-‘İbad*, çev. Kasım b Mahmud Karahisarî (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 11-12; Necmeddîn-i Dâye, *Mirsadü’l-ibad mine’l-mebde’ ile’l-mead: Başlangıçtan Nihayete Allah’ın Kullarının Yolu*, ed. Halil Baltacı (Dergah Yayınları, 2021), 15.

lakapla anılmıştır.⁴ Bu lakabın kullanılmasının en önemli nedeni, Mirsâdü'l-'ibâd adlı eserinde “insan ruhunun terbiyesi için şariat çocuklarının nübüvvet annesinden, tarikat çocuklarının da velayet sütannesinden süt emmeleri gerektiğini” belirtmesidir.⁵

599/1202 yılında, 27 yaşındayken ilim öğrenmek amacıyla Rey'den ayrılan Necmeddîn-i Dâye'nin çocukluk ve gençlik dönemi hakkında mevcut kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.⁶ Rey'den ayrılmasından itibaren yaşamı hakkında bilgiler, çeşitli kaynaklarda aktarılmaktadır. Dâye, bu dönemde birçok ilim erbabıyla görüşmüş, mutasavvıflardan dersler almış, halife ve sultanlarla yakın ilişkiler kurmuş ve bazı bürokratik görevlerde bulunmuştur.⁷ 654/1256 yılında Bağdat'ta vefat eden Dâye, oldukça verimli bir ilmi hayat sürmüştür.⁸

İlim öğrenme amacıyla çıktığı yolculukta, 1202 yılında Rey'den ayrılan Dâye, önce Şam'a, ardından da 1203 yılında Mısır'a geçmiştir.⁹ Hac vazifesini yerine getirdikten sonra, Şam, Mısır ve Hicaz'da dönemin büyük sûfilerinden Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234) ile tanışmış ve tasavvufî hayata adım atmıştır. Sühreverdî'nin telkiniyle Hârizm ve Horasan bölgelerine gitmeye karar veren Necmeddîn-i Dâye, Hârizm'de Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221) ile tanışmıştır. Kübrâ, onun tasavvufî eğitimini Mecdüddîn-i Bağdâdî'ye (ö. 616/1219) emanet etmiş ve Necmeddîn-i Dâye, sıkı bir eğitim sürecinden geçmiştir. Kısa sürede sülûkünü tamamlayan Necmeddîn-i Dâye, irşad vazifesiyle görevlendirilmiştir.

⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd*, (Mukaddime)16.

⁵ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 214; 255; Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 38-39.

⁶ Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri*, 40.

⁷ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd*, (Mukaddime) 18-19; Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 460; Dâye, *Suflî Diliyle Siyaset İrşadü'l-Mürîd ile'l-Murad fî Tercemeti Mirsa-dü'l-'İbad*, 12-13; Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri*, 41-42; Necmeddîn-i Dâye, *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad: Mirsâdü'l-'ibad tercümesi (inceleme-tenkitli metin)*, ed. A. Azmi Bilgin - Fakirullah Yıldız, çev. Kasım B. Mahmud Karahisari (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 13; Abdurrahman Camî, *Evliya menkıbeleri (Nefahâtü'l-üns)*, ed. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 435.

⁸ Baltacı, *Mirsâdü'l-'ibad mine'l-mebde' ile'l-me'âd: Başlangıçtan Nihayete Allah'ın Kullarının Yolu*, 22.

⁹ Baltacı, *Mirsâdü'l-'ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd*, 281;460; Ebu Bekr Necmeddin Abdullah b Muhammed b Şahaver Necmeddîn-i Dâye, *Bahrü'l-hakaik ve'l-meani fî tefsiri's-seb'i'l-mesani/et-Te'vilatü'n-Necmiyye*. (Tahran: Müessese-i Pejuheş-i Hikmet ve Felsefe-i İnan [Iranian Institute of Philosophy], 1392), 6; Okuyan, “Necmeddîn-i Dâye”, 32/496.

Necmeddîn-i Dâye'nin Hârizm'i terk etmesinin nedeni olarak, dönemin Hârizmşah sultanının mutasavvıflara yönelik olumsuz tutumu gösterilmektedir. Fahreddin-i Râzî'nin (ö. 606/1210) de bu olumsuz tutumda etkili olduğu belirtilmiştir. Ancak en önemli neden, Hârizm'in Moğollar tarafından istila edilmesi ve Mecdüddîn-i Bağdâdî'nin öldürülmesidir. Bu olaylar sonrasında Rey'e dönen Necmeddîn-i Dâye, Moğol saldırıları şiddetlenince Hemedan'a göç etmiş ve ardından Anadolu'ya geçmeye karar vermiştir.¹⁰

Anadolu'ya göç sebeplerini Mirsâdü'l-İbâd adlı eserinde detaylıca anlatan Necmeddîn-i Dâye, ehl-i sünnet ve'l cemaatin yaşadığı, bidat ve taassuptan uzak, adaletin hâkim olduğu bir yer arayışına girmiştir. Bu kriterlere uygun olarak Anadolu'yu seçmiştir.¹¹ Necmeddîn-i Dâye, Anadolu'ya ulaştığında I. Alaaddin Keykûbad'ın (ö. 634/1237) tahta çıkışının üzerinden çok geçmemiştir. Halife Nâsır-Lidînillah'ın (ö. 622/1225) danışmanı Şeyh Şehâbeddin es-Sühreverdi'den aldığı tavsiye mektubuyla Kayseri'ye varmış ve ünlü eseri Mirsâdü'l-İbâd'ı Sultan Alâeddin Keykûbad'a sunmuştur.¹² Sultan tarafından hoş karşılanan Necmeddîn-i Dâye, yaklaşık üç yıl Orta Anadolu'da kalmış ve ardından Erzincan'a geçmiştir.¹³

Erzincan'da Mengücekli Sultanı Alâeddin Dâvûd Şah adına Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî adlı eserini kaleme almış ancak beklediği ilgiyi göremeyince Bağdat'a dönmek üzere Anadolu'dan ayrılmıştır. Halife Zâhir-Biemrillâh (ö. 623/1226) tarafından Celâleddin Hârizmşah'a (ö. 629/1231) elçi olarak gönderilen Necmeddîn-i Dâye, ömrünün geri kalan kısmını Bağdat'ta geçirmiştir. Menârâtü's-Sâirîn ve Bahru'l-Hakâ'ik gibi eserlerini Arapça olarak yazmıştır. 654/1256 yılında Bağdat'ta vefat eden Necmeddîn-i Dâye, Şenuziyye Mezarlığına defnedilmiştir.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Dâye, *Mirsâdü'l-İbad*, 18-19; Râzî, *Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî*, 4; Baltacı, *Necmeddîn Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri*, 42-43.

¹¹ Baltacı, *Mirsâdü'l-İbad mine'l-mebde' ile'l-mead: Başlangıçtan Nihayete Allah'ın Kullarının Yolu*, 49; Baltacı, *Necmeddîn Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri*, 63.

¹² Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El Kirmâni ve Menâkıb-Nâmesi* (Konya: Kardelen Yayınları, 2005), 14; Abdullah Kaya, "Selçuklular Dönemi Sivas'ta İlmî Hayat ve İlim Adamları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* I/2 (2008), 233.

¹³ Râzî, *Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî*, 5-6; Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", 32/496; Örs, "Necmuddîn-i Râzî", 24.

Necmeddîn-i Dâye, zamanının önde gelen ilim adamları arasında yer almış, sülûk sahibi, kerametler göstermiş, zahid, âbid ve takva sahibi beş yüzden fazla âlim ve muhaddisten istifade etmiştir. Ancak bu kişilerin çoğunun ismi eserlerinde yer almamaktadır. Eserlerinde açıkça zikrettiği dört hocası Şeyh Ebû Saîd Şeref b. Müeyyed Ebi'l-Feth Bağdâdî, Necmeddîn-i Kübrâ, Ebû Hafs Ömer Muhammed es-Sühreverdî ve Ebûbekir Şazânî'dir. Modern kaynaklarda bu hocalara iki isim daha ilave edilmiştir: Muhammed Mahmûd b. Hâzâdâd Ebî Bekir el-İrâkî ve Şeyh Ali Bunânî.¹⁴

3.2. Mirsâdü'l-İbâd

Mirsâdü'l-İbâd'ın Moğol işgalinin sürdüğü coğrafya ve zaman diliminde yazılmış olması, esere ayrı bir hususiyet kazandırmaktadır. Mirsâdü'l-İbâd'ın çeşitli yazma nüshaları farklı dünya kütüphanelerinde bulunduğu gibi Türkiye'de de başta Süleymaniye olmak üzere birçok yazma eser kütüphanesinde kayıtlıdır.¹⁵ Ayrıca Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykûbat'a takdim edilen nüshanın halen var olması ve dünyanın birçok yerinde fazlaca yazma nüshasının bulunması, hem eserin ilgi gören bir kitap olduğunu hem de müellife nispeti konusunda herhangi bir şüphenin bulunmadığını göstermektedir.¹⁶ Muhammed Emin Riyahi'nin sekiz yazma nüshaya dayanarak hazırladığı Farsça baskı, eserin güvenilirliğini ve akademik değerini artırmıştır. Eser, Türkçe, Çince ve İngilizce gibi dillere de tercüme edilmiştir.

Arapça'da "Mirsad" kelimesi, "ra-sa-de" sülasi kökünden türetilmiş, daha çok "mihrab, mizmar" manasına gelen ism-i mekân olarak kullanılmaktadır. Buna göre "mirsad", içine girilip gözetleme yapılan yere verilen bir isim olduğu gibi; "atların

¹⁴ Mehmet Okuyan, *Necmuddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*. (İstanbul: Rağbet Yayınları,2001), 49-50.

¹⁵ Süleymaniye Ktp. Ayasofya1 nr. 2067; nr. 2065; nr. 2066; nr. 2069; Bağdatlı Vehbi, nr. 7 40; Carullah, nr. 1099; Es'ad Efendi, nr. 1 705; Fatih, nr. 2839;nr.2840; nr. 2841; nr. 2842; nr. 2781; nr. 2782; nr. 2796; Lala İsmail, nr.210; Murad Buhari, nr. 214; Pertev Paşa, nr. 329; Reisü'l-Küttab, nr. 509; Raşid Efendi, nr. 397; Serez, nr. 1497; Şehid Ali Paşa, nr. 2708; nr. 1405; Hz. Halid, nr. 186. Nüruosmaniye Ktp.; nr. 2162/2585; nr. 2163/2586. Millet Ktp. Ali Emiri Fars1, nr. 78; Ali Emiri Fars1, nr. 999. Mevlana Müzesi Ktp. nr. 1709; Manisa İl HaJk Ktp.,nr. 1182/1. Burdur İl Halk Ktp.,nr.1863.

¹⁶ Türkçede Dâye ile ilgili en geniş çalışmaları yapan Halil Baltacı Farsça yazma nüshaların katalog bilgilerini derlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri*, 99-103.

saklandığı yer” manasında “mıdmar”, içine girilip yol edinilen “minhac” ve de “avcının av gözlediği yer gibi gözetme yeri”, “gözetleme noktası” anlamlarına da gelmektedir.

Necmeddîn-i Dâye , “mirsâd” kelimesiyle; “Hakk’ın kullarını gözetmesinden ziyade, salikin başlangıçtan (mebde’) nihayete (meâd) kadar olan yolculuğunda takip ettiği “cadde-i hakikat” ya da “sırât-ı mustakîm” yani bu yolculuğun gerçekleştirildiği mecrayı kastetmektedir. Bu anlamıyla eser, “Başlangıçtan Nihayete Allah’ın Kullarının Yolu” şeklinde de tercüme edilebilir. Nitekim eseri İngilizceye çeviren Hamid Algar da tercümesine bu anlamda; “The Path of God’s Eandsmen from Origin to Return” adını vermiştir.

Dâye, bu eseri muhakkik talebeleri ve sadık müritlerinin talebi doğrultusunda yazdığını belirtmektedir.¹⁷ Müritlerinin, “yolun başında olanların ve yolu tamamlamış olanların istifade edebileceği, yaratılışın başlangıcından nihayetine kadar kişinin hayat yolculuğunda hakikati elde edebilmesinin yollarını gösteren” bir kitap yazmasını talep etmelerinin ardından bu eseri kaleme almış ancak kitabı hemen telif edememiştir.

Kitabın ana konusu, Necmeddîn-i Dâye ifadeleriyle, “din yolunun, yakîn âlemine ulaşmanın, insan nefsinin terbiyesinin ve rabbânî sıfatların bilinmesinin beyanı” olarak açıklanmıştır. Eserin önemini artıran yönü ise; varlık, bilgi ve ahlak arasında kurduğu düzenli örgüdür. Bu yönüyle klasik düşünürlerde görülen bütüncül ve sistematik düşünce, Dâye’de de kendini göstermektedir. Mebde’, me’âş ve me’âd arasında insanın serüvenini tek bir hakikat penceresinden izah etmeye çalışması ise eseri ayrıca önemli kılmaktadır.¹⁸

Farsça mensur eserler arasında önemli bir yer edinen Mirsâdü’l-‘İbâd, ele aldığı meseleleri Hz. Peygamber’in hadisleriyle destekleyerek anlaşılır kılacak örnekler, semboller ve canlı tasvirler kullanmıştır. Konuların başlangıcında ve bitişinde sıkça ayet ve hadislerden örnekler vererek anlatısını desteklemiştir. Hadislere

¹⁷ Baltacı, *Mirsâdü’l-‘ibad mine’l-mebde’ ile’l-mead: Başlangıçtan Nihayete Allah’ın Kullarının Yolu*, 30-31.

¹⁸ Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri*, 90-98; Okuyan, “Necmeddîn-i Dâye”, 32/497.

dayanarak anlatısını desteklemesi eserin her çeşit insana hitap edecek şekilde tedvin edilmesini sağlamıştır. Her toplum tabakasından insanın sülûkuna dair rehberlik etmek amacıyla eserinde anlaşılır bir üslup tercih etmiştir.

Müritlere, meşâyıha, padişahlara, vezirlere, kadınlara, müftülere, alimlere, köylülere, çiftçilere ve tüccarlara nefislerini nasıl tezkiye ve terbiye edebileceklerini anlatırken, hadislerdeki ahlaki ve manevi tavsiyeleri öne çıkarmıştır. Örneğin, müritlere sabrı öğütlerken, “Sabır imanın yarısıdır”, padişahlara ve yöneticilere adaletli olmanın önemini anlatırken, “Adalet mülkün temelidir” hadis-i şeriflerine atıfta bulunmuştur.

Necmeddîn Dâye, ahlak, iman, ibadet, ezkâr, nefis, ruh, insanın yaratılışı, ilim, ticaret, yöneticiler, kıyamet-ahiret gibi konularda Hz. Peygamber’e isnad edilen rivayetlere sıkça yer vererek eserini zenginleştirmiştir. İbadetlerin önemi üzerinde dururken, “Ameller niyetlere göredir” hadisini, ruhun terbiye edilmesi hususunda ise, “Kim nefisini tanırsa Rabbini tanır” rivayetini kullanarak konuların anlatısını zenginleştirmiştir.

Dâye, eseri yazarken Bayezid-i Bistamî (ö. 234/848) , Ebû Turâb en-Nahşebî, (ö. 245/859) Cüneyd-i Bağdâdî(ö. 297/909) , Ebû Osman Hîrî (ö. 298/910), Hüseyinî Mansûr (ö. 309/922), Şeyh Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) , Şeyh Ebû Ali ed-Dekkâk (ö. 405/1015) , Ebu'l-Hasen el-Harakânî (ö. 425/1033), Ebû Sa‘id Ebu'l-Hayr (ö. 440/1049), Şeyh Abdullah-ı Ensarî (ö. 481/1089), Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), Şeyh Ahmed-i Gazzâlî (ö. 520/1126) ve Yusuf el-Hemedânî (ö. 535/1140) gibi isimlerin sözlerine referans göstermiştir. Ayrıca, şeyhi Necmeddîni Kübrâ, Mecduddîn el-Bağdâdî ve Ebû Hafs Ömer b.Muhammed Şehâbeddin es-Sühreverdî de önemli kaynakları arasındadır.¹⁹

Mirsâdü'l-‘İbâd’ın muhtevası ve dilinin akıcılığı ile benzerlerinden ayrılmaktadır. Bölüm başlangıçlarında ilgili konuyla alakalı bir veya birkaç ayet ve hadis zikredilmekte, konunun başka başlıklarla da temas halinde olduğu durumlarda hatırlatmalarda bulunulmakta, ardından fasla isim olan konu etraflıca anlatılmaktadır.

¹⁹ Karahisârî, *İrşadü'l-mürîd*, 25-27.

Eser, İslam'ın beş şartına ve seyri sülûkun önemli kavramlarından olan erbaine gönderme yaparak beş ana bölüm ve kırk fasıldan oluşmaktadır.²⁰

Birinci bâb, kitabın dibâcesidir ve üç fasıldan oluşmaktadır. Bu bölümde kitabın yazılış amacı ve yazım serüveni anlatılmaktadır. İkinci bâb, varlığın mebd'e'i (başlangıcı) ile ilgili beş fasıldan meydana gelmektedir. Bu fasıllarda; ruh kavramı, ruhların fitrat ve mertebeleriyle bilinmesi, melekût âlemi ve dereceleri, mülk ve melekût âlemlerinin zuhuru, insan bedeninin yaratılışı ve ruhun bedene indirilişi ile ilgili konular ele alınmıştır. Bu bâb, ruhun yolculuğundaki nüzulü ya da iniş mertebelerini/derecelerini içeren bilgilerle birlikte müellifin varlık ve yaratılışla ilgili fikirleri özellikle bu bölümde dile getirilmiştir. Üçüncü bâb; ruhun perdeleri, ruhun bedene indirilişindeki hikmet ve faydaları, insanların Hz. Peygamberlere ve evliyalara olan ihtiyacı üzerine kurgulanmıştır. Bu bâb özellikle ruhun şariat, tarikat ve hakikat yoluyla terbiye edilmesine yönelik konulara tahsis edilmiştir. Yine bu bâbta; nefis terbiyesinin ne şekilde olacağı, şeyh ve şeyhliğin şartları, mürid ve müritliğin gereklilikleri, salikin meretebe kat ettikçe kendisinde hâsıl olan mükâşefe, müşahede, nur tecellileri ve vuslat gibi konuları ihtiva eden yirmi fasıl vardır. Bu bölüm bir Kübrevî şeyhi olarak Necmeddîn-i Dâye'nin ve Kübreviliğin dine ve ibadetlere bakışını, tarikat anlayış ve uygulamalarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Dördüncü bâb, dört fasıldan meydana gelmektedir. Bunlar; emmâre, levvâme, mülhime ve mutmainne mertebelerindeki insan nefislerinin meâdı, yani ahiretteki durumlarıyla ilgili bilgileri vermektedir. Bu bâb, Necmeddîn-i Dâye nefis ve nefsin mertebelerine getirdiği yorumlar yönüyle oldukça ilgi çekici olduğu söylenebilir. Beşinci ve son bâb ise; sultan, vezir, yöneticiler, sanat ve ticaret erbabı ile zenginler, işverenler, işçi ve köylüler gibi çeşitli insan sınıfının sülûkunun nasıl olması gerektiği ile ilgili malumatın verildiği bölümdür. Karahisarî tarafından Türkçeye tercüme edildikten sonra bazı Osmanlı düşünürleri olmak üzere günümüzde de özellikle eserin beşinci bölümü bir siyasetname olarak değerlendirilmekte ve ilgi görmeye devam etmektedir. Batı düşüncesinin ilimler arasındaki hiyerarşiyi ve irtibatı

²⁰ Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri*, 91-93.

koparmasından etkilenen Müslüman dünyanın varlık-bilgi-ahlak arasında kopmaz bir bağ olduğunu ve en doğru siyasetin yöneten ve yönetilenlerin ahlaki yetkinleşme çabalarıyla mümkün olduğunu ortaya koyan eserlere ilgi göstermesi tabiidir.

Eser, Farsça olarak kaleme alınmış olmasına rağmen farklı dillere de çevrilmiştir. Özellikle Anadolu Selçuklu devletinin idari ve ilmi çevrelerinde yaygın olan Farsça yazılmış eserler geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Osmanlı dönemi boyunca da Sufi zümreler ve devlet erkânı arasında revaç bulmuştur.²¹ Eserin tercümelemleri arasında Kâsım b. Mahmûd Karahisarî (ö. 891/1486), Şeyhoğlu Mustafa (ö. 817/1414) ve Halvetî şeyhi Kâsım Çelebi tarafından yapılan Türkçe tercümelemler öne çıkmaktadır. Ayrıca, Hamit Algar tarafından İngilizceye, Wu Zixan tarafından Çinceye çevrilmiştir.²² Annemarie Schimmel (ö. 2003) eseri Hinduizm'e karşı İslam'ı savunan önemli eserler arasında saymıştır.²³

²¹ Karahisârî, *İrşadü'l-mürîd*, (Giriş), 11-12.

²² Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", 32/497.

²³ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 272.

BİRİNCİ BÖLÜM

RİVAYETLERİN KONULARINA GÖRE TASNİFİ

Mirsâdü'l-İbâd isimli eserde yer alan rivayetler, bu başlık altında çeşitli konulara göre tasnif edilmiştir. Bu tasnif yapılırken müellifin eserinde kullandığı tasnif esas alınmamış ve esere bağlı kalınmamıştır. Yapılan tasnif kapsamında eserin konu başlıkları dikkate alınarak; ahlak, iman, ilim, ibadet, ezkâr, nefis, ruh, insanın yaratılışı, ticaret, yöneticiler, kıyamet-ahiret ve muhtelif konularda yer alan rivayetler değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmada yapılan tasnife göre eser içerisinden hadisler tespit edilmiş ve her kısmın altında hadisler zikredilerek rivayetler konulara göre açıklanmıştır.

Hadislerin konularına göre seçilmesinde şu çerçeve dikkate alınmıştır: Ahlak ve iman konusunu ele alan rivayetler seçilirken, eserdeki ahlak ve imanla ilgili hadisler tespit edilmiş ve Necmeddîn-i Dâye'nin nasıl yaklaştığı açıklanmaya çalışılmıştır. İbadetlerle ilgili rivayetlerde ise; namaz, oruç, hac ve zekâta dair hadisleri içerecek şekilde dört alt başlıkta değerlendirilmiştir. Bu tasnifin devamında ezkâr, nefis-ruh ile ilgili rivayetler derlenmiştir. İnsanın yaratılışıyla ilgili hadisler, ruhun bedene indirilişi ve başta Hz. Âdem olmak üzere insanın yaratılışını anlatan hadisleri kapsamaktadır. İlimle ilgili rivayetler, Hz. Peygamber'in mirası olarak ilmin önemini ortaya koyan ve kendilik bilgisinin önemini vurgulayan hadisleri kapsamaktadır. Ticaretle ilgili rivayetlerde, ticarete doğruluğun önemini aktaran rivayetler derlenmiştir. Yöneticilerle ilgili rivayetler de yöneticilerin görev-sorumlulukları ve adil yönetimin esaslarına dair hadisleri kapsamıştır. Ruhlar başlığındaki hadisler, Allah'ın kendi ruhundan üfleyerek ruhu yaratması, Ruhların bedenlerden önce yaratılışı "ilk yaratılan şey"le ilgili hadisleri kapsamaktadır. Muhtelif rivayetler ise, yukarıdaki kategorilere girmeyen çeşitli konulardaki hadisleri içermektedir. Muhaddislerin tek bir hadisi birçok başlık altında zikrettiği bilinen bir durumdur. Çalışma çerçevesinde yapılan tasnifte bazı hadislerin farklı başlıklara dahil edilmesi mümkün olsa da çalışmanın sistematik hale gelmesi için bir hadis sadece tek bir başlık altına alınmıştır.

Her bir tasnif altındaki hadislerin tahrirci yani hangi kaynaklarda bulunduğu ve bu hadislerle ilgili değerlendirmeler kadim ve çağdaş muhaddislerin görüşlerine dayanarak açıklanmıştır. Bu yöntemle, mezkûr rivayetlerin sıhhati hadis usulünün genel çerçevesine bağlı kalarak rivayet teknikleri açısından değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca hadislerin tasavvuf literatüründeki yeri ve önemi de vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde, *Mirsâdü'l-İbâd*'daki hadisler, akademik bir yaklaşım çerçevesinde sistematik olarak incelenip değerlendirilmiştir.

1.1. Ahlakla İlgili Rivayetler

Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd* isimli eserinde, ahlak hadislerine geniş bir yer ayırmıştır. Hadislerde “huluk” ve “ahlâk” terimleri, genellikle iyi ve kötü huyları, faziletleri ve reziletleri ifade etmek için kullanılmıştır. Özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar için hüsünü'l-huluk, mehâsinü'l-ahlâk, mekârimü'l-ahlâk, el-ahlâku'l-hasene, el-ahlâku'l-hamîde gibi terimler kullanılmıştır. Kötü huylar ve fena hareketler ise sûü'l-huluk, el-ahlâku'z-zemîme, el-ahlâku's-seyyie gibi terimlerle ifade edilmiştir.²⁴ Çalışmanın bu kısmında eserde yer alan ahlakla ilgili hadislerin tahrirci yapılmıştır.

1.1.1. Hadis

يَمُوتُ النَّاسُ عَلَى مَا عَاشُوا عَلَيْهِ وَيَحْشُرُونَ عَلَى مَا مَاتُوا عَلَيْهِ

“İnsanlar yaşadıkları hal üzere ölür. Öldükleri hal üzere haşr olunurlar.”²⁵

Hadis kaynaklarında bu lafızla yer almayan sözün aynı manayı ifade eden Hz. Aişe ve Cabir b. Abdullah'tan nakledilen rivayetlerin ilk kısmı hariç benzeri olduğu söylenebilir: “يُبْعَثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ” Her kul öldüğü hal üzere diriltilecektir.”²⁶ كَمَا تَعْيِشُونَ تَمُوتُونَ وَكَمَا تَمُوتُونَ تَحْشَرُونَ

²⁴ Mustafa Çağrırcı, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1.

²⁵ Dâye, *Mirsâdü'l-İbad*, 16.

²⁶ Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavud vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 22/413; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.), “Cennet”, 83.

“*Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle diriltirsiniz.*”²⁷

Müslim (ö. 261/875) ve Ahmed b. Hanbel’in yukarıdaki verilen şekliyle rivayet ettikleri sahih hadis, bu rivayetin anlamını teyit etmektedir. Bu bilgilerle birlikte rivayetin anlam olarak sahih, fakat yukarıda ki lafızlarla Hz. Peygamber’e nispeti doğru değildir.²⁸ Rivayetin bu lafızlarla kaynaklarda tespit edilemediğini ve uydurma olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.2. Hadis

"الدُّنْيَا مَرْزَعَةُ الْآخِرَةِ "

“*Dünya âhiretin tarlasıdır.*”²⁹

Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) *İhyâ*’sında hadis olarak yer verdiği ifadelerden biri olan “Dünya ahiretin tarlasıdır” sözü için *İhyâ*’nın Hadislerinin tahririni yapan Irâkî (ö. 806/1404) “Bu lafızla merfu olarak kaynağını bulamadım” şeklinde değerlendirir.³⁰ “تعمت الدَّارَ الدُّنْيَا لِمَنْ تَزُودُ مِنْهَا لِآخِرَتِهِ” Dünya, oradan ahiretine azık edinen kimse için ne güzel bir yerdir rivayeti bazı hadis kaynaklarında nakledilmektedir.³¹ Sehâvî (ö. 902/1497) ise Hâkim en-Nisabûrî’nin (ö. 405/1014) bu rivayeti *el-Müstedrek*’ine alıp sahih hükmü, Zehebi’nin (ö. 748/1348) Hâkim’i (ö. 405/1014) eleştirerek ona “münker” hükmü verdiğini zikreder.³² Sagânî (ö. 650/1252) bu rivayetin mevzu olduğunu,³³ Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) de aslı olmadığını veya aslının mevzu olduğu

²⁷ Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 198.

²⁸ Ali el-Kârî, *Mirkatü’l-Mefâtiḥ*, 6/2489 (No. 3847); Şuayb Arnavud’un değerlendirmelerini görmek için bk. Ahmed. b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/413 (No. 14043).

²⁹ Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 38.

³⁰ Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrrahmân Irâkî, *el-Muğnî an hamli’l-esfâr fî Tahrîci mâ fi’l-İhyâ mine’l-Ahbâr* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1421), 1354.351

³¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 9/22, Suyûtî, *Câmi’u’l-ehâdis*, 21/168

³² Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b Abdîrrahmân b Muhammed Sehâvî, *el-Makasîdü’l-hasene fî beyâni kesîrin mine’l-ehâdisi’l-müştehire ale’l-elsine*, thk. Muhammed Osman (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabi, 1414), 351

³³ Ebü’l-Fezâil Radıyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen Sağânî, *el-Mevzûât li Sağânî*, thk. Necm Andurrahman Halef (Dimeşk: Dâru’l-Me’mu li’t-Turâs, 1405), 64

görüşünü aktarır.³⁴ Bu rivayetle ilgili muhaddisler tarafından yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında “Dünya ahiretin tarlasıdır” ifadesinin hadis kaynaklarında bulunamadığı ve hüküm itibariyle de mevzu olarak kabul edildiği görülmektedir.

1.1.3. Hadis

مَالِي وَلِلدُّنْيَا، إِنَّمَا مَثَلِي رَاكِبٍ رَاكِبٍ رَاكِبٍ فِي يَوْمٍ صَائِفٍ فَنَزَلَ فَا سَنَّ رَاكِبٍ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ ثُمَّ رَكِبَ وَرَاكِبٍ

“Dünyadan bana ne! Dünya ile benim durumum ancak bir yaz günü yolculuk yapip da inip bir ağaç altında gölgelenen, sonra da bineğine binerek yoluna devam eden bir yolcu gibidir.”³⁵

Lafız farklılıkları ile farklı eserlerde zikredilmiştir.³⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ ve Ebu Ya'lâ el-Mevsîlî gibi muhaddisler tarafından da eserlerinde yer verilen hadis, sahih hükmü verilmiş bir rivayettir.³⁷ Ziyâdelerin olduğu bir rivayette Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'i mescitte uyurken gördüğü ve bedeninde hasır izleri belli olan Peygamberimize “daha iyi bir yatak edinseniz” diye söyleyince, Hz. Peygamberin yukarıdaki cevabı verdiği nakledilir.³⁸ Hadis sahihtir.

1.1.4. Hadis

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَسْتَقِيمُ إِيْمَانُ أَحَدِكُمْ حَتَّى يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ وَلَا يَسْتَقِيمُ قَلْبُهُ حَتَّى يَسْتَقِيمَ لِسَانُهُ وَلَا يَسْتَقِيمُ لِسَانُهُ حَتَّى يَسْتَقِيمَ عَمَلُهُ

“Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bir kişinin kalbi dosdoğru (müstakim) olmadıkça imanı dosdoğru olmaz. Kişinin dili dosdoğru olmadıkça kalbi

³⁴ Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Alî el-Kârî, *el-Esrârü'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevzû'a (el-Mevzû'âtü'l-Kübrâ)*, thk. Muhammed Sabbâğ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1971), 206.

³⁵ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 75.

³⁶ İbn Ebî Âsım, *ez-Zühd*, thk. Abdulali Abdulhamid Hamid, Dâru'r-Reyyân Li't-Türâs, Kahire, h.1408,90. İbn Ebü'd- Dünya, *Zühd*, Dâru İbn Kesir,1999 /1420,53-54 Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 4/345 (No.7859).

³⁷ Benzer lafızlarla; Buhârî, “Rikâk”, 3; İbn Mâce, “Zühd”, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/259; Muhammed b. Abdullah Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ Ebu Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımeşk: Dâru'l-Me'mûni li't-Turâs, 1984), 9/195 (No.5292).

³⁸ İbn Hacer Askalâni, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalâni, thk. zühayr b. Nasır b. Nasır, *İthâfü'l-mehere bi-e'râfi'l-'aşere*, Hidmeti's-Sünne ve Siretin Nübüvve, 1994/1410,12/234

dosdoğru hale gelmez. Kişinin ameli dosdoğru olmadıkça da dili dosdoğru hale gelmez".³⁹

فازلالتی ile ilk olarak Hennâd b. Serî (ö.243/857) tarafından rivayet edilmiştir.⁴⁰ *Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki* cümlesi olmaksızın ve *فازلالتی* ile Ahmed b. Hanbel (405/1014), İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894), Beyhakî (ö. 458/1066) ve Münzirî (ö. 656/1258) nakletmiştir. وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَا يَسْتَقِيمُ دِينَ عَبْدٍ حَتَّى يَسْتَقِيمَ لِسَانَهُ وَلَا يَسْتَقِيمَ لِسَانُهُ حَتَّى يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ، وَلَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْبَوَائِقُ؟ قَالَ: «عَشْمُهُ وَظُلْمُهُ، وَأَيُّمَا رَجُلٍ أَصَابَ مَالًا مِنْ غَيْرِ جِلِّهِ، وَأَنْفَقَ مِنْهُ، لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ، وَإِنْ تَصَدَّقَ لَمْ تُقْبَلْ مِنْهُ، وَمَا بَقِيَ فَرَادَهُ إِلَى النَّارِ، إِنَّ الْخَبِيثَ لَا يُكْفِرُ الْخَبِيثَ، وَلَكِنَّ الطَّيِّبَ يُكْفِرُ الْخَبِيثَ

*Emaneti olmayanın imanı yoktur, ahdi olmayanın dini yoktur. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, dili düzgün olmayan bir kul, mustakim olmaz; kalbi düzgün olmadıkça dili düzgün olmaz, komşusu onun şerlerinden emin olmadıkça o kimse cennete giremez. Denildi ki: "Ya Resûlallah, o şerler nedir?" Buyurdu ki: Haksızlığı ve zulmü. Herhangi bir kimse helal olmayan yoldan mal elde eder ve o maldan infak ederse, bu infak ona bereket getirmez; sadaka verse o sadakası kabul edilmez. O malın kalan kısmı da ona cehennem azığıdır. Şüphesiz, kötü olan kötü olanı gidermez, ancak iyi olan kötü olanı giderir.*⁴¹

“Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki” lafzı olmaksızın ve “ameli” değil de “amelleri” şeklinde Bursevî tarafından da nakledilmiştir.⁴²

³⁹ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 91.

⁴⁰ Hennâd b. Serî, *Kitâbü'z-Zühed*, thk: Abdurrahman Abdulcabbar, (Kuveyt: Dârü'l-Hulefa,1982) 2/502-548.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/278, 279; Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 10/227; Ebü Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Abdülmecid Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1985), 887. İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*, thk: Ebu İshak Huveyni, (Beyrut: Daru'l-Kitâbi Arabî),84; Ebü Bekr Ahmed b el-Hüseyn b Ali Beyhâkî, *Şuâbü'l-İmân*, ed. Ebü Hacer Muhammed Zağlul (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990),1/4. Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhib*, 3/319.

⁴² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 4/119.

Irâkî senedinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Zebîdî (ö. 1205/1791) senetteki zayıflığın sebebinin Ali b. Mes'ade el-Bahili olduğunu İbn Hibban'dan (ö. 354/965) nakletmektedir.⁴³ Elbanî (ö.1999) bu rivayetin hasen, Şuayb Arnavut (ö.2016) gayr-ı mahfuz ve zayıf olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Irâkî'nin senedin zayıf olduğunu belirtmesi ve Zebîdî'nin senetteki zayıflığın sebebinin Ali b. Mes'ade el-Bahîlî olduğunu İbn Hibbân'dan nakletmesi, hadisin senesinde bir problem olduğuna işaret etmektedir. Elbanî bu rivayeti hasen olarak değerlendirirse de rivayet için zayıf demek daha doğrudur.

1.1.5. Hadis

حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ

“Dünya sevgisi bütün hataların başıdır.”⁴⁵

Beyhâkî, *Şuâbü'l-İman*'da, İbn Ebü'd-Dünya *Zühd*'de ve Ebû Nuaym (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-Evliyâ*'da nakletmiştir.⁴⁶ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu rivayetin Hz. Peygamberin değil, Cündeb b. Abdullah el-Becelî'nin sözü olduğunu belirtmiştir.⁴⁷

Aclûnî (ö. 1162/1749), İbn Ebü'd-Dünyânın *Mekâyidü's-Şeytan* isimli eserinde bu sözün Mâlik b. Dînâr'a ait olduğunu, İbn Yunus'un (ö. 347/958) ise *Târîhu Mısır*'ında Sa'd b. Mansûr'a ait bir söz olduğunu aktarır.⁴⁸ Beyhâkî, *Şuâbü'l- İmân*'da Hasan el-Basrî'den mürsel olarak nakletmiştir.⁴⁹ Sehâvî rivayetle ilgili şunları

⁴³ el-İrâkî, *el-Muğni an hamli'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ mine'l-ahbâr* (Beyrut: Daru Sâdir, 1421), 3/135. Murtazâ ez-Zebîdî, *Tahrîcu Ehâdisu İhya*, 2/1622

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/343, (No.13048) ; Muhammed Nâsirüddîn Elbânî, *Sahihu't-Terğîb ve't-Terhîb* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2000), 2/380.

⁴⁵ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 175.

⁴⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhâkî, *Şuâbü'l-İmân*, ed. Ebû Hacer Muhammed Zağlul (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 7/338, (No.10501); Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünya, *Kitabü'z-Zühd* (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1999), 26; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 6/388.

⁴⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. b. Muhammed Abdurrahman (Medine: Mecmeu'l-Melik Fahd, 2004), 11/107.

⁴⁸ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'ammâ iştehera mine'l-ehâdisi 'alâ elsineti'n-nâs*, ed. Ahmed Kalâş (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421),1/397-398.

⁴⁹ Beyhâkî, *Şu'abü'l-îmân*,13/102 (No.10019)

söylemektedir: Hasan el- Basrî'den mürsel olarak gelen rivayet hem İbn Teymiyye hem de başkalarının hadisin uydurma olduğuna hükmeden yaklaşımlarını çürüten bir cevaptır. Zira İbü'l-Medîni şöyle demiştir: Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) mürselleri, eğer güvenilir kimseler tarafından rivayet ediliyorsa, sahihtir. Bunlardan sahih vasfını haiz olmayan rivayetler pek nadirdir. Ayrıca Ebû Zür'a da: "Dört hadis haricinde Hasan el- Basrî'nin 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu' dediği her şeyin sağlam bir aslı olduğunu tespit ettim" demektedir.⁵⁰ Rivayetin merfû bir şekilde nakledilmemiş olması problem oluşturmuşsa da Hasan el- Basrî'nin mürselleri ile alakalı muhaddislerin tezkiye edici görüşlerinden yola çıkarak hadisin hasen li ğayrihî olduğunu ifade edebiliriz.

1.1.6. Hadis

مَنْ صَمَّتْ نَجَا

"Susan kurtulur." ⁵¹

Dârimî (ö. 255/869) bu hadisi, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) hocası olan İshak b. İsa'dan aynı isnadla rivayet etmiştir. Tirmîzî (ö. 279/892) ve Kudâî (ö. 454/1062) rivayeti Kuteybe b. Said yoluyla aktarmışlardır.⁵² İbn Ebü'd-Dünyâ ise Abdullah b. Yezid el-Mukrî yoluyla bu hadisi rivayet etmiştir. Tirmizî şöyle demiştir: Bu hadis garib olup onu sadece İbn Lehîa'nın rivayeti olarak biliyoruz.

İrâkî şöyle demiştir: "Tirmizî bu hadisi isnadında zayıflık bulunan bir senedle rivayet etmiştir ve bu hadis Taberânî'de (ö. 360/971) ceyyid bir senetle bulunmaktadır"⁵³ İbn Hacer (ö. 852/1449), Tirmizî'nin rivayeti hakkında ve Münzirî Taberânî'ye nispet ederek şöyle demişlerdir: "*Ravileri güvenilirler*".⁵⁴ Her ne kadar

⁵⁰ Sehâvî, *el- Makâsîdü'l-hasene*, 1/182-183.

⁵¹ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 158.

⁵² Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmîzî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), "Kiyâme", 66 (No.2501). Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/19. Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/219 (No.334).

⁵³ Zebidî, *Tahrîcü Ahâdisi'l-İhyâ*, 4/1623 (No.2026).

⁵⁴ Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, 4/26, Aclûnî, *Keşfu'l Hafâ*, 2/338, Elbânî, *Câmiu's-Sağîr*, 813 (No.11313); Şihâbüddîn Ahmed b. Ali (852/1448) İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l- Bâri Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, thk. Muhammed Abdü'l-Muîd (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379), 11/315; Muhyiddin Yayhyâ b. Şerîf Nevevî, *Kitâbü'l-Ezkâr*, thk. Abdülkâdir Arnavud (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994),

bu rivayetin isnadında İbn Lehî'a olsa da Aclûnî şahidinin çok olduğunu belirtmektedir.⁵⁵ Elbanî bu rivayet için sahih, Nevevî (ö. 676/1277) ve yakın dönem muhaddislerden Mübârekfûrî (ö. 1935) isnadının zayıf olduğunu belirtmektedir.⁵⁶

Tüm bu değerlendirmeler dikkate alındığında Irâkî'nin Tirmizî'nin isnadında zayıflık bulunduğunu belirtmesine rağmen, Taberânî'nin ceyyid bir senetle rivayet ettiğini vurgulaması, bu rivayetin farklı isnadlarla farklı sıhhat derecelerine sahip olduğunu göstermektedir. İbn Hacer ve Münziri'nin, Taberânî'ye nispet ederek ravilerin güvenilir olduğunu söylemeleri, rivayetin sıhhatini destekleyen önemli bir husustur. İsnadında İbn Lehî'a bulunsa da Aclûnî'nin bu rivayet için birçok şahit olduğunu belirtmesi, hadis metninin farklı yollarla desteklendiğini göstermektedir. Ayrıca Elbanî'nin yapmış olduğu sahih değerlendirmesi rivayetin kabul edilebilirliğine dair güçlü bir görüş sunmaktadır. Ancak, Nevevî ve yakın dönem muhaddislerden Mübârekfûrî'nin isnadının zayıf olduğunu belirtmeleri hadisin senedi konusunda bazı tartışmaların devam ettiğini de göstermektedir. Bir diğer taraftan Tirmizî, bir rivayetin senedinde veya metninde bir kusur (illet) gördüğünde, bu rivayeti "garip" olarak nitelendirmektedir.⁵⁷ Ancak tek bir illetin varlığı, genel olarak o rivayetin sahih olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu açıdan zikredilen muhaddislerin görüşleri ve belirtilen değerlendirmeler doğrultusunda bu rivayetin hasen olarak kabul edilmesi daha makul görünmektedir.

1.1.7. Hadis

تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ

"Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanın."

Bu rivayet halk arasında meşhur olan rivayetleri derleyen eserlerde bile bulunamamıştır. Fakat Gazzâlî, Allah'ın güzel isimlerini açıklamak için kaleme aldığı

417; Abdurrahman b. Abdurrahim Mubarekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahfezî bi Şerhi Câmî't-Tirmizî* (Beyrut: Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 6/371.

⁵⁵ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'ammâ iştehera mine'l-ehâdisi 'alâ elsineti'n-nâs*, ed. Ahmed Kalâş (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 2/338.

⁵⁶ Tirmizî, "Züh'd", 50; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/19.

⁵⁷ Akgün, Hüseyin. "Tirmizî'nin Kullandığı 'Hadîsun Garîbun' Kavramı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (Aralık 2017), 107-124.

mezkûr eserini yazmaya kendini sevk eden iki hadis olduğunu belirtirken bu rivayeti zikretmiştir.⁵⁸ Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî (ö. 1052/1642), Gazzâlî'nin *İhyâ'sı* ile Zebîdî'nin *Şerhu'l-İhyâ'sını* bu rivayetin kaynakları olarak vermiştir.⁵⁹

1.1.8. Hadis

مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا

“Ölmeden önce ölüünüz.”⁶⁰

İbni Hacer, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*'sinde bunun sabit olmadığını belirtmiştir.⁶¹ Zürkanî (ö. 1122/1710) de aynı kanaattedir.⁶² Ali el-Kârî, bu rivayetle alakalı olarak “Sabit olmayan sûfî sözlerindedir” demektedir.⁶³ Rivayetle alakalı uzun bir değerlendirme yazan Uysal, hadis tekniği açısından senedi olmayan, “Duafâ” ve “Mevzûât” kitaplarında yer alan bir rivayettir. İbn Hacer'e ait “sabit değil” hükmü ortak bir kanaat gibidir” demektedir.⁶⁴ Rivayet hadis kriterlerine göre mevzudur.

1.1.9. Hadis

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكِبْرِ وَالشَّقَاقِ، وَالنَّفَاقِ، وَسُوءِ الْأَخْلَاقِ

“Allahım! kibirden, anlaşmazlık ve ihtilaftan, münafıklıktan ve kötü ahlaktan sana sığınırım.”⁶⁵

Kibir kelimesi olmaksızın Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî (ö. 303/915) bu hadisi eserlerinde zikretmişlerdir. Ancak Ebû Dâvûd bu rivayet hakkında sessiz kalmıştır ve Mekkelilere yazdığı mektupta sessiz kaldığı hadislerin salih olduğunu belirtmiştir. ⁶⁶ Münzirî, sahihle hasen arasında,⁶⁶ İbn Hacer hasen,⁶⁷ Şuayb Arnavud

⁵⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 4/306; Gazzâlî, *Kitâbü'l-Maksadi'l-esnâ şerhi esmâ'i'l-hüsna*, 110, Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/283; 5/388.

⁵⁹ Dihlevî, *Lema'âtü't-tenkih fi şerhi Mişkâti'l-Mesâbih*, 5/51.

⁶⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 201.

⁶¹ İbni Hacer, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 59.

⁶² Zürkanî, *Muhtasarü'l Makasid*, 1110.

⁶³ Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l Merfûa*, 348; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/291 (No.2669).

⁶⁴ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 341.

⁶⁵ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 224.

⁶⁶ Münzirî, *et-Terğib ve't-Terhib*, 3/360

⁶⁷ İbn Hacer, *Hidâyetü'r-Ruvât*, 3/22

sahih li gayrihi olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁸ İbnü'l- Kayserâni (ö. 507/1113), Nevevi ve Nâsırüddin el-Elbânî zayıf hükmünü vermiştir.⁶⁹ İbnü'l Kattan (ö. 628/1231) isnadında Bakıyye b. el-Velîd olduğunu, onun teferrüdünden dolayı münker olduğunu söylemiştir.⁷⁰ Netice itibariyle hadisin hükmü *sahih liğayrihi*'dir.

1.1.10. Hadis

مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ

“Kim Allah için tevazu gösterirse, Allah onu yüceltir.”⁷¹

Bu rivayet hakkında Mubârekfûrî şöyle demiştir: “Bu hadisi Ebû Dâvûd ve Beyhakî rivayet etmişler ve Münzirî de *Terğib*'de bu hadisi zikrederek “hasen hadis” demiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî iki yerde bu hadisi rivayet etmiş ve birinde “Bu, isnadı *sahih bir hadis*” demiştir.⁷² Hadis hasen bir hadistir.

1.1.11. Hadis

السَّخَاءُ شَجَرَةٌ تَنْبُثُ فِي الْجَنَّةِ

“Cömertlik cennette biten bir ağaçtır.”⁷³

Beyhakî bu rivayetin isnadının zayıf olduğunu, Suyûtî (ö. 911/1505) de hadisin zayıflığını Beyhâkî'den nakille belirtir.⁷⁴ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) bu rivayetin *sahih* olmadığını belirtmiştir.⁷⁵

Bazı kaynaklarda السَّخَاءُ شَجَرَةٌ تَنْبُثُ فِي الْجَنَّةِ، فَلَا يَلِجُ الْجَنَّةَ إِلَّا سَخِيٌّ، وَالْبُخْلُ شَجَرَةٌ تَنْبُثُ فِي النَّارِ، فَلَا يَلِجُ النَّارَ إِلَّا بَخِيلٌ “Cömertlik, cennette biten bir ağaçtır; bu nedenle cennete sadece cömert olan kimse girer. Cimrilik ise cehennemde biten bir ağaçtır; bu nedenle

⁶⁸ Arnavud, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 2/630.

⁶⁹ Nevevi, *Ezkar*,484. İbnü'l Kayserâni, *Zahiretü'l-huffaz*,1/463. Elbânî, *Daifu Câmiu's-Sağir*,1198

⁷⁰ İbnü'l Kattan, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*,4/654. Yasir Fethî, bu hadisin münker olduğunu belirtmiş ve tahririnde bunun gerekçelerini açıklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yasir Fethî, *Fazlur-Rahîmi'l-Vedûd Tahrîci Süneni Ebî Dâvûd*, 18/548-549.

⁷¹ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 291.

⁷² Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 10/455 (No.7790); Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/46; İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, 19/374 (No. 37389); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18/250 (No.11723).

⁷³ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 291.

⁷⁴ Beyhâkî, *Şuabu'l-Îmân*, 7/435; Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdis*, 13/367; Suyûtî, *el-Le`âli'l-masnû`a*, 2/80.

⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzuât*, 2/184.

cehenneme sadece cimri olan kimse girer” şeklinde ilave lafızlarla nakledilmektedir.⁷⁶ Irâkî, Ali (r.a.)’den nakledilen bir rivayet olarak *Firdevs’te* bulunduğunu fakat oğlu tarafından derlenen *Müsned’e* alınmadığını söylemektedir.⁷⁷ Şevkânî (ö. 1250/1834) de Beyhâkî’nin kanaatini nakletmektedir.⁷⁸ Bu bilgiler ışığında hadisin zayıf olduğu söylenebilir.

1.1.12. Hadis

اتَّقُوا مَوَاضِعَ الثُّهْمِ

*Töhmüt yerlerinden kaçınız.*⁷⁹

Gazzâlî bu rivayeti eserine almıştır.⁸⁰ Irâkî, لم أجد له أصلاً ifadesiyle hadisin aslının bulunmadığını belirtmiştir.⁸¹ Necmeddin el-Gazzî (ö. 1061/1651),⁸² ve Elbânî Irâkî’nin kanaatini naklederek onun kanaatini onaylamaktadır.⁸³ Aclûnî, Irâkî’nin kanaatini paylaştıktan sonra anlam olarak Hz. Ömer’in “Kim şaibeli yollara girerse, töhmet altında kalır” sözüne benzediğini ifade eder. Ayrıca Harâitî’nin (ö. 327/939) “Kendini şaibeli bir konuma sokan kişi, hakkında su-i zanda bulunanları kınamasın” şeklinde bir rivayet naklettiğini belirtir.⁸⁴ Rivayetin anlamı doğru kabul edilebilirse de peygambere ait bir söz olarak isnadının doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

1.1.13. Hadis

سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ

“Bir kavmin efendisi, onlara hizmet edendir.”⁸⁵

Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797) nakletmiştir.⁸⁶ Suyûtî سَيِّدُ الْقَوْمِ فِي السَّفَرِ خَادِمُهُمْ، ilavesiyle de nakletmiştir. “Bir topluluğun

⁷⁶ Hatib el-Bağdadî, *el-Buhelâ*, 49.

⁷⁷ Irâkî, *el-Muğnî ‘an hamli’l-esfâr*, 1160.

⁷⁸ Şevkânî, *el-Fevâ’idü’l-mecmû’a*, 79.

⁷⁹ Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 300.

⁸⁰ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’d- Din*, 3/36

⁸¹ Suyûtî, *Câmiu’l- Ehâdîs*, 1/336; Irâkî, *el-Muğnî ‘an hamli’l-esfâr*, 914.

⁸² Necmeddin el-Gazzî, *İtkânü mâ yahsünü*, 1/37

⁸³ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’z-za’ife ve’l-mevzû’a*, 1/230.

⁸⁴ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 1/44, (No. 88).

⁸⁵ Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 305.

⁸⁶ Abdullah b. Mübarek, “el-Cihad” 159; Beyhâkî, *Şuabu’l-İman*, 17/ 408.

yolculukta efendisi onlara hizmet edendir. Kim bir topluluğa hizmetle öne geçerse, (o topluluktakiler) Allah yolunda öldürülmek dışında başka bir amelle onun önüne geçemezler.”⁸⁷

Sehâvî,⁸⁸ Kastallânî⁸⁹ (ö. 923/1517) ve Aclûnî isnad zincirindeki kopukluk nedeniyle zayıf olarak nitelendirmiştir.⁹⁰ Elbânî, Abdullah b. Abbas ve Ebû Katâde’den gelen rivayeti zayıf olarak değerlendirmiştir.⁹¹ Bu bilgiler ışığında rivayetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.14. Hadis

النَّدْمُ تَوْبَةٌ

“Pişmanlık tevbedir.”⁹²

Ahmed b. Hanbel ve İbn Mace (ö. 273/887) tarafından nakledilmiştir.⁹³ Bazı rivayetlerde Abdullah b. Ma’kil b. Mukrin el- Müzenî’nin babasının İbn Mesud’a “pişmanlık tevbedir” hadisini işittin mi diye sorduğu ve onun da evet cevabı verdiği bilgisi vardır.⁹⁴ Irâkî, İbn Mâce, İbn Hibbân ve Hâkimin, İbn Mes’ud (r.a.)’dan rivayet ettiğini ve Hâkim’in hadisin isnadının sahih olduğunu belirttiğini nakleder. Aynı hadisi İbn Hibbân ve Hâkim’in Enes (r.a.)’den de rivayet ettiklerini ve bu rivayetin de Buhârî ve Müslimin şartlarına göre sahih olduğunu söylemektedir.⁹⁵ Bûsîrî de aynı kanaatleri paylaşarak hadisin sahih olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁶ Tüm bu bilgiler ışığında bu rivayet sahih bir hadistir.

⁸⁷ Suyûtî, *Câmiu’l- Ehâdis*, 5/333. Hadisteki şehadet kelimesinin Allah yolunda ölümler anlamına geldiğini Ali el-Kârî, *Mirkâtu’l-Mefâtih*,6/2023 (No. 3925)

⁸⁸ Sehâvî, *Ecvibetü’l-Merziyye*, 1/103.

⁸⁹ Kastallânî, *Mevâhibü’l-Dîniyye*, 2/32.

⁹⁰ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*,1/529-561.

⁹¹ Elbânî, *Zaîfü’l-Câmî*, 3323; Elbânî, *Silsiletü’z-Zaîfe*, 1502.

⁹² Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 199.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/37; 7/116; İbn Mâce, “Zühd” 30. İbn Hibban, *Sahîhu İbn Hibban*,1/405

⁹⁴ Abdullah b. Mübarek, *Kitâbu’z- Zühd*,368; et-Tayâlisî, *el- Müsned*, 1/298; İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, 1/135.

⁹⁵ Irâkî, *Muğni*,1337; Hâkim, *el-Müstedrek*, 8/604-605.

⁹⁶ Bûsîrî, *İthâfü’l-s-sâdeti’l-meheri*, *thk.Dâru’l-Mişkât*, *nşr.Dâru’l-Vatan-Riyad*,1999/1420 (1-9),7/417

1.1.15. Hadis

التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

“Günahına tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir.”⁹⁷

İbn Mâce, Beyhakî, Taberânî'nin İbn Mesud'dan naklettikleri bir hadistir.⁹⁸ Sehâvî bu rivayetle ilgili şu bilgileri aktarır: “Bu rivayet merfû olup ravileri güvenilirdir. İbn Hacer bu hadisi şahidleri sebebiyle hasen kabul etmiştir. Ancak ravilerden Ebu Ubeyde'nin babasından duymadığı kesin olarak belirtilmiştir.⁹⁹ İbn Hibbân (ö. 354/965) Ebû Ubeyde'nin babası Abdullah b. Mesud'dan işitmediği bilgisini *es-Sikât*'da nakletmektedir¹⁰⁰ Şuayb Arnavud “bu hadisin ricalinin sika olduğunu fakat Vehb b. Halid'in son zamanlarında ihtilafa uğradığını ve Ebû Ubeyde'nin babası İbn Mes'ud'dan duymadığını belirtip şahitleri ile birlikte hasen olma ihtimali bulunmaktadır” demektedir.¹⁰¹ Bu bilgiler ışığında hadisin hasen olma ihtimali yüksektir.

1.1.16. Hadis

بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ

“Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”¹⁰²

Bezzâr'ın (ö. 292/905) ve Beyhâkî'nin bu lafızlarla naklettikleri rivayet *Mekârim* kelimesinin yerine *صَالِح* veya *حسن* kelimeleriyle Ahmed b. Hanbel ve İmam Malik (ö. 179/795) rivayet etmiştir.¹⁰³ Irâkî, Hâkim'in Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu belirttiğini aktarır.¹⁰⁴ Zerkeşi (ö. 794/1392), Mâlik'in bu hadisi mürsel olarak naklettiğini, İbn Abdilber'in (ö. 463/107) Ebû Hureyre ve diğer sahabilerden sahih

⁹⁷ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 199.

⁹⁸ İbn Mâce, “Zühd” 30; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 5/439; Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 10/150.

⁹⁹ Sehâvî, *Makâsıdu'l-Hasene*, 249.

¹⁰⁰ İbn Hibban, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât*, Nşr: Dâiret'l-Maârifet'l- Osmaniyye, Haydarabad, 1973/1393 (1-9), 5/561

¹⁰¹ Sünen-i İbn-i Mâce, *es-Sünen*, 5/320 'de dipnot

¹⁰² Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 239.

¹⁰³ Malik, “Husnu'l-Hulk” 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/513. Bezzâr, *Müsned*, 15/364; Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 10/323

¹⁰⁴ Irâkî, *el-Muğni 'an hamli'l-esfâr*, 838

yollarla naklettiğini, Taberânî'nin de Cabir b. Abdullah'tan rivayet ettiğini aktarır. Bu yönüyle rivayet sahih bir hadistir.¹⁰⁵

1.1.17. Hadis

أَنَا مِنَ اللَّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ مِنِّي

“Ben Allah'tanım, Mü'minler de bendendir”¹⁰⁶

Suyûtî, Deylemî'nin rivayeti isnadsız bir şekilde paylaştığı bilgisini aktarır.¹⁰⁷ Sehâvî, İbn Hacer'in bu hadis için “uydurma” dediğini belirterek bu lafızla merfû olarak bilinmediğini vurgular.¹⁰⁸ Ancak manasını desteklemek üzere Hz. Peygamber'in Eş'ar kabilesine yönelik, “Onlar bendendir, ben de onlardanım” ve Hz. Ali'ye yönelik, “Sen bendensin, ben de sendenim” ve Hz. Hüseyin'e yönelik, “Bu benden, ben de ondanım” rivayetlerini zikrederek örnekler verir. O, bu rivayetlerin hepsinin sahih olduğunu aktarır.¹⁰⁹ Zerkeşî kanaatini bazı hadis hafızları aslının olmadığını söylese de Kitap ve Sünnette mü'minlerin birbirlerinden olduğu sabittir şeklinde ifade etmektedir.¹¹⁰ Bursevî tefsirinde de nakledilmektedir.¹¹¹

İbn Teymiyye بِتَسْمُونَ بِالْأَهْوِيَّةِ مِنْهُ “Bundan dolayı Mü'minler Allah'tan bir esintiyi, nefhayı taşırlar.” rivayetinin uydurma ve yalan olduğunu, hiçbir aslının bulunmadığını belirtmiştir.¹¹² Şahit rivayetlerde “Ben Allah'tanım” kısmı yoktur. Yine Hz. Peygamber'in “bendensin, onlardanım” gibi ifadelerinin kastının ne olduğu açıktır. Dolayısıyla rivayetin mevzu olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.18. Hadis

أَدَمُ وَمِنْ دُونِهِ تَحْتِ لَوَائِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ وَبِيَدِي لِوَاءِ الْحَمْدِ وَلَا فَخْرَ

¹⁰⁵ Zerkeşî Bedreddin, *el-Le'âli'l-mensûre*, 98.

¹⁰⁶ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 21.

¹⁰⁷ Suyûtî, *ed-Dürerü'l-Müntesira*, 57.

¹⁰⁸ Sehâvî, *el-Makâsidü'l-Hasene*, 171.

¹⁰⁹ Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/233 ; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l Merfûa*, 139.

¹¹⁰ Zerkeşî Bedreddin, *el-Le'âli'l-Mensûre*, 189.

¹¹¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/370, 4/196, 9/211.

¹¹² İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, 11/72.

“Âdem ve ondan sonra gelenler kıyamet günü sancağım altında olacaklar, bununla övünmüyorum. Livâû'l-hamd sancağı elimde olacak, fakat övünmem yine övünmüyorum.”¹¹³

Heysemî'nin (ö. 807/1405) uzun şekliyle ve kıyamet günü insanların Hz. Âdem'den başlayarak kendilerine şefaahat talep edecekleri, Hz. Peygambere gidildikten sonra Peygamber efendimize insanlığın müracaat edeceğini bildiren bu rivayet, farklılıklarla Ahmed b. Hanbel, Tayâlîsî (ö. 204/819), Tirmîzî ve Beyhâkî tarafından aktarılmıştır.¹¹⁴ Heysemî, isnadında yer alan Ali b. Zeyd'in sika olmayıp zayıf bir ravi olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵ Şuayb Arnavud, İsa'nın (a.s) “Ben Allah'tan başka bir ilah olarak kabul edildim” sözleri dışında, diğer kısımlar başka hadislerle desteklenmiş diyerek hadisin hasen li ğayrihi olduğunu belirtir.^{116 117} Bu bilgilere göre hadis hasendir.

1.1.19. Hadis

إِنَّ اللَّهَ عَفُوفٌ يُحِبُّ الْعَفْوَ

“Allah affedicidir, affi sever.”¹¹⁸

Bu rivayet Ahmed b. Hanbel ve Abdurrezzâk'ın (ö. 211/826-27) naklettiği hadisin bir kısmıdır.¹¹⁹ Rivayetin tamamı şöyledir: Abdullah İbn Mesûd dedi ki: “Ben, Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'in elini kestirdiği ilk adamı hatırlıyorum. Ona bir hırsız getirilince elinin kesilmesini emretti. Rasûlullah'ın yüzünde sanki bir memnuniyetsizlik belirdi. Dediler ki: ‘Ya Rasûlallah, onun elini kestirmekten hoşlanmadın mı? Rasûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdu ki: ‘Beni bundan ne alıkoyabilir ki? kardeşinize karşı Şeytana yardımcı olmayın. Bir ceza imama ulaşırsa onu uygulamalıdır. Şüphesiz Allah affedicidir, affi sever’ dedi ve

¹¹³ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 37.

¹¹⁴ Tirmizi, “Menâkıb”, 1; Ahmed B. Hanbel, *Müsned*, 2546; Tayâlîsî, *Müsned*, 2834; Beyhâkî, *Şuâbü'l-İmân*, 1488.

¹¹⁵ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 10/375.

¹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, 4/332 dipnotda

¹¹⁷ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b Abdülhalim İbn Teymiyye, *Kaidetu celile fi't-tevessül ve'l-vesile*, thk. Muhammed Reşid Rıza (Kahire: Matbaatü'l-Menar, 1915), 126. 1

¹¹⁸ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 239.

¹¹⁹ Abdurrezzak, *Musannef*, 7/330; Ahmed, *Müsned*, 7/84.

(Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir)mealindeki Nur Suresi'nin 22. ayetini okudu". Bu hadisle alakalı Şuayb Arnavud, "isnadı zayıf ama şahitleri dolayısıyla hasen" demiştir.¹²⁰ Irâkî, bu rivayetin Hâkim tarafından rivayet edildiğini ve isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.¹²¹ Ayrıca muasır muhaddislerden Elbânî, her ne kadar Hâkim bu rivayete sahih dese de ravilerinden Ebû Macide'yi Zehebi'nin *el-Mizân* isimli eserinde "meçhul" olarak nitelendirdiğini, Nesâî'nin "münker", Buhârî'nin de "zayıf" olarak kabul ettiğini aktarmaktadır. Rivayetin şahitlerinin çokluğu ve içeriğini destekleyen sahih hadislerin var olmasından dolayı hükmünün hasen olduğunu belirtmektedir.¹²² Tüm bu bilgiler ışığında rivayetin şahitlerine dayanarak sahih li ğayrihi olduğu söylenebilir.

1.2 İlimle İlgili Rivayetler

1.2.1. Hadis

كَلِمَةُ الْحِكْمَةِ ضَالَّةٌ كُلِّ حَكِيمٍ

"Hikmetli söz, hikmet ehlinin yitiğidir."¹²³

Farklı lafızlarla Tirmîzî ve İbn Mâce'nin Sünenlerinde yer alan bu hadis Ebû Hureyre'den¹²⁴ rivayet edilmiştir.¹²⁵ Tirmîzî, senedinde yer alan İbrahim b. el-Fadl el-Mahzûmî'nin hadiste zayıf birisi olmasından dolayı hadisin garip olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶ İbnü'l-Cevzî hadisin sahih olmadığını, Yahya b. Maîn (ö. 233/848) ise

¹²⁰ Ahmed, *Müsned*, 7/84.

¹²¹ Irâkî, *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr*, 661. Zebîdî, *Tahrîcu Ehâdisu İhyâ*, 3/1174.

¹²² Nâsrüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîssi's-sahîha*, 4/181.

¹²³ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 5.

¹²⁴ "Hâkimane söz hâkimin yitiğidir", "Hikmetli söz mü'minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır" lafızlarıyla da rivayet edilen bu Hadisin Dâye'nin eserinde nakledilen metni için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/363; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdihân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 10/180, (No. 28936); Süyûtî, *Câmi'u'l-Ahâdis*, 15/388, (No. 15771).

¹²⁵ Tirmîzî, "İlim", 19; İbn Mâce, "Zühd", 15.

¹²⁶ Tirmîzî, "İlim", 19.

hadisin hiçbir değerinin olmadığını söyleyerek tenkit etmişlerdir.¹²⁷ Hadisin bu bilgileri doğrultusunda zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.2. Hadis

عَرَفْتُ رَبِّي بِرَبِّي وَلَوْلَا فَضْلَ رَبِّي لَمَا عَرَفْتُ رَبِّي

“Rabbimi Rabbimle bildim. şayet Rabbimin fazlı olmasaydı Onu bilemezdim.”¹²⁸

Bu ifade Mektubat-ı Rabbani’nin, 247. mektubunda geçmektedir.¹²⁹ Zünnûn-ı Mısrî’nin (. 245/859 [?]) sözü olduğu ifade edilmektedir.¹³⁰

1.2.3. Hadis

المُخْلِصُونَ عَلَى خَطَرٍ عَظِيمٍ

“İhlâs sahipleri pek büyük bir tehlike ile karşı karşıyadırlar.”¹³¹

النَّاسُ كُلُّهُمْ مَوْتَى ، إِلَّا الْعَالِمُونَ ، وَالْعَالِمُونَ كُلُّهُمْ هَلَكَى إِلَّا الْعَامِلُونَ ، وَالْعَامِلُونَ كُلُّهُمْ غَرَقَى ،
إِلَّا الْمُخْلِصُونَ ، وَالْمُخْلِصُونَ عَلَى خَطَرٍ عَظِيمٍ

“İnsanların hepsi lüdr, ancak âlimler hariç. Âlimlerin hepsi helâk olmuştur, ancak bildiğiyle amel edenler hariç. Bildiğiyle amel edenlerin hepsi boğulmuştur, ihlas sahipleri hariç. İhlas sahipleri de büyük bir tehlikeyle karşı karşıyadır” rivayetinin son kısmından iktibas edilmiştir. Bu rivayet İhyâ’da yer almaktadır.¹³² Hatib el-Bağdâdî (. 463/1071) *İktizau’l-İlmi el-Amel*’de bu rivayeti tahrir etmiştir. Sağani rivayeti *Mevzûat’ına* almıştır. Muasır muhaddislerden Elbanî *es-Silsiletü’z-Zaife*’ye almış ve mevzu hükmünü vermiştir.¹³³ Hadis mevzudur.

¹²⁷ Eb’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Alî b Muhammed Bağdâdî İbnü’l-Cevzi - thk. Halil el-Meys, *el-İlelü’l-mütenahiye fi’l-ehâdisi’l-vahiye* (Beyrut: Dâr’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 1/95-96.

¹²⁸ Dâye, *Mirsâdü’l-’ibad*, 134.

¹²⁹ İmam-ı Rabbânî, *Mektbat*, ev. Hüseyin Hilmi Işık, (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2009), 305.

¹³⁰ İbn Manzr, *Muhtasarı Tarihi Dimeşk*, 8/249; e1-Hatib, Abdulkерim, *Allah, Zâten ve Mevdan*, (Beyrut: y.y. 1395/1975), 465.

¹³¹ Dâye, *Mirsâdü’l-’ibad*, 40.

¹³² Beyhâkî, *şuab’l-İmân*, 9/181, (No. 6455); Gazzâlî, *İhyâu Ulmi’d-Dîn*, 3/414; Aclnî, *Keşfü’l-Hafâ* 2/312; Bursevî, *Rhu’l-Beyân*, 15/9333.

¹³³ Elbanî, *Silsiletü’z-Zaife*, 76; Hatib el-Bağdâdî, *İktidâu’l- İlm ve’l-amel*, 29; Sağânî, *Mevzat*, 38.

1.2.4. Hadis

اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Allahım! Sen kavmime doğru yolu göster; çünkü onlar bilmiyorlar.”¹³⁴

Rivayetin tamamı Beyhâkî tarafından nakledilmiştir. Beyhâkî'nin Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'den mürsel olarak naklettiği rivayet şöyledir:¹³⁵

عَبْدُ اللَّهِ بْنِ عَبِيدِ بْنِ أَبِي رَيْثَانَ قَالَ لَمَّا كُتِبَتْ رِبَاعِيَّةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَشَجَّ فِي جَبْهَتِهِ فَجَعَلَتْ الدِّمَاءُ تَسَائِلَ عَلَى وَجْهِهِ، قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، ادْعُ اللَّهَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَبْعَثْنِي طَعَانًا وَلَا لَعْنًا وَلَكِنْ بَعَثَنِي دَاعِيًا وَرَحْمَةً لِلَّهِمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Abdullah bin Ubeyd nakletti ki: Resûlullah'ın (s.a.v.) ön dişi kırıldığında ve alını yaralandığında, kanlar yüzünden süzüldü. Bu durumda, "Ey Allah'ın Resulü, onlara beddua et!" denildi. Resûlullah (s.a.v.) ise şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ beni lanetleyici ve beddua edici olarak göndermedi. Bilakis, beni davetçi ve rahmet olarak gönderdi. Allah'ım, kavmime hidayet et, çünkü onlar bilmiyorlar."

Deylemî Ebû Hureyre'den Hz. Nuh'un kavmiyle tartıştığı esnada söylediği cümle olarak nakletmektedir.¹³⁶ Zebîdî Irakî'nin şöyle dediğini aktarır: "Bu hadis, sahih kaynaklarda, kavmi tarafından dövülen bir peygamberden Resûlullah'ın (s.a.v.) bahsetmesi şeklindedir."¹³⁷ Elbânî zayıf hükmünü vermiştir.¹³⁸ Rivayetin zayıf olduğu söylenebilir.

1.2.5. Hadis

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

“Kendini bilen Rabbini bilir”¹³⁹

Temel hadis kitaplarında bulunmayan rivayet için Sağânî mevzu, Zürkanî hadis değil demiştir. Suyûtî aslının bulunmadığını ifade ederken, Nevevî “sabit değildir”

¹³⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 89.

¹³⁵ Beyhâkî, *Şuâbu'l-İman*, 3/45, (No. 1375); Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmî*, 2/203

¹³⁶ Deylemî, *el-Firdevs*, 1/223 (No.855); 3/432 (No.5326).

¹³⁷ Zebîdî, *Tahrîcu Ehâdisu İhyâ*, 5/1967

¹³⁸ Elbânî, *Zâifu'l-Câmî*, 237 (No.1636).

¹³⁹ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 98.

demmiştir. İbn Kayyım israiliyattan olduğunu ifade etmektedir. Elbanî aslı yok hükmünü vermiştir. Rivayet mevzudur¹⁴⁰

1.2.6. Hadis

الْأَنْبِيَاءُ قَادَةٌ، وَالْعُلَمَاءُ سَادَةٌ

“Nebiler önderdir, âlimler ise efendilerdir.”¹⁴¹

Bu lafızla Dârekutnî'nin *Sünen*'inde geçen rivayet, ulema yerine fukaha lafzıyla da rivayet edilmiştir. Dârekutnî, Kudâî ve Beyhâkî tarafından nakledilen rivayet hakkında Sağânî ve Ali el-Kârî mevzu hükmünü vermiştir.¹⁴² Rivayet mevzudur.

1.2.7. Hadis

إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُورَثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحِطِّ وَافِرٍ

“Peygamberler miras olarak ne dinar ne dirhem bırakmıştır; onlar sadece ilim miras bırakmışlardır. O halde kim o ilmi alırsa büyük bir pay almış olur.”¹⁴³

Bu hadis isnadında yer alan Dâvûd b. Cemil'in meçhul ve Kesir b. Kays'ın da zayıf olması sebebiyle rivayet zayıftır. Ahmed b. Hanbel ile Tirmîzî isnadında yer alan Dâvûd b. Cemil'i düşürerek rivayet etmişlerdir. Tirmîzî bu rivayete alakalı şöyle demiştir: “Bu hadisi, yalnızca Âsım b. Recâ b. Hayve'nin rivayeti olarak bilmekteyiz ve bu isnadın muttasıl olduğunu düşünmüyorum.” Elbânî bu hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴

1.2.8. Hadis

إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا الْعُلَمَاءُ بِاللَّهِ فَإِذَا نَطَقُوا بِهِ لَمْ يَنْكُرْهُ إِلَّا أَهْلَ الْغُرَّةِ بِاللَّهِ

¹⁴⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 10/228; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/343; Elbânî, *Silsiletü'z-Zaîfe*, 66. Detaylı bilgi için Fikret Karapınar, “Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinde Hadis Kültürü”, *Marife*, 15/1, (Yaz 2015) 117-137.

¹⁴¹ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 72.

¹⁴² Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/56-3/80, (No. 3086); el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 307; Beyhâkî, *Şu'abü'l-İmân*, 10580; es-Sâgânî, *ed-Dürri'l-mülteka*, 24; el-Herevî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, 100.

¹⁴³ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 297.

¹⁴⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 32; Tirmîzî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “ilim” 32; Elbânî, *Sahihi'l-Câmi'i's-Sağîr*, 5/302.

“Bilginin öyle gizli bir türü vardır ki, onu sadece Allah'ı bilenler bilir. Onu söylediklerinde de ancak Allah hakkında gafil olanlar bunu inkâr eder.”¹⁴⁵

Bu hadisi, Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021) tasavvufla ilgili kırk hadisten oluşan eserinde Ebû Hüreyre'den zayıf bir isnad ile rivayet etmiştir.¹⁴⁶

1.2.9. Hadis

اتَّقُوا كُلَّ مُنَافِقٍ عَلَيْهِ اللِّسَانُ يَقُولُ مَا تَعْرِفُونَ وَيَفْعَلُ مَا تَنْكُرُونَ

*Münafıklardan sakının. Onlar, bildiğiniz şeyleri söylerler ama garipsediğiniz şeyleri yaparlar.*¹⁴⁷

Zebîdî bu rivayet için şu bilgileri aktarır: “Bu hadis, İmran b. Husayn'dan sahih olarak rivayet edilmiştir. Taberânî, Abdullah b. Büreyde'den bazı lafız farklılıklarıyla zikretmiştir.¹⁴⁸ Ayrıca bu hadisi Ahmed b. Hanbel, *إِنَّ أَحْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي كُلِّ مُنَافِقٍ عَلَيْهِ اللِّسَانُ* “Ümmetim için en korktuğum şey güzel konuşan her münafiktir.” Bezzâr ve Ya'lâ da rivayet etmiştir, ravileri sikadır.¹⁴⁹ Heysemî, Taberânî ve Bezzârın naklettiği rivayetin ricalinin sahih ricali olduğunu, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ rivayetinin ravilerinin de sika olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁰ Elbânî de hadisin sahih olduğunu söylemektedir.¹⁵¹ Tüm bu bilgiler ışığında hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.10. Hadis

نَوْمُ الْعَالِمِ عِبَادَةٌ

“Âlimin uykusu ibadettir.”¹⁵²

Gazzâlî bu hadisi “nefesi de tesbihtir” ilavesiyle zikretmekte; ancak ne sahâbî ravisinden ne de tahrîc eden muhaddisten söz etmektedir.¹⁵³ Irâkî de tahrîcinde aynı

¹⁴⁵ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 276.

¹⁴⁶ Irâkî, *Tahrîcü Ehâdîsi'l-İhyâ*, 1/29.

¹⁴⁷ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 277.

¹⁴⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, 2/200; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, 7/128.

¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/289,1/399; Bezzâr, *Müsned*, 1/434; Münzirî, *et-Terğib vet-Terhîb*,1/103.

¹⁵⁰ Zebîdî, *Tahrîcü Ehâdîsi'l-İhyâ*, 1/175. Heysemi, *Mecmâu'z-Zevâid*,1/192.

¹⁵¹ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*,1/13(No.1013); Elbânî, *Sahîhu Câmiu's-Sağîr*, 1/323(No. 1554); Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, 2434.

¹⁵² Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 280.

¹⁵³ Gazzâlî, *İhyâ*,1/343.

tutumu sergilemekte ve sadece şöyle demektedir: “Bu rivayetin bilinen versiyonunda 'âlim' kelimesi yerine 'oruç tutan' ibaresi yer almaktadır. Nitekim daha önce oruç bahsinde bu rivayet geçmişti.”¹⁵⁴ Zebîdî de şöyle der: “Beyhâkî'nin Abdullah b. Ebi Evfâ'dan rivayet ettiği hadiste, “Oruçlunun uykusu ibadettir, susması tesbihtir, amelinin sevabı kat kattır. Duası makbuldür ve günahı mağfurdur” şeklinde nakledilmiştir. ¹⁵⁵Ayrıca, Ebû Nuaym , Ebû Mesud'dan merfû olarak rivayet ettiği hadiste susması yerine “nefesi tesbihtir” şeklinde nakletmiştir.¹⁵⁶ Başka rivayet de Ebû Nuaym' ın Selman'dan naklettiği, “İlimle uyunan uyku, cehaletle kılınan namazdan daha hayırlıdır” hadisidir.¹⁵⁷ Aclûnî, Beyhâki rivayetinin zayıf olduğunu söylerken¹⁵⁸ Subkî, Ebû Nuaym' ın Selman'dan naklinin isnadını bulamadığını belirtmiştir.¹⁵⁹ Benzer rivayetler için zayıf denilebilirse de bu lafızla nakledilen rivayet mevzudur.

1.3. İmanla İlgili Rivayetler

1.3.1. Hadis

الْبَلَاءُ مُوَكَّلٌ بِالْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْتَلِ فَأَلَامْتَلِ

“İmtihan (bela), Peygamberlere sonra evliyaya sonra da sırasıyla en iyi olanlara gelir.”¹⁶⁰

Bu lafızlarla Gazzâlî nakletmiştir.¹⁶¹ Irâkî, Tirmizî'nin rivayet edip, sahih olduğunu belirttiğini, Nesâî'nin ve İbn Mâce'nin Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivayet ettiklerini, Sa'd'ın “Ey Allah'ın Resulü, insanların en şiddetli belâya uğrayanı kimdir?” diye sorduğunu ve Hz. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) de bu cümleyi, velîler kelimesini zikretmeksizin cevap verdiğini aktarır. Taberânî, Fâtîma'dan şu şekilde rivayet etmiştir: “İnsanların en çok belâya uğrayanları Peygamberlerdir, sonra salihlerdir.”¹⁶² Lafiz farklılıkları olan başka rivayetler de bulunmaktadır. Buhari,

¹⁵⁴ Irâkî, *Muğni*, 408.

¹⁵⁵ Beyhâkî, *Şuâbu'l-İmân*, 3/415 (3937).

¹⁵⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/83.

¹⁵⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/385.

¹⁵⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/325.

¹⁵⁹ Subkî *Tabakâtu's-Şafîi*, 6/307. Zebîdî, *Tahrîcü Ehâdisi İhyâ*, 2/869.

¹⁶⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-İbad*, 57.

¹⁶¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 4/68.

¹⁶² Irâkî, *el-Muğni 'an hamli'l-esfâr*, 1364.

hadisin ihtiva ettiği manayı yansıtacak şekilde (باب: أ أشدُّ الناس بلاءً الأنبياء، ثُمَّ الْأَوْلُ فالأول) adlı bab başlığı oluşturmuş ancak babın içinde bu hadisi kullanmamıştır. Dârimî ve İbn Hibban da bu hadisi nakletmiştir.¹⁶³ Hâkim Şeyhain’in şartlarına göre sahih olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁴ Tüm bu bilgiler doğrultusunda hadisin sahih olduğunu belirtebiliriz.

1.3.2. Hadis

الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ

"İyiliğe on mislinden yedi yüz misline kadar karşılığı verilir."¹⁶⁵

Bu rivayet, lafız farklılıklarıyla hadis kitaplarında yer almakta olup sahih bir hadistir.¹⁶⁶

1.3.3. Hadis

لَوْ دَنَوْتُ أَنْمَلَةً لَأَحْتَرَفْتُ

"Bir parmak ucu daha yaklaşmış olsaydım mutlaka yanardım."¹⁶⁷

"Allah'ın nur ve zulmetten yetmiş bin hicabı vardır" rivayetiyle beraber nakledilmektedir.¹⁶⁸ Hicab rivayetlerinde Hz. Peygamber'in Allah'a en yakın varlık olarak ifade edilen Cebrail'e "Allah'ı gördün mü?" sorusuna Cebrail'in verdiği cevap olarak nakledilmiştir. Cebrâil'inde "Rabbim'le benim aramda nurdan yetmiş perde vardır o perdelerden en yakındakini görsem yanarım" veya "en yakındakine yaklaşırsam yanarım"¹⁶⁹ şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir. Kuşeyrî bu rivayeti

¹⁶³ Dârimî, "Rikak" 46; Buhârî, "Merdâ" 3; İbn Hibbân, *Sahih*, 5/273. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/413.

¹⁶⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/99 (no.120)

¹⁶⁵ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 63.

¹⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Kemal Yusuf Hût, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 6/69; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/122. Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tâci'l-'ârifin b. Nüriddin Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *et-Teyşir bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sagîr*, 1/257; el-Herevî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhi Mişkâti'l-Mesâbih*, 2/628 (No.752).

¹⁶⁷ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 68.

¹⁶⁸ Sibtu İbni'l Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târiḫi'l-a'yân*, 3/147.

¹⁶⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliya*, V, 55.

“Bir parmak ucu yaklaşırsam yanarım” şeklinde ifade etmiştir. Mirac gecesi Cebrâil’e isnad edilen bu söz için¹⁷⁰ Zehebî “münker” demiştir.¹⁷¹

ثَنَا أَبُو مُسْلِمٍ قَانِدُ الْأَعْمَشِ، عَنِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «سَأَلْتُ جِبْرِيْلَ عَلَيْهِ
«السلام، هل ترى ربك؟ قال: إنَّ بَيْنِي وَبَيْنَهُ سَبْعِينَ جَبَابًا مِنْ نُورٍ، لَوْ رَأَيْتُ أَذْنَاهَا لَأَخْرَقْتُ

Taberânî hadîsi Enes’den rivâyet etmekte ve “Bu hadîsi A‘meş’den sâdece Ebû Müslim rivâyet etmiştir.” demektedir.¹⁷² Heysemî hadîs hakkında, “İsnadında A‘meş’in kumandanı (Ebû Müslim) vardır ki, Ebû Dâvud, onun hadislerinin mevzu olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân onu Sikât’ta zikretmiş ama vehme düştüğünü belirtmiştir.” değerlendirmesini yapmaktadır.¹⁷³ Ebû Müslim İbn Hacer tarafından da “zayıf” ve hata yapan biri olarak değerlendirilmektedir.¹⁷⁴ Rivayeti Elbânî de zayıf olarak kaydetmiştir.¹⁷⁵ Heysemî’nin aktardığı bilgileri dikkate alarak rivayetin mevzu olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.4. Hadis

لَوْ كَانَ مُوسَى وَعِيسَى حَيًّا لَمَا وَسَعَهُمَا إِلَّا اتِّبَاعِي

“Şayet Musa ve İsa yaşıyor olsaydı, bana tabi olmaktan başka bir çareleri olmazdı!”¹⁷⁶

Bu rivayet, elinde Tevrat parçaları bulunan Hz. Ömer’le Hz. Peygamber arasında geçen konuşmanın bir bölümüdür. Rivayetin bütünü nakleden İbn Kesîr’in (ö. 774/1373) rivayeti sahihtir.¹⁷⁷

1.3.5. Hadis

لَأَخْرَقْتُ سُبْحَاتُ وَجْهِهِ مَا أَنْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ

¹⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/445; 25/131. Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât (Tefsîru'l-Kuşeyrî)*, 1/121; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/103; 9/224; Alî el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, 1/437.

¹⁷¹ Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, 6/241.

¹⁷² Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, 6/278 (6407).

¹⁷³ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/79 (No.251).

¹⁷⁴ İbn Hâcer, *Takrîbü't-tehzîb*, 371.

¹⁷⁵ Elbânî, *Zaifü'l-camiü's-sağîr ve ziyâdetühü*, 472.

¹⁷⁶ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 84.

¹⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/404; Beyhâkî, *Şuâbu'l-İmân*, 1/200 (No.176); Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/68; 5/187.

demektedir.¹⁸⁶ *أَوْ ظُلْمَةٍ* kısmı ise Taberânî, Dârekutnî ve Beyhâkî'nin naklettiği rivayetlerin içerisinde yer almaktadır. İbnü'l-Cevzî ve Şevkanî bu metnin uydurma olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷

Necmeddîn-i Dâye'nin naklettiği “nurdan hicabı vardır” rivayetinin farklı versiyonlarının içerisinde sahih olmayanları varsa da “nurdan hicabı kısmı”(kitapta kullanılan şekli) sahihtir.

1.3.6. Hadis

اِذَا تَجَلَّى اللَّهُ لَشَيْءٍ خَضَعَ لَهُ

“Allah bir şeye tecelli ettiğinde, o şey O'na boyun eğer.”¹⁸⁸

Bu rivayet, mezkur lafızlarla hadis kitaplarında yer almamaktadır. Bursevî tefsirinde hadis olarak kullanmıştır.¹⁸⁹ Abdurrezzak'ın naklettiği rivayet şöyledir “Şüphesiz güneş ve ay, birinin ölümü veya hayatı için tutulmazlar. Ancak Rabbimiz, yarattığı şeylerden herhangi birine tecelli ettiğinde, o şey O'na boyun eğer. *لَشَيْءٍ* yerine *لِأَحَدٍ* şeklinde de rivayet edilmiştir.¹⁹⁰ Muasır muhaddislerden Yasir Fethi, Ebû Kılâbe'nin sözü olduğunu söylemektedir. Ebû Kılâbe tabiindedir, dolayısıyla rivayet maktudur¹⁹¹ hükmü itibariyle de mevzudur.

1.3.7. Hadis

حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ

“Vatan sevgisi imandandır.”¹⁹²

Aclûnî, Sağânî, Ali el-Kârî ve Elbânî gibi muhaddisler bu hadisin mevzu olup aslının olmadığını ifade etmişlerdir. İbn Useymin (ö. 2001) de bu hadisin insanlar

¹⁸⁶ Müslim, *Sahih-i Müslim*, 179; Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 1/101; Elbânî, *Sahih-i İbn Mâce*, 163.

¹⁸⁷ Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsât*, (No.6407); Dârekutnî, *Efrâdı Dârekutnî*, 1/397; Beyhâkî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 854; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, 1/166. Şevkânî, *el-Fevâid*, 442.

¹⁸⁸ Dâye, *Mirsâdü'l-İbad*, 175.

¹⁸⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/126.

¹⁹⁰ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 3/380, 3/105.

¹⁹¹ Yasir Fethi, *Fazlu'r-Rahîmu'l-Vedûd Tahricu Süneni Ebî Davud*, (Dimam: Dâru'l-İbnü'l-Cevzi, 2018), 12/398.

¹⁹² Dâye, *Mirsâdü'l-İbad*, 35.

arasında meşhur olduğunu ancak uydurma bir hadis olduğunu ifade etmiştir.¹⁹³ İbn Batta (ö. 387/997) Kitâbü'l-Cihâd'da nakletmiştir. Sehâvî ise isnadını bulamadığını fakat anlamının doğru olduğunu belirtir.¹⁹⁴ Ali el-Kârî ise manasının sahih bulunmasını reddeder.¹⁹⁵ Çünkü ona göre, vatan sevgisiyle iman arasında zorunlu olarak birbirini gerekli kılacak bir ilişki söz konusu değildir. Öte yandan “Şayet onlara, kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna bunu yapmazlardı”¹⁹⁶ âyetiyle de söz konusu yaklaşım reddedilmiştir. Çünkü bu âyet, ilgili kimselerin iman vasfını hâiz olmadıkları hâlde vatanlarını sevdiklerini göstermektedir. Nitekim “onlara” zamiriyle münafıklar kastedilmektedir. Ancak bazıları da “Sehâvî'nin sözünde vatanı ancak bir mü'min sevebilir” anlamı yoktur. Onun sözü sadece “vatan sevgisi imana ters düşmez manasına gelir” diyerek Sehâvî'nin yaklaşımı desteklenmiştir. İsnad açısından mevzuluğu hususunda ihtilaf olmayan sözün anlamı ancak “vatan sevgisi imana ters düşmez” şeklinde anlaşılabilir.

1.3.8. Hadis

النَّاسُ يَحْتَاجُونَ إِلَى شَفَاعَتِي حَتَّىٰ إِبْرَاهِيمَ

“İnsanlar benim şefaetime muhtaçtır, İbrahim -aleyhisselâm- bile.”¹⁹⁷

Bu rivayet Bursevî'nin tefsirinde (Rûhu'l-Beyân) zikredilmekte olup hadis kaynaklarında bulunamamıştır.¹⁹⁸

1.3.9. Hadis

عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ

“Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullarının Peygamberleri gibidir.”¹⁹⁹

¹⁹³ İbn Useymin, *Fetâvâ İbn Useymin*, 2/605.

¹⁹⁴ Sehavî, *Makasidü'l-Hasene*, 297 (386)

¹⁹⁵ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, 1/345, (No. 1102); Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfua*, 189 Elbânî, *Silsiletü'z-Zaife*, 36.

¹⁹⁶ En-Nisâ, 4/66.

¹⁹⁷ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 87.

¹⁹⁸ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/256; 5/340.

¹⁹⁹ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 91.

Suyûtî ve Sehâvî bu hadisin aslının olmadığını söylemişlerdir.²⁰⁰ Fettehî Zerkeşî'nin "Bu hadisin aslı yoktur ve güvenilir bir kitapta bilinmemektedir." kanaatlerini aktarmaktadır.²⁰¹ Aclûnî "Muteber bir kitapta geçtiği bilinmemektedir" kanaatini aktarmaktadır.²⁰² Necmeddin el- Gazzî 'Hüsnu't- Tenebbüh kitabında Ataullah el-İskenderî'nin "Latifetü'l-Minen de ki görüşlerini aktarır. "Ümmetimin âlimleri, benim getirdiklerimi tasdik etmek, doğrulamak ve emretmek için gelirler, yeni bir şeriatla geldikleri için değil; böylece bu hadis ümmetin âlimleri ile İsrailoğullarının peygamberleri arasındaki benzerliğe işaret eder" Başka bir benzetme de şudur: Bu ümmet insanlar üzerinde şahittir, tıpkı peygamberlerin kavimlerine şahit oldukları gibi.²⁰³ Hadis mecazen anlaşılabilirse de peygambere isnadı mümkün değildir. Değerlendirmemizi Muhammed Hût'un cümleleri ile bitirelim. "Bu hadis hiçbir aslı olmayan uydurma bir rivayettir. Birçok muhaddis bu hadisin uydurma olduğunu belirtmiştir. Ancak birçok alim, muhaddislerin bu değerlendirmesini göz ardı ederek bu hadisi eserlerinde zikretmiştir."²⁰⁴

1.3.10. Hadis

الشَّيْخُ فِي قَوْمِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ

"Kavmi içindeki yaşlı kişi, ümmeti içindeki Peygamber gibidir." ²⁰⁵

Rivayeti İbn Hibbân ve İbn Asâkîr nakletmiştir. Zerkeşî, "bu söz Peygamber sözü değildir" demektedir. Irâkî, hadis için zayıf demektedir. Ali el-Kârî selef sözü olduğunu belirtmekte, İbn Teymiyye ise Peygamber sözü değildir demektedir. Aclûnî, bazılarının bu rivayeti "وَيَتَأَدَّبُونَ مِنْ أَدَبِهِ" "Cemaati içindeki yaşlı kişi, kavmi arasındaki Peygamber gibidir; onun ilminden öğrenir, edebinden edeplenirler" lafzıyla aktardıklarını ama bunun da uydurma olduğunu belirterek hadisi değerlendirmektedir. ²⁰⁶ Deylemî'nin Enes'ten merfu

²⁰⁰ Suyûtî, *Dürerü'l Müntesira*, 148 (No.294) Sehâvî, *el-Makâsıdu'l -hasene*, 309.

²⁰¹ Fettehî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 1/20.

²⁰² Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/64.

²⁰³ Necmeddin el- Gazzî, *Hasen et-Tenbih Lima Verede Fi't-Teşbih*, 5/269.

²⁰⁴ Muhammed El-Hût, *Esne'l-metâlib*, 1/184 (No.889).

²⁰⁵ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 91.

²⁰⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/288; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/466; 6/451.

olarak aktardığı “İlim ve itibar ehli hocaları üstün tutun. Zira ilim ve itibar sahibi alimleri üstün tutmak Allah Azze ve Celle’ye saygıdandır. Kim onları üstün tutmazsa bizden değildir.” rivayetini²⁰⁷ aynı isnadla İbn Hibbân’da *el-Mecrûhîn*’de nakletmektedir. Deylemî’nin aynı isnadla naklettiği Ebû Râfi rivayetinin ravilerinden Sahr b. Muhammed el-Hâcibî hadis uydurmakla meşhur olmuş bir ravidir.²⁰⁸ Hem “*Kavmi içinde yaşlı kişi, ümmeti içindeki Peygamber gibidir*” rivayeti hem de anlamca yakın olan diğer rivayetler mevzudur.

1.4. İbadetlerle İlgili Rivayetler

1.4.1. Hadis

لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْغُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ

“Benim Allah ile öyle bir vaktim var ki, o vakitte bana ne bir mukarreb melek ne de bir Peygamber ulaşabilir.”²⁰⁹

İbadetler başlığı altında ele aldığımız bu rivayet Kelâbâzî’nin (ö. 380/990) *Maâni’l-Ahbâr* ve Aclûnî’nin *Keşfü’l-Hafâ*’sında zikredilmektedir.²¹⁰ Bu rivayetle alakalı Ali el-Kârî ve Zürkânî mevzu hükmünü vermiştir.²¹¹ Sehâvî’nin rivayetle alakalı derlediği bilgiler şöyledir: “Bana ait öyle bir vakit var ki, onda benden başka kimseye yer yoktur.” Bu, Tirmizî’nin ve İbn Râhûye’nin Hz. Ali ‘den naklettiği uzun bir hadisin anlamına benzer:²¹² “Resulullah (s.a.v.) evine geldiğinde zamanını üç bölere ayırdı: Bir kısmını Allah'a, bir kısmını ailesine ve bir kısmını da kendisine ayırırdı. Sonra kendisine ayırdığı kısmını da kendisi ile insanlar arasında bölüştürdü.”²¹³ Tirmizî’nin naklettiği hadise benzese de Necmeddîn-i Dâye’nin naklettiği hadis mevzudur.

²⁰⁷ Deylemî, *Firdevs*, II, 9, (No. 2082).

²⁰⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 378, (No. 511).

²⁰⁹ Dâye, *Mirsâdü’l-’ibad*, 77.

²¹⁰ Kelâbâzî, *Maâni’l-Ahbâr (Bahru’l-Fevâid)*, 1/335; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2/173

²¹¹ Aliyyü’l-Kârî, *Esrâru’l Merfûa*, 291; Zürkânî, *Muhtasarü’l-Makâsîd*, 858.

²¹² Sehâvî, *el-Makâsîdû’l-Hasene*, 565.

²¹³ Tirmizî, *eş-Şemâ’ilü’n-nebeviyye*, thk. Seyyid b. Abbas el-Celîmî, nşr. mektebetü’t-Ticâri Mustafa Ahmed Baz, Mekke, 1993/1413, 277. Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 13/272, Beyhâkî, *Şu’abü’l-îmân*, 2/156. Gazzâlî, *İhyâ*, 2/364

1.4.2. Hadis

أَيَاكُمْ وَ الْمُحَدَّثَاتِ فَإِنَّ كُلَّ مُحَدَّثَةٍ بَدْعَةٌ، وَكُلَّ بَدْعَةٍ ضَلَالَةٌ

“Sonradan ortaya çıkan şeylerden sakının; çünkü her yeni ortaya çıkan şey bid'attir ve her bid'at dalalettir.”²¹⁴

Bu rivayet Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve Ebû Dâvûd'un naklettiği sahih bir hadistir.²¹⁵

1.4.1. Namazla İlgili Rivayetler

1.4.1.1. Hadis

مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا، ظَهَرَتْ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ

“Kim kırk gün boyunca ihlasla (sabah namazını cemaatle kılsa) kalbinden diline hikmet pınarları zuhur eder.”²¹⁶

Kudâi ve İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) İbn Abbas'tan naklettikleri merfû bir rivayettir. Kudâi hadisin sonunda yaptığı izahta “kim sabah ve yatsı namazını kırk gün cemaatle kılsa nifaktan berâatini alır” şeklinde yorum yapmaktadır.²¹⁷ Bazı tarikleri mürsel olan bu rivayet çok zayıf ve uydurma olarak değerlendirilmiştir.²¹⁸ Son dönem selefi hadis âlimlerinden Elbânî hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.²¹⁹

1.4.1.2. Hadis

التَّكْبِيرَةُ الْأُولَى خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا

“(Namaza) başlangıç tekbiri, dünya ve içindekilerden hayırlıdır.”²²⁰

²¹⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 87.

²¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/373; Dârimî, “mukaddime” 16; Ebû Dâvûd “sünnet” 6.

²¹⁶ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 17.

²¹⁷ İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, 359; Hennâd, *ez-Zühd*, 2/357; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/189; Kudâi, *el-Müsnedü's-Şihâb*, 1/285; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl*, 11/556-557. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/154.

²¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 3/144; Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 326; Fettenî, *Tezkiratü'l-mevzûât*, 191-192 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/224.

²¹⁹ Elbânî, *Zaifu't-Terğib ve't-Terhib*, 1/22.

²²⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 95.

Bu lafızlarla yer alan rivayet hadis kitaplarında bulunamamıştır. Ancak bu rivayet مع الامام التكبيرة الأولى lafzıyla Şîh müellif Mirza Nuri'nin Müstedreku'l-Vesâil isimli kitabında yer almaktadır.²²¹ Hadis kaynaklarımızda bulunmayan bu rivayet mevzudur.

1.4.1.3. Hadis

الْوُضُوءُ سِلَاحُ الْمُؤْمِنِ

“Abdest, müminin silahıdır.”²²²

Bu rivayet hadis olarak hiçbir kaynakta bulunamamıştır. Abdest yerine dua kelimesi ile kaynaklarda geçmektedir.²²³

1.4.1.4. Hadis

الصَّلَاةُ مِعْرَاجُ الْمُؤْمِنِ

“Namaz müminin miracıdır.”

Hadis kaynaklarında olmayan fakat şerhlerde ve tefsirlerde bulunan bir sözdür.²²⁴ “Kul Rabbine en ziyade secdede iken yakın olur, öyle ise secdede duayı çok yapın.”²²⁵ hadisinin şerhinde ve “... Secde et ve Allah’a yakınlaş.” (Alak, 96/19) ayetinin tefsirinde yer verilen bu söz her ne kadar Hz. Peygamberden nakledilmemişse de mana olarak doğru bir sözdür. Bu sözün Kuranın temel ilkeleri ile Kuran ve Sünnet bütünlüğü ile çatışmadığı belirgindir. Sözün anlamı her ne kadar dinin temel ilkeleri ile çelişmiyorsa da peygambere nispeti doğru değildir. Anlam açısından doğru isnad açısından mevzudur.

1.4.1.5. Hadis

جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ تَوَازِي عِبَادَةَ النَّقْلَيْنِ

²²¹ Mirza Nuri, *Müstedreku'l Vesâil*, 445.

²²² Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 157.

²²³ Ebû Ya'lâ Mevsîlî, *el-Müsned*, (Kahire: Dâru'l Hadîs, 2013), 1/422; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 1/116.

²²⁴ Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, 1/497; Ali el-Kâri, *Şerhu'l-Mişkât*, 2/523. Bursevî, *Ruhu'l Beyân*, 2/213.

²²⁵ Müslim, “Salât”, 215, (No.482); Ebû Dâvud, “Salât”, (No.152).

“*Rahmân’ın cezbelerinden bir cezbe, insan ve cinlerin ibadetine denktir*”²²⁶

Aclûnî, sözün bu şekilde meşhur olduğunu belirtip herhangi bir değerlendirme yapmadan “hadisin durumu incelenmelidir” kaydını düşer. Sühreverdî Avârifü'l-Maârif isimli eserinde mutasavvıflar arasında yaygın olan bir haber diyerek rivayeti nakleder.²²⁷

1.4.2. Hacla İlgili Rivayet

هَاهُنَا تُسَكَّبُ الْعَبْرَاتُ

“*İşte burası (Hacerü'l Esved'in yanı) gözyaşlarının akıtıldığı yerdir.*”²²⁸

Rivayet İbn Mâce'nin süneninde geçmektedir. Ayrıca Bezzâr'ın Müsned'inde ve İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) Sahih'inde geçmektedir. Senedinde metruk bir ravi Muhammed b. Avn vardır. Bu hadisin İbn Ömer'den sadece bu yolla rivayet edildiğini biliyoruz. Muhammed b. Avn, Nâfi'den İbn Ömer'e dayandırdığı iki hadis rivayet etmiştir. Bu hadis onlardan biridir. Buhârî ve diğer hadis uleması Muhammed b. Avn'ı münker sayarken Hâkim rivayeti sahih kabul etmiştir. İsnadında münker ravi olması sebebiyle aşırı zayıf olarak nitelenen hadisin tam metni şöyledir:²²⁹

عن محمد بن عون عن نافع، عن ابن عمر، قال: استقبل رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحَجَرَ، ثُمَّ وَضَعَ شَفَتَيْهِ عَلَيْهِ، بِيَكِّي طَوِيلًا، ثُمَّ التَفَّتْ، فَإِذَا هُوَ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ يَبْكِي، فَقَالَ يَا عُمَرُ هَاهُنَا تُسَكَّبُ الْعَبْرَاتُ

Nâfi'den, İbn Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Hacer-i Esved'e yöneldi, sonra dudaklarını onun üzerine koydu ve uzun süre ağladı. Sonra döndü ve baktı ki Ömer b. Hattab da ağlıyordu. Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) dedi ki: "Ey Ömer, işte burası gözyaşlarının akıtıldığı yerdir."* Tüm bu bilgiler doğrultusunda rivayet zayıftır.

²²⁶ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 119.

²²⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/383; Sühreverdî, *Avarifu'l Maarif*, (İstanbul: Semerkant Yayınları, 2010), 186.

²²⁸ İbn Mâce, “Menâsik”, 27; Bezzâr, *el-Müsnedü'l-Kebîr*, 12/221, (No.5928); Hâkim, *Müstedrek*, 1/624, (No. 1670).

²²⁹ İbn Mâce, “Menâsik”, 27; Bezzar, *Müsned*, 12/221; İbn Huzeyme, *Sahih*, 2/1285; Münziri, *Terğib ve Terhib*, 2/195.

1.4.3. Zekatla İlgili Rivayet

فِي الْمَالِ لِحَقِّ سِوَى الزَّكَاةِ

“Malda zekâttan başka haklar da vardır.”²³⁰

İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve Tahavi (ö. 321/933) nakletmektedir.²³¹ Tirmîzî *Sünen*'inde bu rivayeti bab başlığı yapmış ardından da Fatıma Binti Kays aracılığıyla rivayeti nakletmiştir. Tirmîzî rivayetinin sonunda “malda zekâttan başkada hak vardır” dedikten sonra Hz. Peygamber'in Bakara Suresi 177 (Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir) ayetini okuduğu ilavesi vardır.²³² İbn Mâce, Şerik'ten şu lafızla rivayet etmiştir: “لَيْسَ فِي الْمَالِ حَقُّ سِوَى الزَّكَاةِ” “Malda zekât dışında başka bir hak yoktur.” Görüldüğü üzere hadisin metninde ve isnadında farklılıklar ve karışıklıklar bulunmaktadır. İbn Mâce'nin bazı nüshalarında "Malda zekât dışında bir hak yoktur" şeklinde geçerken, aynı isnadla Tirmîzî "Malda zekât dışında da bir hak vardır" şeklinde rivayet etmiştir. Tirmîzî Ebu Hamza Meymun el-A'ver'in zayıf olduğunu ve doğru olanının bu sözün Şa'bi'ye ait olduğunu belirtir.²³³ İsnadında bulunan müttehem ravi ve metnindeki ızdırabdan ötürü hadis zayıftır.²³⁴

1.5. Zikirle İlgili Rivayetler

1.5.1. Hadis

أَفْضَلُ الذِّكْرِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَفْضَلُ الدُّعَاءِ الْحَمْدُ لِلَّهِ

“Zikrin en faziletlisi, “Lâ ilâhe illallâh”, duanın en faziletlisi de “Elhamdülillâh”dır.”²³⁵

Sünen sahiplerinin naklettiği hadisi İbn Hibban *Sahîh*'ine almıştır. Hâkim'de isnadı sahihtir hükmü ile nakletmektedir.²³⁶ İbn Hacer *Netâicu'l-Efkâr*'da hasen,

²³⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 288.

²³¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/411; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 2/27.

²³² Tirmîzî, “Zekât”, 27

²³³ Tirmîzî, “Zekât”, 27. İbn Mâce, “Zekât”, 4

²³⁴ Ahmed b. Sıddık el Gümâri, *el Müdâvi*, 2/357.

²³⁵ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 148.

²³⁶ İbn Mâce, *Sünen*, ”Edeb”, 55 (No.3080); Tirmîzî, “Daavât” 9 (No.3383); Nesâî, *Sünen*, ”Amelü'l-yevm ve'l-leyle”, Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/676, (No. 1834); İbn Hibban, *Sahîh-i İbn Hibban*, 1/897 (No.544); Hâkim, *Müstedrek* (No.1858-1876);

Suyûtî sahih olduğu kanaatindedir. Şuayb Arnavud hadis için hasen demiştir.²³⁷ Tirmizî rivayetini hasen garib olduğunu ve onun sadece Musa bin İbrahim'in rivayetinden bilindiğini aktarır.²³⁸ Farklı bilgiler ışığında hadis için sahih li ğayrihi denebilir.

1.5.2. Hadis

قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تَفْلِحُوا

“*Lâ ilâhe illallâh deyin, kurtulun.*”²³⁹

Ahmed b. Hanbel'in, farklılıklarla Dârekutnî'nin (ö. 385/995) naklettiği rivayetlerin bir bölümüdür. Peygamberimiz Zü'l- Mecâz panayırında insanları İslam'a çağırırken “Ey insanlar! Lâ ilâhe illallâh deyin ve kurtulun” diyerek İslam'a davet etmiştir.²⁴⁰ Şuayb Arnavud bu hadis için sahih demiştir.²⁴¹ Hadis sahih bir hadistir.

1.5.3. Hadis

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يُنْبِئُ الْإِيمَانَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِئُ الْمَاءُ الْبَقْلَةَ

“*Lâ ilâhe illallâh, suyun bitkiyi yeşerttiği gibi kalpte imanı yeşertir.*”²⁴²

Bu lafızlarla hadis kitaplarında olmayan rivayeti Bursevî (ö. 1137/1725) nakletmiştir. *الْغِنَاءُ يُنْبِئُ النِّفَاقَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِئُ الْمَاءُ الزَّرْعَ، وَالذِّكْرُ يُنْبِئُ الْإِيمَانَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِئُ الْمَاءُ الزَّرْعَ* “*Şarkı söylemek kalpte nifaki bitirir (artırır), tıpkı suyun bitkileri yeşertmesi gibi. Zikir ise kalpte imanı yeşertir, tıpkı suyun bitkileri yeşertmesi gibi.*” lafzıyla İbn Mesûd'un sözü olarak kaynaklarda yer almaktadır. İbn Mesud ile Muhammed b. Abdurrahman b. Yezid el-Nehâî arasında kopukluk olduğu için rivayet zayıftır.²⁴³

²³⁷ İbn Hacer, *Netâicu'l-Efkâr*, 1/63; Suyûtî, *Câmiu's-Sağir*, (No.1248); Şuayb Arnavud, *Tahrîcu Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 6/169.

²³⁸ Tirmizî, “Daavât” 9 (No.3383)

²³⁹ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 152.

²⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/404; Dârekutnî, *Sünen*, (No.2976).

²⁴¹ Şuayb Arnavud, *Tahrîcu Süneni Dârekutnî*, 2976.

²⁴² Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 153.

²⁴³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/124; İbn Ebi'd-Dünya, *Zemmü'l-Melâhî*, 41; Mervezî, *Ta'zimu Kadri's Salât*, 2/636; Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 21/142. Sehâvî, *Makâsîdü'l-Hasene*, 3/679.

1.5.4. Hadis

لِكُلِّ شَيْءٍ صَقَالَةٌ، وَصَقَالَةُ الْقُلُوبِ ذِكْرُ اللَّهِ

“Her şeyin bir cilası vardır, kalplerin cilası da Allah'ı zikretmektir.”²⁴⁴

Abdullah ibn Ömer'den nakledilen merfu bir rivayettir. Beyhâkî, *ed-Deâvâtü'l-Kebîr* isimli eserinde bu rivayeti zikretmiştir.²⁴⁵ Rivayetin tam metni şöyledir:

أَنَّهُ كَانَ يُقُولُ: «إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ صَقَالَةً، وَإِنَّ صَقَالَةَ الْقُلُوبِ ذِكْرُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَمَا مِنْ شَيْءٍ أَنْجَى مِنْ «عَذَابِ اللَّهِ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ» قَالُوا: «وَلَا الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟ قَالَ: «وَلَا الْجِهَادُ، إِلَّا أَنْ يَضْرِبَ بِسَيْفِهِ حَتَّى يَنْقَطِعَ

"Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle derdi: Her şeyin bir cilası vardır, kalplerin cilası da Allah'ı zikretmektir. Zikrullahtan başka Allah'ın azabından daha çok kurtaracak hiçbir şey yoktur. Ashab: Allah yolunda cihad bile mi? dediler. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): Evet, kılıcıyla takattan kesilene kadar (düşmana) vursa bile."²⁴⁶ Elbâni hadis için mevzu hükmünü vermektedir.²⁴⁷ Ğumâri ise Saîd b. Sinan isminde iki ravi olduğunu bunlardan birincisinin Ahmed b. Hanbel'e göre zayıf, ikincisinin ise Zehebî'ye göre uydurmacı olduğunu, bu rivayettekinin zayıf kabul edilen Said b. Sinan olduğunu aktarır.²⁴⁸ Yine isnadında bulunan Ebû Mehdî el-Hımsî hadis uydurmakla itham edilmiştir. Tüm bu bilgiler ışığında rivayetin zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

1.5.5. Hadis

إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ فَتَعَرَّضُوا لَهُ

*Hiç şüphesiz ki sizin şu günlerinizde Rabbinizin rahmet nefhaları/esintileri vardır (manevi esintileri) vardır. (Dikkat edin ve size de isabet etsin diye) o nefhalara karşı durun, kendinizi onlara doğru tutun.*²⁴⁹

²⁴⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 165.

²⁴⁵ Beyhâkî, *ed-Deavâtü'l-Kebîr*, 1/80.

²⁴⁶ Münziri, *Terğîb ve Terhîb*, 2/396. Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, 2/705.

²⁴⁷ Elbâni, *Za'îfü't-Terğîb ve't-terhîb*, 1/449.

²⁴⁸ Sıddîk el-Gumârî, *el-Müdâvî*, 2/527.

²⁴⁹ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 74.

لَعَلَّهٗ أَنْ يُصِيبِكُمْ نَفْحَةٌ مِنْهَا فَلَا تَتَشَفَّوْنَ بَعْدَهَا أَبَدًا

“Umulur ki o nefehâtan size bir esinti ulaşır ve ondan sonra asla bedbaht olmazsınız” ilavesiyle nakledilmektedir.²⁵⁰

Aclûnî rivayetle ilgili şu bilgileri nakletmektedir: Hâkim et-Tirmizî Muhammed b. Mesleme'den, Taberânî, Muhammed b. Mesleme'den, İbn Abdülberr Enes b. Malik'ten İbn Ebü'd-Dünya Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir. İbn Hacer hadisin isnadı hakkında sessiz kalmıştır.²⁵¹ Heysemî, isnadında tanımadığım kişiler var, fakat tanıdıklarım sikadır demektedir.²⁵² Taberânî'nin naklettiği rivayet şöyledir: “افْعَلُوا الْخَيْرَ دَهْرَكُمْ، وَتَعَرَّضُوا لِنَفَحَاتِ رَحْمَةِ اللَّهِ، فَإِنَّ لِلَّهِ نَفَحَاتٍ مِنْ رَحْمَتِهِ يُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ،” “وَسَلُّوا اللَّهَ أَنْ يَسْتُرَّ عَوْرَاتِكُمْ، وَأَنْ يُؤْمِنَ رَوْعَاتِكُمْ.

"İyilik yapmayı ömür boyu bırakmayın ve Allah'ın rahmetinin esintilerine denk gelmeye gayret edin. Şüphesiz Allah'ın rahmetinin esintileri vardır ve bunları dilediği kullarına isabet ettirir. Allah'tan, sizin kusurlarınızı örtmesini ve korkularınızı gidermesini dileyin."²⁵³ Heysemi, İsa b. Musa b. İyas b. el-Bekir hariç ricalinin sahih ricali olduğunu, bu İsa'nın da güvenilir olduğunu belirtir.²⁵⁴ Elbânî Taberânî hadisi için “Hadis, benim nazarımda hasendir” demiştir.²⁵⁵

Muasır muhaddislerden Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî (ö. 1993) rivayetin Muhammed b. Said el-Ensari'nin aracılığıyla Muhammed b. Mesleme'den nakledildiğini ifade ettikten sonra, Muhammed b. Said el-Ensari bu hadisin Muhammed b. Mesleme'nin kılıcının kabzasında bulunduğu bir yazıda mevcut olduğunu belirtmektedir.²⁵⁶ Heysemî'nin ve Elbânî'nin kanaatlerinden de yola çıkarak hadisin hasen olduğunu söyleyebiliriz.

²⁵⁰ Taberânî, *Mu'cumeu'l Kebîr*, 19/233; Taberânî, *Mu'cemu'l Evsat*, 3/180; Suyûtî, *Câmiu'l Ehâdis*, 9/103; Irâkî, *el-Muğni an Hamli'l-Esfâr*, 883.

²⁵¹ Aclûnî, *Keşfu'l Hafâ*, 1/232.

²⁵² Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/231 (no.17713).

²⁵³ Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, 1/250 (no.720).

²⁵⁴ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 10/231 (no.17714).

²⁵⁵ Elbânî, *es-Silsiletü's-Sahîha*, 4/512 (no.1890).

²⁵⁶ Gumârî, Muhammed b. es-Sıddîk, *el-Müdavi li-İleli'l-Münavi*, 2/518.

1.5.6. Hadis

إلهي أرنا الأشياء كما هي

“Allah’ım, bize eşyanın hakikatini olduğu gibi göster.”²⁵⁷

Ebû Medyen el-Mağribî’nin (ö. 594/1198) duasının bir bölümüdür. Hz. Peygambere ait bir hadis değildir.²⁵⁸

1.5.7. Hadis

اللَّهُمَّ ارْنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْقُنَا اتِّبَاعَهُ وَارْنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْقُنَا اجْتِنَابَهُ

“Allahım! Bize hakkı hak olarak gösterip ona tabi olmayı, batılı da batıl olarak gösterip ondan kaçınmayı nasip eyle.”²⁵⁹

İbn Şâhin isnadının hasen olduğunu bildirdiği bir hadisi naklettikten sonra önceki nesillerin dualarından biri şu şekildedir: “Allah’ım, bize hakkı hak olarak göster ve ona tabi olmayı ilham et; batılı da batıl olarak göster ve ondan sakınmayı ilham et” demektedir.²⁶⁰ Hadis kaynaklarında bulunamayan bu rivayeti *المأثور وفي الدعاء* diyerek İbn Kesir Tefsirine almıştır. Rivayet Bursevî Tefsirinde de yer almaktadır.²⁶¹

1.6. Nefislerle İlgili Rivayetler

1.6.1. Hadis

كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخُلُقَ لِأَعْرِفَ

“Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım.”²⁶²

Kenz-i Mahfi Hadisi olarak bilinen bu söz hadis kaynaklarında yer almayan mevzû bir rivayettir. Aclûnî, bu ifadeyi Keşfu’l-Hafâ adlı eserine manası aynı olmakla birlikte şu farklı lafızla almıştır. *كنت كنزا لا أعرف، فأحببت أن أعرف، فخلقت خلقا، فعرفتهم بي*.

²⁵⁷ Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 205.

²⁵⁸ Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti’l-Mesâbih*, 8/3453, (No. 5471); Bursevî, *Rûhu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, 1/66; 2/359; 3/27.

²⁵⁹ Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 205.

²⁶⁰ İbn Şâhin, *Şerhu mezâhibi Ehli’s-sünne*, 35.

²⁶¹ İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 1/310; 1/571; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 6/294; 8/386.

²⁶² Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 2.

Aclûnî, İbn Teymiye'nin bu sözün zayıf veya sahih bir senede sahip olmadığını belirttiğini zikrederek Zerkeşi, İbn Hacer ve Suyûti gibi Hadis âlimlerin de bu sözün uydurma rivayetleri topladığı eserlerinde zikrettiğini söyler. Necmeddin el- Ğazzi aynı isimlerin rivayeti reddettiğini belirttikten sonra tasavvuf çevrelerinde meşhur olduğunu ve mutasavvıfların bu sözün anlamını benimseyerek sistemlerinin bazı esaslarını bunun üzerine kurduklarını belirtmektedir. Cürcânî (ö. 816/1413) ise *el-Feyzü'l-Akdes* kavramını tanımlarken bu rivayeti örnek olarak ve hadis kabul ederek zikreder. Aliyyu'l-Kârî, *el-Masnû'unda* bu sözün aslının olmadığını belirtmektedir, fakat Aclûnî Aliyyu'l-Kârî'nin manasının Kur'ân'a uygun olduğunu söylediğini nakletmektedir. “Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım” âyeti, İbn Abbâs'ın yaptığı gibi “beni bilsinler” şeklinde yorumlandığında “bu sözün anlamı doğrudur” cümlesi anlam kazanmaktadır.²⁶³

1.6.2. Hadis

لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاقَ

“*Sen olmasaydın felekleri/kâinatı yaratmazdım*”²⁶⁴

Hiz. Peygamber'in Allah katındaki değerini ifade etmek için kullanılan bu cümle lafzen hadis değil, Sağânî'nin belirttiği, Fettehî (ö. 986/1578), Ali el- Kârî, Aclûnî ve Şevkânî'nin Sağânî'nin hükmünü naklederek ifade ettikleri uydurma bir rivayettir. Ali el- Kârî ve Aclûnî rivayetin anlamının sahih olduğunu ifade ederler.²⁶⁵ Deylemî'nin (ö. 558/1163) İbn Abbas'tan merfu olarak naklettiği Hz. Cebrail (a.s) bana gelip dedi ki: “Ey Muhammed! Eğer sen olmasaydın, cenneti yaratmazdım; eğer sen olmasaydın, cehennemi yaratmazdım.”²⁶⁶ Ali el- Kârî, İbn Asâkîr'in (ö. 571/1176) ise şöyle bir rivayeti naklettiğini bildirmektedir: “Eğer sen olmasaydın, dünyayı yaratmazdım.” İbn Asakir rivayeti hakkında İbnü'l Cevzî ve Suyûti uydurma hükmünü

²⁶³ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 2/132. Cürcânî, et-*Tarifât*,169; Necmeddin el- Ğazzi, *İtkân Ma Yuhsin*,1/428; Ali el- Kârî, *el-Masnû*,141 nr:232. Rivayetle ilgili geniş değerlendirme için Fikret Karapınar, “Rivayetlerde İşârî Yorum”, Hadis Tetkikleri Dergisi, 2007, cilt: V, sayı: 2, 89-104

²⁶⁴ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 21.

²⁶⁵ Fettehî, *Tezkiretü'l-mevzû 'ât*, 86; Ali el-Kârî, *Esraru'l Merfua*, 295; Ali el-Kârî, *el- Masnû*, 150; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/233; Şevkani, *Fevâid*, 326.

²⁶⁶ Deylemî, *Firdevs*,7/227 (No.:8031).

vermişlerdir. Deylemî'nin rivayeti için de aynı kanaatler belirtilmiştir.²⁶⁷ Uysal muhaddislerin hükmünü aktardıktan sonra birçok mevzuat eserinin bu rivayetleri havi olması dolayısıyla mevzu hükmünü belirtmiştir.²⁶⁸

Hâkim'in konuyla ilgili naklettiği başka bir hadise şöyledir:

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَمَّا أَقْتَرَفَ آدَمُ الْخَطِيئَةَ قَالَ: يَا رَبِّ أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ لَمَّا غَفَرْتَ لِي، فَقَالَ اللَّهُ: يَا آدَمُ، وَكَيْفَ عَرَفْتَ مُحَمَّدًا وَلَمْ أَخْلُقْهُ؟ قَالَ: يَا رَبِّ، لِأَنَّكَ لَمَّا خَلَقْتَنِي بِيَدِكَ وَتَفَخْتَ فِيَّ مِنْ رُوحِكَ رَفَعْتَ رَأْسِي فَرَأَيْتُ عَلَى قَوَائِمِ الْعَرْشِ مَكْتُوبًا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ فَعَلِمْتُ أَنَّكَ لَمْ تُضِفْ إِلَيَّ اسْمِكَ إِلَّا أَحَبَّ الْخَلْقِ إِلَيْكَ، فَقَالَ اللَّهُ: صَدَقْتَ يَا آدَمُ، إِنَّهُ لِأَجْبُ الْخَلْقِ «إِلَيَّ ادْعُنِي بِحَقِّهِ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ وَلَوْلَا مُحَمَّدٌ مَا خَلَقْتُكَ»

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem babası aracılığıyla dedesinden, o da Ömer b. Hattab'dan şöyle rivayet etti: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Âdem (a.s.) hata yaptığında şöyle dedi: "Ey Rabbim! Muhammed'in hakkı için senden beni bağışlamamı istiyorum." Allah (c.c.) ona şöyle buyurdu: "Ey Âdem! Muhammed'i nasıl bildin, halbuki ben onu henüz yaratmadım?" Âdem (a.s.) şöyle dedi: "Ey Rabbim! Çünkü beni elinle yarattığında ve bana ruhundan üflediğinde başımı kaldırdım ve arşın direklerinde 'Lâ ilâhe illallah, Muhammedun Resûlullah' yazılı olduğunu gördüm. Dolayısıyla isminin yanına sadece en sevdiğin kişinin adını ekleyeceğini anladım." Allah (c.c.) şöyle buyurdu: "Doğru söyledin ey Âdem! O gerçekten bana yaratıklarımın en sevgilisidir. Onun hakkı için bana dua et ki, seni bağışlayayım. Şayet Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım." Hakim, "isnadı sahih bir hadis" demiştir. Zehebi ise bu rivayetin uydurma olduğunu belirtmiştir.²⁶⁹ Benzer hadislerle alakalı farklı kanaatler zikredilmişse de" Sen *olmasaydın felekleri/kâinatı yaratmazdım*" rivayeti mevzu bir rivayettir.

²⁶⁷ İbnü'l Cevzi, *Mevzuat*, 1/289; Suyuti, *Leali*, 1/249; Elbânî, *Silsiletü'l- ehadisi'z- zaiife*, 1/450-451.

²⁶⁸ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 280-281.

²⁶⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/672 (no.4228).

1.6.3. Hadis

مَا نَظَرَ اللَّهُ تَعَالَى إِلَى الدُّنْيَا مُنْذُ خَلَقَهَا بُعْضًا لَهَا

*Dünyaya buğz ettiğiinden dolayı yarattığından beri “Allâhu Teâlâ ona nazar kılmamıştır.”*²⁷⁰

Bu rivayet benzer lafızlarla bazı kaynaklarda yer almaktadır.²⁷¹ Suyuti'nin verdiği bilgilere göre rivayeti Hâkim ve Deylemî, Ebû Hureyre'den, Beyhâkî de Musa b. Yesar'dan mürsel olarak nakletmiştir. Senedinde metruk ve hadis uydurmakla itham edilen raviler bulunması nedeniyle rivayetin mevzu olduğu belirtilmiştir.²⁷²

1.6.4. Hadis

أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ

*“Senin en büyük düşmanın, iki yanın arasındaki nefsidir.”*²⁷³

Taberâni ve Beyhâkî İbn Abbas'tan nakletmiştir.²⁷⁴ Ancak isnadında bulunan Muhammed b. Abdurrahman b. Gazvan, Darekutnî (ö. 385/995), İbn Hibbân, İbn Adî (ö. 365/976) gibi âlimlerce hadis uydurucusu olarak kabul edildiği için rivayet uydurmaktır. Son dönem muhaddislerinden Elbâni de bu rivayetin uydurma olduğunu belirtmiştir.²⁷⁵ Bu bilgiler ışığında rivayet uydurmaktır.

1.6.5. Hadis

مَا عُبِدَ إِلَهٌ أْبْغَضُ عَلَى اللَّهِ مِنَ الْهَوَى

*“Yeryüzünde tapılan sahte tanrılardan Allâh'ın en çok buğz ettiği hevâdır.”*²⁷⁶

²⁷⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 78.

²⁷¹ Benzer lafızlarla; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 2/255, (No. 3564); es-Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 8/156, (No.7023).

²⁷² es-Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 8/156-157, (No. 7023).

²⁷³ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 98.

²⁷⁴ Taberâni, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 3/294; Beyhâkî, *Zühdü'l-Kebîr*, 156; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/150; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât* (Tefsîru'l-Kuşeyrî), 1/161; 1/292; Bursevî, *Râhu'l-Beyân*, 6/437-10/16.

²⁷⁵ İrâkî, *Muğnî*, 878; Elbâni, *Silsiletü'z-Zaife*, 3/308.

²⁷⁶ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 235.

Bu lafızlarla hadis kaynaklarında yer almayıp Bursevî Tefsirinde zikredilmektedir.²⁷⁷

أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ ما عُبِدَ إِلَهَ تَحْتَ ظِلِّ السَّمَاءِ أَبْغَضُ إِلَى اللَّهِ مِنْ هَوَىٰ هیچbir tanrı yoktur ki, Allah'a hevâdan daha nefret edilen olsun.²⁷⁸ Heysemî isnadında bulunan Hasan b. Dinar'ın “metrûkul hadîs” olduğunu ve rivayetin mevzu olduğunu belirtmektedir.²⁷⁹ İbnü'l Cevzi de rivayeti *Mevzûât*'ına almış isnadında zayıf raviler olduğunu, Hasan b. Dinar ve Husayb'ın ulema tarafından hadis uydurucusu kabul edildiğini söyleyerek hadisin mevzu olduğunu bildirmiştir.²⁸⁰ Hadis ilmi açısından rivayetin mevzu olduğu ortadadır.

1.6.6. Hadis

أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ

“Allah mahlukatı karanlık (içinde) yarattı.”²⁸¹

Necmeddîn-i Dâye'nin bu lafızlarla naklettiği rivayeti Hâkim et-Tirmizî (ö. 320/932) “Sonra onlar üzerine *ثمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نَوْرِهِ فَمَنْ أَصَابَهُ مِنْ ذَلِكَ النُّورِ اهْتَدَىٰ وَمِنْ أَخْطَاهُ ضَلَّ* (320/932) *nûrundan serpti. Kendisine bu İlâhî nurdan bir nasip ulaşanlar hidâyet buldu. Bu nurun isabet etmediği kimselerse yolunu şaşırdı.*”²⁸² hali ile zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Tirmîzî başta olmak üzere bazı muhaddisler bu rivayeti nakletmişlerdir.²⁸³ İbn Ebî Âsım “Onlar nutfе olarak yerleşmeden önce” ilavesi ile zikretmiştir.²⁸⁴ (Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde, türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır.) Zümer Suresinin 6. Ayetinde de insanın yaratılışının üç karanlık içerisinde olduğunu

²⁷⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/197-6/217; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân*, 8/362; Kurtûbî, *El-Câmiu'l-Ahkâmu'l-Kur'ân*, 16/167.

²⁷⁸ Neseî, Ebû Hafs, *et-Teyâsîr fi't-tefsîr*, 13/309. İbn Ebî Asım, *es-Sünne*, 1/8 (no.3). Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, 8/103 (no.7502)

²⁷⁹ Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, 1/188 (no.895)

²⁸⁰ İbnü'l Cevzi, *el-Mevzûât*, 3/139.

²⁸¹ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 25.

²⁸² Hâkim et-Tirmîzî, *Nevâdirü'l-Usul*, 4/113,198.

²⁸³ Tirmîzî, “İman”, 18 (No.2642). Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/220. İbn Hibban, *el-Müsnedü's-sahîh*, 5/11 (No.3866), Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/223 (No.83). Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, 4/47. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/23; 3/48.

²⁸⁴ İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, 1/113 (no.203).

belirtmiştir. Tirmîzî hadisin hasen olduğunu belirtmiştir. Bu bilgiler ışığında hadis hasendir.

1.6.7. Hadis

أَكْثَرَ مَنْ يَدْخُلُ أُمَّتِي النَّارَ الْأَجُوفَانَ الْفَمِّ وَالْفَرْجِ

“Ümmetimin cehenneme girmesine en çok sebep olan iki şey vardır: ağız ve cinsel organ.”²⁸⁵

Dâye tarafından bu lafızlarla nakledilen rivayet²⁸⁶ “Ümmetim” lafzı yerine “İnsanlar” lafzıyla Ebu Hureyre kanalıyla Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce tarafından zikredilmiştir. Rivayet şöyledir. وَمَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْأَجُوفَانَ؟ قَالَ: " الْفَرْجُ وَالْفَمُّ " قَالَ: أَتَدْرُونَ أَكْثَرَ مَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ؟ تَقْوَى اللَّهِ، وَحُسْنُ الْخُلُقِ

Muhammed b. Ubeyd’in bize anlattığına göre; o da Davud’dan, o da babasından, o da Ebu Hureyre’den, o da Hz.Peygamber (s.a.v.)’den şöyle dediğini nakletmiştir: “İnsanların cehenneme girmesine en çok sebep olan iki şey vardır.” Sahabiler sordular: “Ey Allah’ın Resülü, bu iki şey nedir?” Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu: “Ağız ve cinsel organ.” Hz. Peygamber (s.a.v.) devam etti: “Peki, insanların cennete girmesine en çok sebep olan şey nedir, biliyor musunuz? Allah’a takva ile bağlılık ve güzel ahlakıdır.”²⁸⁷ Şuayb Arnavud bu rivayetin hükmü için hasen demiştir.²⁸⁸

1.6.8. Hadis

هُؤُلَاءِ عِتْقَاءُ اللَّهِ مِنَ النَّارِ

“Bunlar Allah’ın cehennemden azat ettikleridir.”²⁸⁹

²⁸⁵ Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 220.

²⁸⁶ Begavî, *Şerhu’s-sünne*, 14/316 (No.4127)

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/435; İbnü’l- Mübârek, *Zühd*, 379. İbn Mâce, “Zühd” 29; Beyhâkî, *Kitâbü’l- Edeb* (Beyrut.Müessesetü’l Kütübü’s- Sekafi, 1988), 243.

²⁸⁸ Şuayb Arnavut, *Tahrîcu Şerhu’s Sunne*, (No:4127).

²⁸⁹ Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 221; Karahisârî, *İrşadü’l-mürîd*, 359; Baltacı, *Mirsâdü’l-‘ibad mine’l-mebde’ ile’l-mead*, 253

Dâye tarafından bu lafızlarla nakledilen rivayet, cehennemden çıkarılıp hayat denen nehirde yıkandıktan sonra cennete girecek kişiler için kurulan bir cümledir. Elbânî rivayetinin sahih olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁰

1.7. Ruhlarla ilgili Rivayetler

1.7.1. Hadis

أن الله خلق الأرواح قبل الأجساد بأربعة الاف سنة

“Allah, ruhları bedenlerden dört bin yıl önce yarattı.”²⁹¹

Hadis olduğu belirtilen ve son kısmı zikredilmeyen bu ifadenin

şeklindeki rivayetini İbnü’l Cevzî, Suyûtî ve Şevkânî mevzû hadisleri topladıkları eserlerinde zikretmiştir.²⁹² İki bin yıl rivayeti ile alakalı İbn Kayyim “isnadı sahih değil”, metruk ravi olan Utbe b. Seken var demektedir.²⁹³ Necmeddîn-i Dâye dört bin yıl rivayetini ruhların bedenlerden önce yaratıldığına delil olsun diye kullanmıştır²⁹⁴ fakat Heytemî dört bin rivayeti için “batıldır ve aslı yoktur” iki bin yıl rivayeti için de “çok zayıftır, bu nedenle ona güvenilmez” demektedir.²⁹⁵ Dolayısıyla rivayet mevzudur.

1.7.2. Hadis

أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ رُوحِي

“Allâhu Teâlâ'nın ilk yarattığı şey benim ruhumdur.”²⁹⁶

Buhârî ve diğer hadis kaynaklarında; “أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ” “Allahu Teâlâ'nın ilk yarattığı şey kalemdir.” şeklinde geçmektedir.²⁹⁷ Diğer bir varyantı “أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي” “Allahu Teâlâ'nın ilk yarattığı şey benim nurumdur.” Bu lafızla hadis kaynaklarında

²⁹⁰ Elbânî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, 2/1333; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdâtühü*, (No.12987).

²⁹¹ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 21.

²⁹² İbnü'l Cevzî, *el-Mevzûât*, 1/401; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, 1/199; Şevkânî, *el-Fevâidi'l-Mecmûa*, 382.

²⁹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, 2/502.

²⁹⁴ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 59-65.

²⁹⁵ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*, 116 (No.108).

²⁹⁶ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 21.

²⁹⁷ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 30.

yer almayan sözü Aclûnî, aynı anlamda başka bir rivayetini *أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نَوْرَ نَبِيِّكَ يَا جَابِرُ* Abdurrezzak'a isnad etmiş, onun Musannef'inde yer aldığını belirtmiştir.²⁹⁸ Ancak Musannef'in tahkikini yapanlar Aclûnî'ye ilaveten Kastallani, Zürkânî ve Leknevi'nin (ö.1886) de bu hadisi ona (Abdurrezak'a) isnad etmesinin büyük hata olduğunu belirtmişlerdir. Biz de yaptığımız taramalarda Musannef'te böyle bir rivayete rastlayamadık.²⁹⁹ Bu bilgiler doğrultusunda rivayet mevzudur.

1.7.3. Hadis

أول ما خلق الله العقل

*“Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır.”*³⁰⁰

Sonraki dönem kaynaklarında zikredilen bu rivayetin metni ilk dönem eserlerinde birçok farklı lafızla gelmiştir.³⁰¹ Buradaki akıl kelimesi diğer rivayetlerde kalem³⁰², ruh, nur, hava ve su gibi farklı şekillerde ifade edildiği görülmüştür. Bazı rivayetlerdeki “ruhum” ifadesi Hz. Peygamberin ruhu olarak açıklanmıştır.³⁰³ Aclûnî birkaç yerde naklettiği rivayetin

“Allah Teâlâ, akli yarattığı zaman ona “Gel” dedi, o da geldi. Sonra ona “Geri dön” dedi, o da geri döndü. Daha sonra da şöyle buyurdu: “İzzetim ve Celâlime yemin olsun ki, senden daha üstün bir varlık yaratmadım; senin vasitanla alır, senin vasitanla (mükafat) veririm.” şeklindeki uzun rivayetle alakalı birçok görüşü nakleder. Aclûnî'nin belirttiğine göre Sâğanî bu sözün ittifakla mevzu olduğunu söylemiştir.³⁰⁴ Sehâvî, İbn Teymiyye ve başkalarından naklen bu rivayetin ittifakla yalan ve uydurma olduğunu söylemektedir. Ardından Sehâvî şu bilgileri nakleder: “Ahmed b. Hanbel'in

²⁹⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1/265.

²⁹⁹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, thk. Muhammed Şerif, (Beyrut: Dâru't-Ta'sil, 2013),1/86-87.

³⁰⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 30.

³⁰¹ Aliyyü'l-Kârî,, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhi Mişkâti'l-Mesâbih*, 1/169; 1/199; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/294; 5/199.

³⁰² Buhârî, “Kader”, 2; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 16; Tirmizî, “Tefsîrü'l-Kur'ân”, 67; Ahmed b. Hanbel 37/378, (No. 22705); Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/471, (No. 578); Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhi Mişkâti'l-Mesâbih*, 1/169; 1/199; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/199.

³⁰³ Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhi Mişkâti'l-Mesâbih*, 1/169, 199; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/294; 5/199.

³⁰⁴ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*,1/262.

oğlu Abdullah'ın babasının Zühd isimli eseri üzerine Zevâid çalışmasında, zayıf bir ravinin bulunduğu bir isnadla Hasan el-Basrî'den merfû ve mürsel olarak nakledilen şöyle bir rivayet yer almaktadır: “Allah Teâlâ, akıllı yarattığı zaman ona 'Gel' dedi, o da geldi. Sonra ona 'Geri dön' dedi, o da geri döndü. Daha sonra da şöyle buyurdu: “Bana senden daha sevimli gelen bir varlık yaratmadım; seninle alırım, seninle veririm” Dâvûd b. el-Muhabber (ö. 206/82) *el-Akl* isimli kitabında bu rivayeti nakletmektedir. Ancak Dâvûd yalancı biridir. İbn Teymiyye'nin belirttiği gibi, “Allah'ın ilk yarattığı şey” konusunda sahih olan rivayet “Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir” hadisidir ve bu, akıl hakkında olan hadisten daha sağlamdır.³⁰⁵

“Allah'ın ilk yarattığı akıldır” rivayetini değerlendirirken Uysal şu ifadeleri kullanmaktadır: “Sözün Hz. Peygamber'e ait bir söz olmadığı birçok “*Duafâ*” ve “*Mevdûât*” yazarı tarafından ifade edilmiştir. İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in onun için yalan- uydurma hükmünü verdiği işâret ederken, İbn Adiyy “bâtil münker” demiş, Zehebî de onun görüşüne katılmıştır. İbn Kayyim ve İbn Hacer ise akılla ilgili bütün hadislerin uydurma olduğunu söylemişlerdir. Bazı mevzuat yazarları da senesinde yalancı râvîler bulunduğu gerekçesiyle veya başka olumsuzluklar nedeniyle onu eserlerine almışlardır.”³⁰⁶ Yıldırım ise Ahmed Avni Konuk'un (ö. 1938) bu rivâyeti yaratılışla ilgili konuları anlatırken, Sühreverdi'nin de sûfilerin kendini tanıma mevzuunda görüşlerini verirken akıl bahsinde, İsmâil Hakkı Bursevî'nin de yaratılış hakkındaki konuları islerken zikrettiğini belirterek mutasavvıfların rivayeti hangi gözle okuduklarına temas etmeye çalışmıştır. Hadisin hükmü ile alakalı görüşleri naklettikten sonra Yıldırım “Rivayetin uydurma olduğu açıktır” cümlesi ile kanaatlerini özetlemiştir.³⁰⁷

Necmettin Dâye Yıldırım'ın temas ettiği başlıklardan birisi olan varlıkların yaratılışı bahsinde temas etmiştir.³⁰⁸ Yıldırımın da ifade ettiği gibi rivayetin uydurma olduğu ortadadır.

³⁰⁵ Sehâvî, *Makâsıdu'l Hasene*, 1/118.

³⁰⁶ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 271.

³⁰⁷ Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 101-102.

³⁰⁸ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 65-70.

1.7.4. Hadis

مَا وَسِعَنِي لَا سَمَائِي وَلَا أَرْضِي وَلَكِنْ وَسَعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ

“*Ne gökyüzüm ne de yeryüzüm Beni sığdırabilir, ancak mümin kulumun kalbi Beni sığdırır.*”³⁰⁹

Irâkî, İhya’da yer alan bu rivayetin aslının olmadığını belirtir. İbn Teymiyye ise merfu olarak Rasulullah’a ulaşan ve bilinen bir senedinin olmadığını hatta israiliyattan olduğunu belirtmektedir.³¹⁰ Bu bilgiler doğrultusunda hadis uydurmadır.

1.8. İnsanın Yaratılışıyla İlgili Rivayetler

1.8.1. Hadis

إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ فَتَجَلَّى فِيهِ

“*Allah Âdem'i yarattı ve ona tecellî etti.*”³¹¹

Bu rivayet hadis kaynaklarında yer almayıp Bursevî Tefsirinde zikredilmiştir.³¹²

1.8.2. Hadis

خَمَرْتُ طِينَةَ آدَمَ بِيَدِي أَرْبَعِينَ عَامًا

“*Âdem'in çamurunu kırk yıl ellerimle yoğurdum.*”³¹³

Temel Hadis kaynaklarında geçmeyen bu rivayet için Irâkî, isnadının çok zayıf olup batıl olduğunu belirtirken, Dârekutnî Süleyman et-Teymî, Ebû Osman aracılığıyla Selman veya İbn Mesud’dan mevkuף olarak rivayet edildiğini belirtir. Doğru olan da budur. O, rivayetin merfû olarak naklinin hata olduğunu söyler. Subkî (ö. 771/1370) ise isnadını bulamadığını ifade eder.³¹⁴ Bizce de Irâkî’nin dediği gibi hadis çok zayıftır.

³⁰⁹ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 117.

³¹⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/195; İbn Teymiyye, *Mecmûu'l- Fetâvâ*, 18/376.

³¹¹ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 70.

³¹² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/257; 5/367; 6/364.

³¹³ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 38.

³¹⁴ Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiħ Şerhi Mişkâti'l-Mesâbih*, 4/1439; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/99; 1/136; Dârekutnî, *İlelu Dârekutnî*, 931. Subkî, *Tabakatu'ş-Şâfiyye*, 6/374.

1.8.3. Hadis

كُنْتُ نَبِيًّا وَأَدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ

“Âdem’in yaratılışı, su ile çamur arasında iken ben nebi idim.”³¹⁵

Sağani, bu rivayetin Hz. Peygambere ait olmadığını Ata b. Ebi Rebah’a ait bir söz olduğunu belirtir.³¹⁶ Zerkeşî, Sehâvî ve İbn Teymiyye mevzu hükmünü verir.³¹⁷ Farklı lafızlarla aynı anlamı ifade eden “Âdem henüz ruh ile beden arasındayken ben Peygamberdim. كنت نبيا وأدم بين الروح والجسد” rivayeti ise Ahmed b. Hanbel’in yanı sıra Buhârî, *Târîh*’inde; Beğavî (ö. 516/1122), İbnü’s-Seken (ö. 353/964), ayrıca Ebû Nuaym nakletmiştir.³¹⁸ Tirmizî ve başkalarının rivayetlerine göre Ebû Hureyre Hz. Peygamber’e: “Ne zaman Peygamber oldunuz?” diye sorulunca, Allah Rasûlü “Âdem henüz ruh ile beden arasındayken ben Peygamberdim” buyurur. Tirmizî bu hadis hakkında sadece Ebû Hureyre vechiyle bilindiği için “Hasen-garip” değerlendirmesinde bulunmuş; Hâkim hadisi sahih saymıştır.³¹⁹ Heysemî, ricalinin sahih olduğunu belirtmiş, Suyûtî ise sahih hükmünü vermiştir.³²⁰ Aclûnî, es-Sübki’nin şöyle söylediğini naklederek hadisin anlamı hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur: “Peygamberlik bir vasıftır. Bu vasıfla nitelenen kişinin mutlaka mevcut olması gerekir. Ayrıca (doğumundan) kırk yıl sonra Hz. Peygamber olacak biri, henüz var olmadan ve Peygamber olarak gönderilmeden önce bu vasıfla nasıl nitelenebilmektedir?” diye soracak olursan, şöyle derim: “Allah Teâlâ’nın ruhları bedenlerden önce yarattığına dair rivayetler gelmiştir. Dolayısıyla (Allah Rasûlü’nün) “ben Peygamberdim” sözünde o mübarek ruhuna veya hakikatine işaret vardır. Akıllarımız ise hakikatleri bilip kavramaktan acizdir. Onu ancak o hakikatleri yaratan ve kendisine ilahî bir nur lütfettiği kimseler bilebilir.”³²¹ Muasır dönem hadis münekkitlerinden Elbânî ve Şuayb

³¹⁵ Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 79.

³¹⁶ Sağânî, *ed-Dürrü’l-Mültekat*, 43.

³¹⁷ İbn Teymiyye, *Mecmuu’l-Fetâvâ*, 18/125-369; Sehâvî, *Mekasıdu’l-Hasene*, 386; Zerkeşî, *et-Tezkire fi’l-ehâdissi’l-Müştehire*, 172.

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 34/202, (No. 20596) 27/176 (No.16623); Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 7/374, (No. 1606); Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/53. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/329.

³¹⁹ Tirmizî, “Menâkib” 1; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/ 665.

³²⁰ Heysemi, *Mecmau’z Zevâid*, 8/226; Suyuti, *Camiu’s Sağir*, 6406.

³²¹ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2/156, (No. 2007-2017); Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 3/275.

Arnavut bu hadise sahih hükmünü vermiştir.³²² “Âdem henüz ruh ile beden arasındayken ben Peygamberdim” rivayeti sahih hükmü verilmiş bir hadis olsa da Necmeddîn-i Dâye'nin kullandığı “*Âdem'in yaratılışı, su ile çamur arasında iken ben nebi idim.*” rivayeti mevzudur.

1.9. Ticaretle İlgili Rivayetler

1.9.1. Hadis.

التَّاجِرُ الصَّدُوقُ الْأَمِينُ يَحْتَسِرُ فِي الْجَنَّةِ مَعَ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Doğru ve güvenilir tüccar, kıyamet gününde. Nediler ve rasullerle birlikte cennette haşrolunacaktır.”³²³

Rivayet hadis kitaplarında bu lafızlarla değil النَّاجِرُ الصَّدُوقُ الْأَمِينُ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ “Doğru ve güvenilir tüccar, (kıyamet gününde) Peygamberler, siddıklar ve şehitlerle birlikte olacaktır” şeklinde rivayet edilmiştir.³²⁴ Tirmizi hadisin hasen olduğunu belirtir.³²⁵

1.9.2. Hadis

إِنَّ التُّجَّارَ يُحْتَسِرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فُجَّارًا، إِلَّا مَنْ اتَّقَى، وَبَرَّ، وَصَدَّقَ»

“Tüccarlar kıyamet gününde fasıklar olarak diriltileceklerdir, ancak Allah'tan korkanlar, iyilik yapanlar ve doğru olanlar hariç.”³²⁶

Dârimî, Tirmîzî, İbn Mâce tarafından nakledilmiştir.³²⁷ Senesinde bulunan Ebu'l- Abbas hariç ravileri sikadır. Hadis hasendir.

³²² Elbâni, *Sahihu'l-Câmi*, 2/840; Şuayb Arnavud, *Tahrîcu Müşkilu'l-Asar*, 5976.

³²³ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 298.

³²⁴ Abd b. Humeyd, *el Müntehâb*, 2/113-964. Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/205 (No.2167-2168). Beyhâkî, *Şuabu'l-Îmân*, 2/86 (No.1230) Beyhâkî, *Sünenü'l-kübra*, 5/437 (No.10416)

³²⁵ Dârimî, “Buyu”, 8; Tirmîzî, “Buyu”, 4.

³²⁶ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 299.

³²⁷ Dârimî, “Buyu”, 7; Tirmîzî, “Buyu”, 4; İbn Mâce, “Buyu”, 4.

1.9.3. Hadis

أَنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِ يَدِهِ

“Kişinin yediği en helal şey, elinin kazancıyla olanıdır.”³²⁸

Bu lafızlarla Mirsâdu'l-‘İbâd’da nakledilen rivayet hadis kaynaklarında وَإِنَّ وَلَدَهُ (Şüphesiz, çocuğu da onun kazancındandır) ilavesiyle nakledilmektedir. Sahih bir hadistir.³²⁹

1.9.4. Hadis

نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحِ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ

“Helal mal, salih kimse için ne güzeldir.”³³⁰

Hadis kaynaklarında geçen bu rivayet sahih bir hadistir.³³¹

1.9.5. Hadis

الْمَكَاتِبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ دَرَاهِمٌ

“Mükâtepe köle bedelini tamamen ödeyene kadar köle kalır.”³³²

Hadis Hz. Ömer, Hz. Osman, Cabir, Hz. Aişe, Abdullah b. Ömer ve Amr b. Şuayb (babası ve dedesinden) tarikiyle nakledilmiştir.³³³ Ebû Dâvud hadisle alakalı bir şey dememiştir. Mekkelilere yazdığı mektubundan sükût ettiği tüm rivayetleri (itibar için) “salih” kabul ettiğini öğreniyoruz. İbn Mulakkîn de isnadının sahih olduğunu söylemektedir.³³⁴ İbn Hacer hadisin hasen olduğunu ifade eder³³⁵. İbn Hazm “Hz. Ömer, Hz. Osman, Cabir ve Hz. Aişe’den nakledilen rivayetlerin hiçbirisi sahih değil”

³²⁸ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 302.

³²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/429; İbn Mâce, “Ticârât”, 1; Tirmîzî, “Ahkam” 22.

³³⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 290.

³³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/299; Buharî, *el-Edebül-Müfred*, 112.

³³² Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 132.

³³³ Tirmîzî, “Buyû”, 35; Ebû Dâvud, “İtk”1, Beyâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/ 545-546; Abdurrezak, *el-Musannef*, 8/405 (No.10717); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 11/397; Tahavî, *Şerhu Maani'l-Âsâr*, 3/111 (No.4713).

³³⁴ İbn Mulakkîn, *Hülâsâ Bedru'l-Münir*, 2/462.

³³⁵ İbn Hacer, *Hidâyetü'r-ruvât*, 3/355.

demektedir.³³⁶ Elbâni, Amr b. Şuayb dışındaki ravilerinin sika olduğunu, onun durumunun ihtilafı olduğunu bu sebeple hadisin hasen kabul edileceğini aktarır.³³⁷ Bu bilgiler doğrultusunda hadisin hasen olduğunu söylemek mümkündür.

1.9.6. Hadis

أَطْلُبُوا الرِّزْقَ فِي حَبَايَا الْأَرْضِ .

“Rızıkı yerin derinliklerinde arayın.”³³⁸

Ebû Ya‘lâ’nın *el-Müsned*’inde Beyhakî’nin *Şu‘abü’l-îmân*’da ve *أَطْلُبُوا* yerine *الْتَمِسُوا* lafzı ile Taberani’nin *Evsâtında* nakledilmiştir.³³⁹ Heysemî isnadında Hişam b. Abdullah olduğunu ve onu İbn Hibban’ın zayıf saydığını belirtir.³⁴⁰ İbn Cevzi’nin aktardığına göre, İbn Tahir şöyle demiştir: “Bu hadisin aslı yoktur.”³⁴¹

1.9.7. Hadis

تَجْرُ الْأَمَانَةُ الرِّزْقَ وَالْخِيَانَةُ تَجْرُ الْفَقْرَ³⁴²

“Emanete riayet rızık getirir, ihanet ise fakirlik getirir.”³⁴³

Bu rivayeti Suyûti Câbir b. Abdullah’tan (r.a.), Kudâi Ali’den (r.a.) rivayet etmiştir. Münâvi isnadı hasen demektedir.³⁴⁴ Elbâni ise isnadında bulunan İbn Lehia’nın zayıflığı, İshak b. İbrahim eş-Şami’den hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamasından ötürü zayıf olduğunu belirtmiş ve Münâvi’nin hasen hükmünün hatalı olduğunu söylemiştir.³⁴⁵ Bu bilgiler ışığında rivayetin zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

³³⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/529.

³³⁷ Elbâni, *İrvâu’l-Ğalîl*, 6/119.

³³⁸ Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 294.

³³⁹ Ebû Ya‘lâ, *el-Müsned*, 6/304.(No.4384),Beyhâkî, *Şuâbu’l-Îmân*, 2/87 (No.1233); Taberânî, *el-Evsât*,1/274(No.895).

³⁴⁰ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id*,4/63.

³⁴¹ İbnu’l-Cevzî, *el-İlelu’l-Mütenâhiye fi’l-Ehâdîsi’l-Vâhiye*, 2/113; Hût, *Esne’l-metâlib*,58.

³⁴² Dâye, *Mirsâdü’l-‘ibad*, 300.

³⁴³ Kudâi, *Müsnedü’s-Şihâb*, 1/72 (No: 63). Suyûti, *Cem’u’l-Cevâmî*, 3/564.

³⁴⁴ Münâvî, *Feyz’ü’l-Kadîr*, 3/183.

³⁴⁵ Elbâni, *Silsiletü’l-Ehâdîsi’z-Zaife*,4/93.

1.10. Yöneticilerle İlgili Rivayetler

1.10.1. Hadis

السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ

“Sultan, yeryüzünde Allahu Teâlâ'nın gölgesidir.”³⁴⁶

Rivayet en erken İbn Zencüye'nin (ö. 251/865) el-*Emvâl*'inde, İbn Ebî Âsım'ın (ö. 287/900) es-*Sünne*'sinde, Bezzar'ın *Müsned*'i, Beyhâkî'nin *Sünenü'l Kübra*'sında yer almaktadır. إِنَّ السُّلْطَانَ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ، يَأْوِي إِلَيْهِ كُلُّ مَظْلُومٍ مِنْ عِبَادِهِ، فَإِذَا عَدَلَ كَانَ لَهُ الْأَجْرُ. وَإِذَا جَارَ كَانَ عَلَيْهِ الْإِصْرُ وَعَلَى الرَّعِيَّةِ الصَّبْرُ “Şüphesiz ki sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Kullarından her mazlum ona sığınır. Adil davrandığında sultana ecir vardır ve halka teşekkür etmek düşer. Haksız davrandığında ise ona vebal vardır ve halka sabretmek düşer” Zürkani hadis için hasen li gayrihi hükmünü verirken, muasır muhaddis Elbânî münker olduğunu belirtir.³⁴⁷ İmamoğlu, hadis kaynaklarından hareketle zıllullâh hadisine dair sıhhat değerlendirmelerinin hasen ve zayıf şeklinde ortaya çıktığını ifade etmekte ve muhaddislerce hadisin sıhhatine ilişkin bir kaygı oluşmuşsa da zıllullâh rivayetinin Rasulullah'a (s.a.v.) nisbetinin inkârı ya da mevzûluğunun mümkün olamayacağını ifade etmektedir.³⁴⁸ Biz de bu bilgiler doğrultusunda hadisin zayıf olabileceğini ifade etmek isteriz.

1.10.2. Hadis

عَلَيْكُمْ بِالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ وَإِنْ كَانَ عَبْدًا حَبَشِيًّا

“Başınıza emir olarak bir Habeşli köle bile tayin edilse onu dinleyin ve itaat edin”³⁴⁹

³⁴⁶ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 77.

³⁴⁷ İbn Zencüye, *el-Emvâl*, 1/77. İbn Ebî Asım, *es-Sünne*, 2/492; Bezzâr, *el-Müsned*, 12/17, Beyhâkî, *Sünenül Kübra*, 8/281; Zürkânî, *Muhtasarü'l-Makâsıd*, 187; Elbânî, *Silsiletü'd-Daîfe*, 1661.

³⁴⁸ Abdullah Taha İmamoğlu, “İslam Siyaset Düşüncesi Açısından Zıllullâh Hadisi ve İşâri Yorumları” *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 12 (Ekim 2023) 52-78

³⁴⁹ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 139.

Dârimi, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, İbn Mâce başta olmak üzere birçok muhaddis nakletmiştir.³⁵⁰ Şuayb Arnavud hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.³⁵¹

1.10.3. Hadis

النَّاسُ عَلَى دِينِ مُلُوكِهِمْ

“İnsanlar meliklerinin/yöneticilerinin dini üzeredir.”³⁵²

Sehâvî hadis olarak bilmediğini ifade eder,³⁵³ Şevkânî, Sehavinin görüşünü aktardıktan sonra şu hadisi aktarır: *إِنَّ لِكُلِّ رَمَانٍ مَلَكًا يَبْعَثُهُ اللَّهُ عَلَى نَحْوِ قُلُوبِ أَهْلِهِ. فَإِذَا أَرَادَ صَلَاحَهُمْ بَعَثَ عَلَيْهِمْ مُصْلِحًا، وَإِذَا أَرَادَ إِهْلَاكَهُمْ بَعَثَ فِيهِمْ مِتْرَفَهُمْ*³⁵⁴

“Her dönemin bir hükümdarı vardır ki Allah onu, o zamanın insanların kalplerine uygun olarak gönderir. Eğer onların iyiliğini isterse, onlara ıslah edici bir lider gönderir, eğer helaklarını isterse, onlara mütref (şımarmış, azgın) liderler gönderir.”³⁵⁵ Netice olarak “İnsanlar meliklerinin/yöneticilerinin dini üzeredir.” rivayeti hadis olarak aslı olmayıp kelamı kibar türünden bir sözdür.³⁵⁶

1.10.4. Hadis

مَا مِنْ رَاعٍ لَا يَحْفَظُ رَعِيَّتَهُ بِنَصِيحَتِهِ إِلَّا أَكْبَهُ اللَّهُ بِمَنْخَرِهِ إِلَى النَّارِ

“Halkının maslahatını gözetmeyen yöneticiyi Allahu Teâlâ mutlaka yüzüstü cehenneme atar.”³⁵⁷

Necmeddîn-i Dâye'nin naklettiği bu lafızlarla olmasa da aynı anlamı ifade eden şu lafızlarla bulunmaktadır. « مَا مِنْ وَالٍ وَوَلِيٍّ مِنْ أَمْرِ الْمُسْلِمِينَ شَيْئًا فَلَمْ يَحْطُ مَنْ وَرَاءَهُمْ » «بِالنَّصِيحَةِ إِلَّا أَكْبَهُ اللَّهُ فِي جَهَنَّمَ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الْأُولِينَ وَالْآخِرِينَ

³⁵⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 18/257; Mamer b. Raşid, *el-Cami*, 11/334; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/367; Dârimi, “Mukaddime”, 96; İbn Mâce, “Mukaddime”, 6; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 6; Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlihi*, 2/1164.

³⁵¹ Şuayb Arnavut, *Tahrîcu Riyazu's Salihîn*, 157.

³⁵² Dâye, *Mirsâdü'l-İbad*, 256.

³⁵³ Sehâvî, *el-Makâsîd*, 5/ 625

³⁵⁴ Beyhâkî, *Şuabu'l-İmân*, 6/22 (No.7386). Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/30

³⁵⁵ Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 210 (No.11)

³⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9/165. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 7/151.

³⁵⁷ Dâye, *Mirsâdü'l-İbad*, 265.

“Müslümanların işlerinden herhangi bir şeyi üstlenen hiçbir yönetici yoktur ki, yönetimi altındakilerinin iyiliğini/maslahatını gözetmezse Allah, kıyamet günü öncekileri ve sonrakileri topladığı gün onu yüzüstü cehenneme atmasın.”³⁵⁸ Bazı lafız farklılıkları ile Taberânî ve Heysemî tarafından nakledilmiştir.³⁵⁹ Heysemî Taberani'nin el-Evsat'ta rivayet ettiği hadisin senedindeki Ebu Ayyâş el-Mısri'nin mestur olduğunu geri kalan ravilerinin mevsuk olduğunu ifade eder. Şevkânî ve Münzirî de Abdullah b. Meysere hariç ravileri sikadır demektedir.³⁶⁰ Tüm bu bilgilere göre rivayete hasen liğayrihi diyebiliriz.

1.10.5. Hadis

مَا مِنْ أَمِيرٍ عَشْرَةَ إِلَّا يُؤْتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَدَاهُ مَغْلُولَةٌ إِلَى عُنُقِهِ أَوْ يُوْبَقُّهُ الْحَقُّ أَوْ أَوْبَقَهُ الْجَوْرُ

“On kişiye âmirlik eden kıyamet gününde mutlaka elleri boynuna bağlı olarak getirilir. Ya adaleti onu serbest bırakır ya da zulmü onu helak eder.”³⁶¹

Necmeddîn-i Dâye'nin bu lafızlarla naklettiği rivayet bazı lafız farklılıklarıyla hadis kitaplarında أَوْ يُوبَقُّهُ الْجَوْرُ، أَوْ يُوْبَقُّهُ الْعَدْلُ، أَوْ لَا يُفَكُّهُ إِلَّا الْعَدْلُ şeklinde nakledilmiştir.³⁶²

Ahmed b. Hanbel'in أَوْ يُوبَقُّهُ الْجَوْرُ، أَوْ لَا يُفَكُّهُ إِلَّا الْعَدْلُ، “Ya onu adaleti kurtarır veya zulmü onu helak eder” Dârimî'nin أَوْ يُوْبَقُّهُ الْحَقُّ أَوْ أَطْلَقَهُ “Allah onu serbest bırakır yada yok eder” şeklinde Ebu Hureyre'den rivayet ettikleri bir hadistir. Heysemî ve Elbâni Ahmed b. Hanbel hadisinin ravilerinin sahih ravileri olduğunu sadece birisinin mübhem olduğunu söyler. Elbâni hadisin sahih liğayrihi olduğunu belirtir.³⁶³ Tüm bu bilgiler ışığında hadis sahihtir.

³⁵⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 20/205.

³⁵⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 5/149 (No.4916). Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, 57207 (9046)

³⁶⁰ Şevkânî, *Fethu'r-Rabbânî*, 11/5428.

³⁶¹ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 265.

³⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/352; Dârimî, *Siyer*, 73; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 18/34 (No. 14589).

³⁶³ Heyzemî, *Mecmâu'z-zevâid*, 5/205 (No.9034-9037) Elbâni, *Sahihu't-Tergîb ve't-terhib*, 2/524 (No.2198-2199).

1.10.6. Hadis

مَا مِنْ أَحَدٍ أَفْضَلُ مَنْزِلَةً مِنْ إِمَامٍ إِنْ قَالَ صَدَقَ، وَإِنْ حَكَمَ عَدَلَ، وَإِنْ اسْتُرْجِمَ رَجِمَ

“Konuştuğunda doğru söyleyen, hükmettiğinde adaletli olan ve merhamet istendiğinde merhamet eden bir yöneticiden makamca daha üstün hiç kimse yoktur.”³⁶⁴

Suyûti'nin naklettiği bu rivayet³⁶⁵ *Fedâihu 'l-Bâtiniyye*'de İmamet'in önemini vurgulamak ve adaletle yerine getirildiğinde en yüksek ibadetlerden biri olduğunu göstermek amacıyla nakledilmiştir.³⁶⁶ İsnadında bulunan İshak b. Yahya b. Talha sebebiyle zayıftır.³⁶⁷

1.10.7. Hadis

الْمَلِكُ يُبْقَى مَعَ الْكُفْرِ وَلَا يُبْقَى مَعَ الظُّمِّ

“Hükümdarlık küfür ile devam eder; fakat zulüm ile devam etmez.”³⁶⁸

Hadis kitaplarında bulunamayan söz Bursevî tefsirinde zikretmiştir. Kelam-ı Kibar türünden bir sözdür.³⁶⁹

1.10.8. Hadis

مَنْ كَانَ مَعَ اللَّهِ كَانَ اللَّهُ لَهُ

“Kim Allah için olursa, Allah da onun için olur.”³⁷⁰

Bursevî tefsirinde nakledilmiştir. Necmeddin el Gazzî *Mَعَ اللَّهِ كَانَ اللَّهُ لَهُ* lafızları ile eserine almış fakat hadisle alakalı herhangi bir açıklama yapmamıştır.³⁷¹

³⁶⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 266.

³⁶⁵ Suyûti, *Câmiu's-sağîr*, 11917. Suyûti, *Camiu'l-ehâdis*, 19/107. Suyûti, *Cemu'l- cevâmî*, 7/738. Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 3/4 (No. 14589).

³⁶⁶ Gazzâlî, *Fedâihu 'l-Bâtiniyye*, 205

³⁶⁷ Rânehurmüzi, *el-Muhaddisu'l-Fasıl*, 1/345; D3arekutni, *el-İlel*, 12/24.

³⁶⁸ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 267.

³⁶⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/262.

³⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/92; 3/424.

³⁷¹ Necmeddin el- Gazzî, *el- İtkân Mâ Yahsünü*, 2/615, (No.2002)

Aclûnî ise Necmeddin el Gazzî'nin açıklama ve değerlendirme kısmını boş bıraktığını belirterek kitabına almıştır.³⁷²

مَنْ كَانَ فِي حَاجَةٍ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ

“Kim kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir”³⁷³ hadisini akla getirmekte ise de Hz. Peygambere refedilmesi yanlıştır. Hadis kaynaklarında bu şekilde merfu bir hadis bulunmamaktadır. Rivayet mevzudur.

1.10.9. Hadis

خَيْرْتُ بَيْنَ أَنْ أَكُونَ مَلِكًا غَنِيًّا وَبَيْنَ أَنْ أَكُونَ نَبِيًّا فَقِيرًا أَنَا أُخِيرْتُ أَنْ أَكُونَ نَبِيًّا فَقِيرًا أَوْ أَكُونَ مَلِكًا غَنِيًّا وَبَيْنَ أَنْ أَكُونَ نَبِيًّا فَقِيرًا أَوْ أَكُونَ مَلِكًا غَنِيًّا

“Zengin bir kral ya da fakir bir Peygamber olmayı seçme arasında serbest bırakıldım. Ben fakir bir peygamber olmayı tercih ettim. Bir gün aç kalırım, bir gün doyarım.”³⁷⁴

Bu lafızlarla hadis kitaplarında bulunamayan rivayet ملكا غنيا- نبيا فقيرا lafızları yerine عَبْدًا نَبِيًّا lafızları ile nakledilmiştir Zühd türü hadis kitaplarında farklı lafızlarla zikredilen rivayetle alakalı Heysemî ricalinin sika olduğunu söylemektedir.³⁷⁵ Hadis sahihtir.

1.10.10. Hadis

إِنَّ أَفْضَلَ عِبَادِ اللَّهِ عِنْدَ اللَّهِ مَنْزِلَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِمَامٌ عَادِلٌ رَفِيقٌ، وَإِنَّ شَرَّ عِبَادِ اللَّهِ مَنْزِلَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خَرَقٌ إِمَامٌ جَائِرٌ

“Kıyamet gününde Allah'ın katında kulların makamca en faziletlisi adalet sahibi ve merhametli yöneticidir. Kıyamet gününde Allah nezdinde kulların makamca en kötüsü ise adaletsiz ve zalim yöneticidir.”³⁷⁶

³⁷² Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/280 (2623)

³⁷³ Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk*, 52 (106). Kudâi, *Müsnedi Şihâb*, 1/291 (No.478)

³⁷⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 243.

³⁷⁵ İbn Mübarek, *Kitabu'z-Zühd*, 264; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 3/183.

³⁷⁶ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 245.

Bu rivayeti Beyhâkî, *Şuâbu'l-İmân*'da, Taberani Evsat'ta nakletmiştir.³⁷⁷ İbn Ebî Hâtim rivayetin münker olduğunu ve İbn Ebî Humejd'in zayıf olduğunu aktarır.³⁷⁸ Münzirî ise İbn Lehîa'nın rivayetiyle nakledilse de diğer rivayetlerle desteklendiğinde hasen kabul edilir demektir.³⁷⁹ Elbani de Münziri ile aynı kanaatleri paylaşmaktadır.³⁸⁰ Bu bilgiler doğrultusunda hadis için hasen li ğayrihi denebilir.

1.10.11. Hadis

الصَّلَاةَ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ

“*Namaz ve ellerinizin altındakiler (köleler) hakkında dikkatli olun.*”³⁸¹

كَانَتْ عَامَّةً وَصِيَّةَ رَسُولِ اللَّهِ جِيْنَ حَضْرَتُهُ الْوَفَاءُ، وَهُوَ يُعَزَّزُ بِنَفْسِهِ الصَّلَاةَ، وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ

Enes b. Malik'ten rivayet edilen hadisin tam metni şu şekildedir: “Peygamber Efendimiz(s.a.v.)'in vefatı esnasında yaptığı vasiyeti: ‘Namaza dikkat edin, köle ve hizmetçilerinize iyi davranın’ idi.”³⁸² Muasır muhaddislerden Şuayb Arnavut hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir³⁸³

1.10.12. Hadis

الْعَدْلُ وَالْمَلِكُ تَوَآمَانُ

“*Adalet ve hükümdarlık ikizdir.*”³⁸⁴

Bu rivayetle ilgili kaynaklarda bir bilgi bulunamadı. Ancak ; الدينُ والسُّلْطَانُ تَوَآمَانُ ; Ancak ;
“*Hükümdarlık ve din ikiz kardeştir.*” şeklinde İhyâ'da yer almaktadır. Fakat bu rivayetin hadis olduğu belirtilmemiştir.³⁸⁵ الملك والدين تَوَآمَانُ rivayetinin hadis olarak

³⁷⁷ Beyhâkî, *Şuabu'l-İman*, 6/17; Taberani, *el-Mucemu'l-Evsat*, 1/113 (No.348); İbn Hacer, *Metâlibu'l-âliye*,10/85 (No.2150)

³⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadis*,5/328 (No.2016)

³⁷⁹ Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, 37117

³⁸⁰ Elbânî, *Zaifu't-terğib*, 2/71 (No.1320)

³⁸¹ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 247.

³⁸² Ahmed, *el-Müsned*, 19/209. Ebû Dâvûd, “Cenâiz” 64. İbn Mâce, “Cenâiz” 64. Nesâi, “Vefâtu'n-Nebî” 8

³⁸³ İbn Mâce, “Cenâiz” 64

³⁸⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 248.

³⁸⁵ Gazâlî, *İhyâ-ü Ulûmiddîn*, 1/17, 2/140, 4/104.

nakledilmesine Saġânî uydurma demiştir ve Aclûnî Saġânî'nin hükmünü nakletmiştir.³⁸⁶ Deylemî'nin naklettiği rivayet şöyledir:

الإِسْلَامُ وَالسُّلْطَانُ أَخَوَانٌ لَا يَصْلِحُ وَاجِدٌ مِنْهُمَا إِلَّا بِصَاحِبِهِ فَإِذَا سَلَّمَ أَمِينٌ وَالسُّلْطَانُ حَارِسٌ وَمَا لَا
أَمِينٌ لَهُ مِنْهُمْ وَمَا لَا حَارِسٌ لَهُ ضَائِعٌ

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "İslam ve yönetim (sultan) ikiz kardeştir"

Biri diğer olmadan düzgün işlemez. İslam baştır, sultan ise bekçidir. Baş olmayan şey yıkılır, bekçisi olmayan şey de kaybolur."³⁸⁷ Sehâvî: "Senedinde İbn Numeyr'in torunu Sevâde vardır.Dârekutni onu zayıf saymıştır.Diğer ravilerden de bilmediğim kişiler var" demiştir.³⁸⁸ Suyûtî, Deylemî rivayeti için zayıf demektedir.³⁸⁹ Hülâsa olarak hadis kaynaklarında yakın anlamlı rivayetler olsa da "Adalet ve Hükümdarlık ikizdir" rivayeti kaynaklarda bulunamayan bir rivayettir.

1.10.13. Hadis

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِالْأَمِيرِ خَيْرًا جَعَلَ لَهُ، وَزَيْرَ صِدْقٍ: إِنْ نَسِيَ ذَكَرَهُ، وَإِنْ ذَكَرَ أَعَانَهُ، وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهِ غَيْرَ
«ذَلِكَ جَعَلَ لَهُ وَزَيْرَ سُوءٍ: إِنْ نَسِيَ لَمْ يُذَكِّرْهُ، وَإِنْ ذَكَرَ لَمْ يُعْنَهُ.»

*"Allah bir hükümdara hayır dilediğinde ona doğru bir vezir verir; unuttuğunda ona hatırlatır, hatırladığında ona yardımcı olur. Allah ona bunun(hayır) dışında bir şey dilerse ona kötü bir yardımcı verir. Unuttuğunda hatırlatmaz, hatırladığında ise ona yardım etmez"*³⁹⁰

Başta Ebû Dâvud olmak üzere bazı muhaddisler tarafından nakledilen³⁹¹ bu hadis için Nevevî, isnadının ceyyid olduğunu belirtmiştir.³⁹² Muasır muhaddislerden Elbânî de hadisin sahih olduğunu belirtir.³⁹³ Bu bilgiler ışığında hadis sahihtir.

³⁸⁶ Saġânî, *el-Mevzuât*,26 (No.29); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/215.

³⁸⁷ Deylemî, *Firdevs*, 1/117.

³⁸⁸ Sehâvî, *Tahrîcu Fazileti'l-Âdilîn*, nr:154

³⁸⁹ Suyûtî, *Cemu'l-Cevâmî*,3/555 (No.10104).

³⁹⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 257.

³⁹¹ Ebû Dâvud, "Harac" 4. İbn Hibban, *Sahîhu İbn-i Hibban*,5/346 (No.4517) Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*,10/191 (No.20320).

³⁹² Nevevî, *Riyâzü's-Salihîn*, 1/217.

³⁹³ Elbânî, *Sahîhu't-terğîb*,2/569 (No.2296).

1.10.14. Hadis

الْقَضَاءُ ثَلَاثَةٌ، ائْتَانِ فِي النَّارِ، وَوَاحِدٌ فِي الْجَنَّةِ، رَجُلٌ عَلِمَ الْحَقَّ فَقَضَى بِهِ فَهُوَ فِي الْجَنَّةِ، وَرَجُلٌ قَضَى لِلنَّاسِ عَلَى جَهْلِ فَهُوَ فِي النَّارِ، وَرَجُلٌ جَارَ فِي الْحُكْمِ فَهُوَ فِي النَّارِ

“Kadılar üç türdür: İki cehennemde, biri cennettedir. Hakkı bilip ona göre hükmeden kişi cennettedir; halk arasında cehaletle hükmeden kişi cehennemdedir. Hükümde adaletsiz davranan kişi de cehennemdedir.”³⁹⁴

Lafız farklılıklarıyla Sünen sahipleri tarafından rivayet edilmiştir.³⁹⁵ Sehâvi hocası İbn Hacer’in hadisin bütün tariklerini topladığını ifade etmektedir.³⁹⁶ Bu rivayet aynı zamanda Beyhakî’de Ali (r.a.)’nin sözü olarak yer almaktadır. Ancak hükmen merfu sayılır.³⁹⁷ İrâkî hadisin sahih olduğunu belirtmektedir.³⁹⁸ Hâkim de hadise sahih hükmü vermektedir.³⁹⁹ Bu bilgilere göre hadis sahihtir.

1.10.15. Hadis

مَنْ جَعَلَ قَاضِيًا فَقَدْ ذُبِحَ بِغَيْرِ سِكِّينٍ

“Kim kadı yapılırsa bıçaksız kesilmiş demektir.”⁴⁰⁰

Sünen sahipleri ve Ahmed b. Hanbel tarafından Ebû Hureyre’den rivayet edilmiştir. İbn Mace’de بين الناس "insanlar arasında" lafzı zikredilmeden rivayet edilmiştir. Tirmîzî de ise مَنْ وَلِيَ الْقَضَاءِ، أَوْ جُعِلَ قَاضِيًا şeklinde rivayet edilmiştir. Tirmîzî hadisin hasen garip olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰¹ Hâkim “bu, isnadı sahih bir hadistir ama Buhari ile Müslim tarafından rivayet edilmemiştir” demektedir. Zehebî de sahih olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰² İbnü'l-Cevzi, Ukaylî’nin rivayetini sadece İmrân b. Hittân’dan nakledilmesi ve onun da harici

³⁹⁴ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 285.

³⁹⁵ Tirmîzî, “Ahkâm”, 1; Nesâî, “Kaza” 4; Ebû Dâvud, “Akdiye” 1-3; İbn-i Mâce, “Ahkâm” 3.

³⁹⁶ Sehâvî, *el-Makâsîdu'l-hasene*, 489 (No.773).

³⁹⁷ Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, 10/200 (No.20357).

³⁹⁸ İrâkî, *el-Muğni*, 78.

³⁹⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/101 (7012).

⁴⁰⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 285.

⁴⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/52; Ebû Dâvud, “Akdiye”, 2; İbn Mâce, “Ahkâm” 1. Nesâî, “Kaza”5. Tirmîzî, “Ahkâm” 1; Bezzâr, *Müsned*, 15/147 (No.8473) Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/364 (4463) Taberânî, *el-Mu‘cemu'l Evsât*, 3/123- 4/76.

⁴⁰² Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/103 (No.7018), Zehebî aynı yer.

olup Hz Aişe'den dinlememiş olduğunu belirtmesini delil getirerek hadisin sahih olmadığını söyler.⁴⁰³ İbn Hacer, İbnü'l-Cevzi'nin bu hadisi eleştirerek sahih olmadığını söylediğini, ancak Nesai'nin rivayet etmesinin onun sıhhatini kanıtlamak için yeterli olduğunu aktarmaktadır.⁴⁰⁴ İbnü'l-Mülakkın ve Sehâvî hadisin hasen olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁰⁵ Tüm bu bilgilere göre hadisin hasen olduğunu belirtebiliriz.

1.11. Kıyamet-Ahiretle İlgili Rivayetler

1.11.1.Hadis

كُلُّ حَسَبٍ وَنَسَبٍ يَنْقَطِعُ إِلَّا حَسْبِي وَنَسْبِي

“Kıyamet gününde benim nesebim ve hasebim dışında bütün hasepler ve nesepler kesilir.”⁴⁰⁶

Hadis حَسَبٌ kelimesi ile değil سَبَبٌ kelimesi ile bulunmaktadır. سَبَبٌ lafzı ile Bezzâr, Taberânî, Dârekutnî, İbn Asakir ve Heysemî tarafından tahrir edilmiştir. Rivayet şöyledir: وَعَنْ جَابِرٍ أَنَّهُ سَمِعَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ يَقُولُ لِلنَّاسِ حِينَ تَزَوَّجَ بِنْتَ عَلِيٍّ: أَلَا تَهْتَنُونِي! أَلَا تَهْتَنُونِي! Ömer b. Hattab'ın, Ali'nin kızıyla evlendiğinde halka şöyle dediğini işittim: 'Beni tebrik etmeyecek misiniz? Oysa ben, Resulullah (s.a.v.)'ın şöyle dediğini işittim: Kıyamet günü her türlü sebep ve nesepler kesilir, ancak benim sebebim ve nesebim hariç.'"

Heysemî, Hasan b. Sehl dışındaki ravilerinin sahih ravileri olduğunu, Hasan b. Sehl'in de sika olduğunu belirtir.⁴⁰⁷ Hadis için Elbânî sahih hükmünü vermiştir.⁴⁰⁸ “Sûr'a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün aralarında ne soy sop yakınlığı kalacak ne de birbirlerini arayıp soracaklar.”⁴⁰⁹ ayetinde vurgulandığı üzere kıyamet günü insanların ailelerinden kaçarak kendi derdine düşeceği, tüm insanlığın akrabalık bağının kopacağı zaman bile Hz. Peygamberin akrabalık bağının devam edeceği

⁴⁰³ İbnü'l-Cevzî *el-İlelü'l-mütenâhiye*,2/270; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*,3/297

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, 4/449 (No.2078)

⁴⁰⁵ İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr*,9/546; Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene*,5/82 (No.1118)

⁴⁰⁶ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 76.

⁴⁰⁷ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 9/176.

⁴⁰⁸ Elbânî, *Sahîhu'l-Câmîi's-Sağîr*, 4567.

⁴⁰⁹ Mü'minûn 23/101.

vurgulanmıştır. ⁴¹⁰ Bursevî hadisi ahirette devam edecek bir bağ olarak anlamışsa da bu bağı dünya hayatıyla ilintili olarak anlamak daha makul görünmektedir. Ayrıca kıyamet günü Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) ümmetinin ona nispet edilmesi, diğer peygamberlerin ümmetlerinin ise ona nispet edilmemesi şeklinde de anlaşılacağı belirtilmiştir. ⁴¹¹ كَلُّ وَوَلَدِ أَبٍ فَإِنَّ عَصَبَتَهُمْ لِأَبِيهِمْ، مَا خَلَا وَوَلَدَ فَاطِمَةَ؛ فَإِنِّي أَنَا أَبُوهُمْ وَعَصَبَتُهُمْ ⁴¹² “Her babanın çocukları, onun akrabalık bağları altındadır; fakat Fatıma'nın çocukları hariçtir. Çünkü ben onların babasıyım ve onların akrabalık bağları benimle olacaktır”⁴¹² İlavesiyle yapılan rivayet de bu yorumu güçlendirmektedir. Heysemînin verdiği bilgiler doğrultusunda hadisin hasen olduğunu ifade edebiliriz.

1.11.2.Hadis

أُولِيَّائِي تَحْتَ قُبَابِي لَا يُعْرَفُهُمْ غَيْرِي

“Evlilyam kubbelerimin altındadır, onları benden başkası bilemez.”⁴¹³

Gazzâlî ile Ali el- Kâri nakletmiştir.⁴¹⁴ Yine Ali el- Kâri Peygamberimize ikram edilen bir yemeğin bereketlenmesini anlatırken kutsi hadis olarak nakletmiştir.⁴¹⁵ Cürcânî, *Tarifât'ta* Melamiliğin tanımını verirken hadis olduğuna temas etmeksizin nakletmiştir.⁴¹⁶ Bursevî, bazı evliyaların gizli olabileceğini, velinin dış görünüşten bilinemeyebileceğiyle ilgili olarak nakletmiştir.⁴¹⁷ Uysal, mutasavvıfların Allah'ın kıskançlığı dolayısıyla velilerini avama izhar etmediğini düşündüklerini söylemekte ve hiçbir hadis mecmuasında yer almayan rivayetin hadis olmadığını belirtmektedir.⁴¹⁸ Yıldırım da kaynaklarda bulunamayan rivayetin uydurma olduğu kanaatini belirtmiştir.⁴¹⁹ Rivayet hadis ilmi açısından uydurmadır.

⁴¹⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/174-6/311.

⁴¹¹ İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr*, 7/490; Suyûtî, *Hasâisu'l-Kübrâ*, 2/38.8.

⁴¹² Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ili's- sahaba*, 2/626; Ebû Nuaym İsfahâni, *Marifeti's-Sahâbe*, 1/56.

⁴¹³ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 136.

⁴¹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/357; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ*, 8/3339 (No: 5328).

⁴¹⁵ Ali el-Kârî, *Cem'ul vesâ'il*, 1/215.

⁴¹⁶ Cürcânî, *et-Tarifât*, 230;

⁴¹⁷ Bursevî, *Rûhu'l Beyân*, 9/80; Bursevî, *Tamâmu'l Feyz Fi Bâbi'r-Ricâl*, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2020), 183.

⁴¹⁸ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 285.

⁴¹⁹ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 148.

1.11.3. Hadis

خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ، ثُمَّ أَخَذَ الْخَلْقَ مِنْ ظَهْرِهِ، فَقَالَ: هُوَ لَاءٌ فِي الْجَنَّةِ وَلَا أَبَالِي، وَهُوَ لَاءٌ فِي النَّارِ وَلَا أَبَالِي قَالَ قَائِلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَعَلَى مَاذَا نَعْمَلُ؟ قَالَ: "عَلَى مَوَاقِعِ الْقَدَرِ"

"Allah, Âdem'i yarattı, sonra onun zürriyetini sırtından alıp şöyle dedi: Bunlar cennetlidir ve buna aldırmam, bunlar da cehennemlidir ve buna da aldırmam. Bir adam sordu: 'Ey Allah'ın Resulü, o zaman biz niçin amel edeceğiz?' Resulullah (s.a.v.) buyurdu: Kaderinde olanlara uygun bir şekilde" ⁴²⁰

Bu rivayet benzer lafızlarla hadis kitaplarında zikredilmektedir.⁴²¹ Hâkim'in naklettiği rivayette son cümle عَلَى مُوَافَقَةِ الْقَدَرِ şeklindedir. Hâkim "Bu sahih bir hadistir. Buhârî ve Müslim senedin sonundan sahabi ravisine kadar ravileriyle ihticac edilmesi hususunda ittifak etmiştir." demiştir.⁴²² Heysemî Ahmed b. Hanbelin naklettiğini ve ravilerin sika olduğunu belirtmektedir.⁴²³ Muasır muhaddislerden Elbânî de hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.⁴²⁴ Bu bilgiler ışığında hadisin sahih olduğunu ifade edebiliriz.

1.11.4. Hadis

أَنَا أَوَّلُ مَنْ يُفْتَحُ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ

"Cennet kapıları ilk olarak bana açılacak!"⁴²⁵

Heysemî benzer lafızla Ebu Ya'la rivayetinin isnadında Abdüsselam b. Aclan bulunduğunu, Ebu Hatim ve İbn Hibban'ın onu güvenilir kabul ettiğini ancak İbn Hibban'ın hata yaptığını ve kişi diğer ravilere muhalefet ettiğini belirtmiştir. İsnadın geri kalan ravileri güvenilirdir.⁴²⁶ Elbânî hadis için hasen hükmünü vermiştir.⁴²⁷ Bu bilgiler ışığında hadisin hasen olduğunu ifade edebiliriz.

⁴²⁰ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 227.

⁴²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/206; İbn Hibban, *Sahih*, 5/10. İbn Sâd, *et-Tabakâtü'l-kebir*, 1/14.

⁴²² Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/225 (No.84).

⁴²³ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 7/186 (11779).

⁴²⁴ Elbânî, *Silsiletü'l-ehadisi's-sahiha*, 1/113 (No.48).

⁴²⁵ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 76.

⁴²⁶ Heysemi, *Mecmau'z-Zevâid*, 8/162; Ebû Ya'la, *el-Müsned*, 9/51.

⁴²⁷ Suyûtî, *Camîu's Sağir*, 9615; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 8/144

1.11.5. Hadis

أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَتَجَلَّى لَهُ الرَّبُّ

“Allahu Teâlâ'nın ilk tecelli edeceği kişi benim.”⁴²⁸

Rivayet bu lafızla hadis kaynaklarında yer almasa da farklı lafızlarla İbn Hibban'ın Sahih'inde bulunmaktadır.⁴²⁹ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ لِكُلِّ نَبِيِّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنِيرًا مِنْ نُورٍ، وَإِنِّي لَعَلَى أَطْوَلِهَا وَأَنْوَرُهَا، فَيَجِيءُ مُنَادٍ فَيُنَادِي: أَيُّنَ النَّبِيِّ الْأُمِّيُّ؟ قَالَ: فَيَقُولُ الْأَنْبِيَاءُ: كُلُّنَا نَبِيٌّ أُمِّيٌّ، فَآلِي أَيُّنَا أُرْسِلَ؟ فَيَرْجِعُ النَّابِئَةُ، فَيَقُولُ: أَيُّنَ النَّبِيِّ الْأُمِّيُّ الْعَرَبِيُّ؟" قَالَ: فَيُنزَلُ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يَأْتِيَ بَابَ الْجَنَّةِ فَيَقْرَعُهُ، فَيَقُولُ: مَنْ؟ فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ أَوْ أَحْمَدُ، فَيَقَالُ: أَوْقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، فَيُقْتَحُ لَهُ، فَيَدْخُلُ، فَيَتَجَلَّى لَهُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَلَا يَتَجَلَّى لِشَيْءٍ قَبْلَهُ، فَيَخْرُ اللَّهُ سَاجِدًا وَيَحْمَدُهُ بِمَحَامِدٍ لَمْ يَحْمَدْهُ بِهَا أَحَدٌ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَهُ، وَلَنْ يَحْمَدَهُ أَحَدٌ بِهَا مِمَّنْ كَانَ بَعْدَهُ

“Enes bin Malik'ten rivayet edildiğine göre, Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Her peygamberin kıyamet günü nurdan bir minberi olacaktır ve ben en uzun ve en parlak olanının üzerinde olacağım. Bir münadi gelip, 'Ümmî peygamber nerede?' diye seslenecek. Peygamberler:'Hepimiz ümmî peygamberiz, hangimize gönderildi?' diyecekler. Münadi tekrar gelip: Arap ümmî peygamber nerede? diyecek. Muhammed (s.a.v.) inip cennetin kapısına kadar gelecek ve kapıyı çalacak. Kapıdan 'Kim o?' diye sorulacak. O da 'Muhammed veya Ahmed' diyecek. Kapıdan, 'Ona gönderildi mi?' diye sorulacak. O da 'Evet' diyecek. Bunun üzerine kapı açılacak ve o içeri girecek. Rabbi ona tecelli edecek ve daha önce kimseye tecelli etmediği şekilde tecelli edecek. O da Allah'a secde edecek ve daha önce kimsenin övgüde bulunmadığı ve sonra da kimsenin övgüde bulunamayacağı övgülerle Allah'ı övecek.”⁴³⁰ Elbâni İbn Hibban üzerine yaptığı talik çalışmasında hadis için hasen demektedir.⁴³¹ Tüm bu bilgiler ışığında rivayete hasen diyebiliriz.

⁴²⁸ Dâye, *Mirsâdü'l-'ibad*, 76.

⁴²⁹ İbn Hibbân, et- *Tekâsım ve'l Envâ*, 6/224 (No.5149). Benzer lafızlarla; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 11/436, (No. 5888); Senâullah Pânipetî, et-*Tefsîru'l-Mazharî*, 3/416.

⁴³⁰ Münzirî, et-*Terğîb ve't-terhîb*, 4/238

⁴³¹ Elbânî, *Zaifu't-terğîb*, 2/425 (2114)

1.11.6. Hadis

كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ يَتَزَاوَرُونَ فِيهَا، وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ النَّارِ يَتَضَاغُونَ فِيهَا

“Birbirlerini ziyâret eden cennet ehli ile yekdiğerine düşman kesilen cehennem ehlini görür gibiyim.”

Bu rivayet hadis kitaplarında yer alan bir rivayetin cümlesi olarak geçmektedir.⁴³² Rivayet şöyledir: «كَيْفَ أَنْتَ؟ - أَوْ مَا أَنْتَ يَا حَارِثُ، قَالَ لِحَارِثِ بْنِ مَالِكٍ: «كَيْفَ أَنْتَ؟ - أَوْ مَا أَنْتَ يَا حَارِثُ، قَالَ: مُؤْمِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «مُؤْمِنٌ حَقًّا»، قَالَ: مُؤْمِنٌ حَقًّا، قَالَ: فَإِنَّ لِكُلِّ حَقٍّ حَقِيقَةً، فَمَا حَقِيقَةُ ذَلِكَ؟ قَالَ: عَزَفْتُ نَفْسِي عَنِ الدُّنْيَا، فَأَسْهَرْتُ لَيْلِي، وَأَطْمَأْتُ نَهَارِي، وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عَرْشِ رَبِّي عِزَّ وَجَلَّ، وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ يَتَزَاوَرُونَ فِيهَا، وَكَأَنِّي أَسْمَعُ عَوَاءَ أَهْلِ النَّارِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مُؤْمِنٌ نَوَّرَ اللَّهُ قَلْبَهُ» Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Haris bin Mâlik'e sordu: Ey Haris bin Mâlik, sen ne durumdasın? Haris, Müminim ya Resulallah dedi. Peygamberimiz tekrar sordu: Gerçekten mümin misin? Haris, evet gerçekten müminim diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamberimiz, Her hakikatin bir gerçeği vardır, senin bu imanının gerçeği nedir? diye sordu. Haris şöyle dedi: Dünyadan kalbim uzaklaştı, gecelerimi uykusuz, gündüzlerimi susuz geçiriyorum. Sanki Rabbimin Arş'ını getirildiği sırada görüyor gibiyim. Sanki cennet ehlinin birbirlerini ziyaret ettiklerini görüyor gibiyim. Ve cehennem ehlinin çığlıklarını duyuyor gibiyim. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: Bu, Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir mümindir.

Busirî Abd b. Humejd'in zayıf bir senetle naklettiğini⁴³³ belirtir ve zayıflığın İbn Lehia nedeniyle olduğunu söyler.⁴³⁴ Heysemi de isnadda İbn Lehia'nın varlığına temas etmektedir.⁴³⁵ Muallimî hadisin ravilerinden İbn Lehia'nın zayıflığı ile bilindiğini, Haris b. Malik b. Kays'ın da biyografisinde İbn Hacer'in “el-İsabe'sinde İbn Sa'd'dan şöyle bir ifade bulunduğunu aktarır: “Bu hadis merfu olarak sabit değildir.”⁴³⁶ İbn Hacer “Bu isnad ile hadis zayıf olarak değerlendirilir ve zayıflığının

⁴³² Ma'mer b. Raşid, *el-Cami*, 11/129; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 17/52, Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 3/266. (No.3367); Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 7/363 (No.10591)

⁴³³ Abd b.Humejd, *el-Müntehâb*,1/360 (No.444)

⁴³⁴ Bûsirî,*İthâfu'l- hiyere*,7/454 (No.7323)

⁴³⁵ Heysemî, *Mecmâu'z-zevâid* 1/57.

⁴³⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*,1/690; Muallimî, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî el-Yemânî, *et-Ta'lik alâ erbaîn fi't- tasavvuf*, 381.

sebebi Abdullah b. Lehia'dır; o, zayıf bir ravidir. Ancak bu zayıflık, başka sahih yollardan desteklendiğinde telafi edilebilir hale gelebilir fakat diğer tariklerinin de zayıflığı nedeniyle sahih kabul edilmemektedir” demektedir.⁴³⁷ Tüm bu bilgiler doğrultusunda hadis zayıftır.

1.12. Muhtelif Rivayetler

1.12.1. Hadis

تَاوَرُوهُنَّ وَخَالَفُوهُنَّ

“Onlara (kadınlara) danışın ama muhalefet edin (dediklerinin tersini yapın).⁴³⁸

Suyûtî batıl olup aslının olmadığını ifade etmiştir.⁴³⁹ Sehâvî bu rivayeti merfu olarak bulamadığını belirttiikten sonra hadisle alakalı şu bilgileri aktarmıştır:⁴⁴⁰ “Bu hadisi merfu olarak görmedim, ancak el-Askeri'nin rivayet ettiği bir hadiste Hafs b. Osman b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'den şöyle dediği nakledilmiştir: “Ömer dedi ki: “Kadınlara muhalefet edin, çünkü onların muhalefetinde bereket vardır”.⁴⁴¹ Ancak bu hadisin isnadında Nesaî'nin zayıf saydığı, Bekr b. Sehl el-Dimyâtî bulunmaktadır. Bu rivayet, merfu olarak Enes'ten şöyle de nakledilmiştir: “Sizden biri bir iş yapmadan önce mutlaka danışın, eğer danışacak kimse bulamazsa, bir kadına danışın, sonra ona muhalefet etsin, çünkü ona muhalefetde bereket vardır.” Bu hadisi İbn Lâl ve onun yoluyla ed-Deylemî Enes'ten rivayet etmiştir.⁴⁴² İhya tahricinde Zebîdî; İbn Lâl ve onun yoluyla ed-Deylemî'nin Enes'ten rivayet ettiği hadisin isnadında bulunan İsa bin İbrahim el-Haşimi'nin çok zayıf bir ravi olduğunu ve isnadında kopukluk olduğunu belirtir.⁴⁴³ Tüm bu bilgilerden sonra hadisin bu lafızlarla isnadının olmadığı, anlamını destekleyen diğer rivayetlerin kusurlu olduğu ifade edilebilir.

⁴³⁷ İbn Hacer, *Metâlibu'l-âliye*, 12/291-293

⁴³⁸ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 30.

⁴³⁹ Suyûtî, *ed-Dürerü'l-Müntesira*, 85.

⁴⁴⁰ Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-Hasene*, 297; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/3, (No. 1529); Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi 'i's-Sagîr*, 4/263, (No. 5248).

⁴⁴¹ İbn Ca'd, *Müsned*, 436 (No.2971).

⁴⁴² Deylemî, *Firdevs*, 5/122 (7683).

⁴⁴³ Zebîdî, *Tahricu Ehadisi'l-İhya*, 2/980.

1.12.2. Hadis

الْفَقْرُ فَخْرِي

“Fakirlik övüncümdür.”⁴⁴⁴

Bu lafızla Sağânî, İbnu'l-Mulakkîn (ö. 804/1401), Aliyyü'l- Kârî ve İbn Teymiyye nakletmişler ve hadisin mevzu olduğunu söylemişlerdir.⁴⁴⁵ Aclûnî, İbn Adî'nin naklettiği rivayetin Abdurrahmân b. Ziyâd b. En'um'un sözlerinden biri olarak bilindiğini belirtmektedir.⁴⁴⁶ İbn Teymiyye: “Fakirlik övüncümdür” ifadesi yalandır ve uydurmadır. Hadis bilgisi olan hiç kimse bunu Peygamber (s.a.v.)'den rivayet etmemiştir ve anlamı da yanlıştır. Zira Peygamber (s.a.v.) hiçbir şeyle övünmemiştir. Aksine, 'Ben insanların efendisiyim ve bununla övünmüyorum' dediğini aktarır.⁴⁴⁷ İsnad açısından hadisin mevzu olduğu ortadadır.

1.12.3. Hadis

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيْهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ

“Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine tâbi olursanız hidâyete erersiniz.”⁴⁴⁸

Bu lafızlarla Suyûtî nakletmiştir.⁴⁴⁹ Beyhâkî “ إِنَّ أَصْحَابِي بِمَنْزِلَةِ النُّجُومِ فِي السَّمَاءِ فَأَيُّمَا “lafızlarıyla nakledip ardından şu değerlendirmeyi aktarır: “Bu, metni meşhur bir hadistir. Ancak isnadları zayıftır. Bu konuda sabit olan hiçbir isnad yoktur”⁴⁵⁰ İbn Hacer rivayetin tüm tariklerinde kusur bulunduğunu aktarır.⁴⁵¹

İbn Abdilberr; Abdürrahim b. Zeyd el-Ammi babasından, Said b. Müseyyeb'den ve İbn Ömer'den rivayet etmiştir. Ancak bazen Said bin Müseyyeb'i

⁴⁴⁴ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 89.

⁴⁴⁵ Sağânî, *el-Mevzûat*, 52; İbn Mulakkîn, *Hülâsatü Bedri'l Munir*, 7/587; Aliyyü'l-Kârî, *el-Hürzü's-Semîn*, 1/86.

⁴⁴⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/102, (No. 1835); Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/478-7/400.

⁴⁴⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, 11/117.

⁴⁴⁸ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 141.

⁴⁴⁹ Suyûtî, *Cemu'l-cevâmi*, 1/660 (No.3345)

⁴⁵⁰ Beyhâkî, *el-Medhal*, 162 (No.151-153); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, 1/48; İbn Asâkîr, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 22/35.

⁴⁵¹ İbn Hacer, *Telhisu'l- habîr*, 4/463 (No.2098)

aradan çıkarmıştır. Hadisin zayıflığının, Abdürrahim bin Zeyd'den kaynaklandığını zira onun Said b. Müseyyeb'i aradan çıkararak rivayet ettiğini bu özelliği dolayısıyla da ilim ehlinin onun hadislerini rivayet etmekten kaçındığını aktarır ve hadisin Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den sahih olarak rivayet edilen bir söz olmadığını söyler.⁴⁵² Zehebî İbn Maîn'in Abdürrahim bin Zeydi yalancılıkla suçladığını aktarır.⁴⁵³ İbnü'l Cevzî sahih değil⁴⁵⁴, İbn Hazm mevzu derken⁴⁵⁵ Elbânî hadisin bütün tarikleriyle mevzu olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁶ Tüm bu bilgiler ışığında hadisin zayıf olduğu söylenebilir.

1.12.4. Hadis

تَدَاوُوا فَإِنَّ الَّذِي أَنْزَلَ الدَّاءَ أَنْزَلَ الدَّوَاءَ

“Tedavi olun! Zira hastalığı indiren, devasını da indirmiştir.”

Bu rivayetle ilgili Muhaddisler şu değerlendirmeleri yapmaktadır: İbn Hacer, Kudaî isnad⁴⁵⁷ için zayıf ifadesini kullanmıştır.⁴⁵⁸ “Şifasını da indirmiştir” lafzı ile *Müstedrek*'te rivayet eden Hâkim, Müslim'in şartlarına göre sahihtir demiştir.⁴⁵⁹ Aclûnî, Buhârî'de Ata b. Ebi Rabah'tan şu şekilde rivayet edildiğini ifade etmektedir:⁴⁶⁰ “Allah hiçbir hastalık indirmemiştir ki, onun şifasını indirmiş olmasın.”⁴⁶¹

Usame b. Şerik'ten de şu lafızla rivayet edilmiştir. “Bedeviler, Resulullah'a (s.a.v) gelip ona sordular: Ey Allah'ın Resulü, tedavi olalım mı? O da şöyle buyurdu: Evet, Allah hiçbir hastalık indirmemiştir ki, onun şifasını da indirmiş olmasın; ölüm

⁴⁵² İbn Abdilberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlihi*, 2/923.

⁴⁵³ Zehebî, *Telhîsu ilelü'l-mütenâhiye*, 97.

⁴⁵⁴ İbnü'l Cevzî, *ilelü'l-mütenâhiye*, 1/283.

⁴⁵⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 5/64.

⁴⁵⁶ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi`z-Zaife*, 1/144-153.

⁴⁵⁷ Kudâî, *Müsnedi Şihâb*, 1/412 (No.709).

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahrîci'l hidâye*, 2/242.

⁴⁵⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 8/302.

⁴⁶⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/802.

⁴⁶¹ Buhârî, “Tib”, 1.

ve ihtiyarlık hariç.”⁴⁶² Netice itibariyle tarikleri bir araya getirildiğinde hadisin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

1.12.5.Hadis

سَلْمَانُ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ

“Selman bizden Ehl-i beytimizdendir.”⁴⁶³

كَثِيرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمُرَنِّيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَّ الْخَنْدَقَ مِنْ أَحْمَرَ
الْبَسَخَيْنِ طَرَفِ بَنِي حَارِثَةَ عَامَ جُزْبِ الْأَحْزَابِ، حَتَّى بَلَغَ الْمَدَائِجَ، فَقَطَعَ لِكُلِّ عَشْرَةِ أَرْبَعِينَ ذِرَاعًا، فَاحْتَجَّ
الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ فِي سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ، وَكَانَ رَجُلًا قَوِيًّا، فَقَالَ الْمُهَاجِرُونَ: سَلْمَانُ مِنَّا، وَقَالَتِ
الْأَنْصَارُ: سَلْمَانُ مِنَّا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «سَلْمَانُ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ

Resulullah (s.a.v.) Ahzab yılı hendeği, Benî Harise mahallesi tarafındaki Ahmar el-Bashateyn'den başlattı ve Mezabih'e kadar uzattı. Her on kişi için kırk zira kesti (belirledi). Muhacirler ve Ensar, Selman el-Farisi hakkında tartıştılar. Zira Selman güçlü bir adamdı. Muhacirler, “Selman bizdendir” dediler. Ensar ise “Selman bizdendir” dediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Selman bizden, Ehl-i Beyttendir.” Taberânî, Hâkim, Heysemî ve Aclûnî bu rivayeti eserlerinde nakletmiştir.⁴⁶⁴ Heysemî, isnadında Kesir b. Abdullah el-Müzeni'nin olduğunu çoğunluğun onu zayıf kabul etse de Tirmizi'nin hadislerini hasen kabul ettiğini, diğer ravilerinin ise sika olduğunu belirtir.⁴⁶⁵ Aclûnî⁴⁶⁶ ve Elbâni hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁷ Muhammet Hût ise uydurma olduğunu kimse söylememiştir diyerek hadis zayıftır demektedir.⁴⁶⁸ Bu bilgiler ışığında rivayetin uydurma olmayıp zayıf olduğu söylenebilir.

⁴⁶² Eb'u Dâvud, “Tıp” 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/398; Kudâî, *Müsnedü 'ş-Şihâb*, 1/112, (No. 710).

⁴⁶³ Dâye, *Mirsâdü'l-ibad*, 208.

⁴⁶⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 6/261; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/598; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/459.

⁴⁶⁵ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 6/130 (10137).

⁴⁶⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/459.

⁴⁶⁷ Elbâni, *Zaifu Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdâtuhu*, 480.

⁴⁶⁸ Muhammet Hût, *Esne'l-metâlib*, 160 (No.756).

1.12.6.Hadis

اللَّهُمَّ أَعِزَّ الْإِسْلَامَ بِعُمَرَ أَوْ بِأَبِي جَهْلٍ

“Allahım! İslâmı Ömer veya Ebû Cehil ile güçlendir.”⁴⁶⁹

Tirmîzî başta olmak üzere bazı hadis kaynaklarında zikredilmektedir.⁴⁷⁰ Tirmîzî hadisin sonunda “sadece bu tarikle bildiğimiz garip bir hadistir. Bazıları Nadr Ebu Ömer hakkında eleştiride bulunmuşlardır. O, münker hadisler rivayet eder” notunu düşmüştür. İbn Mâce, Hz. Ömer’in (r.a) Müslüman olması için Hz. Peygamberin dua ettiği şu rivayeti nakletmiştir: اللَّهُمَّ أَعِزَّ الْإِسْلَامَ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ خَاصَّةً

Bu bilgilerden hareketle hadisin zayıf olduğu söylenebilir.⁴⁷¹

1.12.7. Hadis

مَا صَبَّ اللَّهُ فِي صَدْرِي شَيْئًا إِلَّا وَصَبَّيْتُهُ فِي صَدْرِ أَبِي بَكْرٍ

“Allahu Teâlâ’nın kalbime akıttıklarının tümünü mutlaka Ebû Bekir’in kalbine akıttım.”⁴⁷²

Aclûnî, bu rivayetin batıl olduğunu vurgulamıştır.⁴⁷³ Ali el- Kârî “Sünnete mensup cahillerin, Hz. Ebubekir’in fazileti hakkında uydurduklarından” diyerek rivayetleri sıralamıştır.⁴⁷⁴ Fettenî⁴⁷⁵, İbn Kayyim⁴⁷⁶ ve Hût⁴⁷⁷ mevzu olduğunu bildirmiştir. Şevkânî de Şerefüddîn et-Tîbî (ö.743/1343) onun uydurma olduğunu söylemiştir demektedir.⁴⁷⁸ Rivayetin mevzu olduğu açıktır.

⁴⁶⁹ Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 237.

⁴⁷⁰ Tirmîzî, “Menâkıb” 22, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Kitâbu'l-İmâme ve'r-Red ale'r-Râfıza*, 1/287, (No. 79); Ahmed b. Hanbel, *Fezailu's-Sahâbe*, 1/263; İbn Hibban, *Sahih*, 4/159.

⁴⁷¹ İbn Mâce, *Ebvâbu's-sünne*, 11.

⁴⁷² Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 275.

⁴⁷³ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/419.

⁴⁷⁴ Ali el- Kârî, *Esrâru'l- merfûa*, 476.

⁴⁷⁵ Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 93.

⁴⁷⁶ İbn Kayyim, *el-Menârü'l-münîf*, 115.

⁴⁷⁷ Muhammed Hût, *Esne'l-metâlib*, 248 (no.1261).

⁴⁷⁸ Şevkânî, *el-Fevâid*, 335 (No.19)

1.12.8. Hadis

479 اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ

“Müminin firasetinden sakının; çünkü o, Allah’ın nuru ile bakar.”⁴⁸⁰

Taberânî ve İbn Adî Ebû Ümâme'den, Tirmizî Ebû Saîd el-Hudri'den rivayet etmiştir. Rivayetin sonunda “İşte bunda ibret alacak olanlar için dersler vardır.” Hicr Suresi 75. ayeti okuduğunun bilgisi vardır. İbn Cerîr Tefsirinde bu hadisi İbn Ömer ve Sevban'dan şu ilaveyle rivayet etmiştir: “Ve Allah'ın tevfiği ile konuşur.”⁴⁸¹

Ebu'd-Derdâ'dan nakledilen rivayet ise şöyledir;

اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْعُلَمَاءِ؛ فَإِنَّهُمْ يَنْظُرُونَ بِنُورِ اللَّهِ، إِنَّهُ شَيْءٌ يَفْذُقُهُ اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمْ وَعَلَى أَلْسِنَتِهِمْ

“Alimlerin firasetinden sakının. Zira onlar Allah’ın nuruyla bakarlar. Bu, onların gönüllerine ve dillerine Allah’ın lütfe ettiği bir şeydir.”⁴⁸²

Taberânî “Bu hadis, merfu olarak sadece bu isnadla rivayet edilmiştir ve bu rivayette Muaviye b. Salih tek kalmıştır” demiştir.⁴⁸³ Tirmizî hadisin sonunda hadisi sadece bu vecihle bildiğini dolayısıyla “garip” olduğunu bildirir.⁴⁸⁴ Heysemî Taberî rivayetinin hasen olduğunu belirtir.⁴⁸⁵ Suyûtî hasen-sahih⁴⁸⁶, Zürkâni hasen li-ğayrihi⁴⁸⁷ Necmeddin el-Gazzi “bütün tarikleri zayıf ancak şahidi var”⁴⁸⁸ Elbânî bütün tarikleri zayıf⁴⁸⁹ Sağânî mevzu der⁴⁹⁰. Hadisle ilgili muhaddislerin kanaatleri hasen-sahihten mevzuya doğru uzanmaktadır. Farklı birçok tarikten nakledilen rivayetin her biri için ayrı ayrı tenkitler yapılsa da bu tariklerin birbirini desteklemesi dolayısıyla hadis hasen li-ğayrihidir.

479 Dâye, *Mirsâdü'l-‘ibad*, 72.

480 Taberânî, *Mu‘cemu'l Evsat*, 8/23; İbn Adî, *el-Kâmil fî du‘afâ’i r-ricâl*, 57345; İsbahânî, *Emsalü'l Hadis*, 165. Tirmizî, *Ebvâbu't-tefsir*, 16.

481 Suyûtî, *ed -Dürerü'l -Müntesira*, 44.

482 İbn Abdülber, *Câmi‘u beyâni'l-‘ilm*, 2/851 (No.1609-1610).

483 Taberânî, *Mu‘cemu'l -Evsat*, 3 /312.

484 Tirmizî, *Ebvâbu't-tefsir*, 16.

485 Heysemî, *Mecmâu'z-zevâid*, 10/268 (No.17940).

486 Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, 2/278.

487 Zürkâni, *Muhtasar Makâsid*, 21.

488 Necmeddin el-Gazzi, *el-İtkân ma yuhsünü* 1/37 (No.42).

489 Elbânî, *Silsileti's- sahiha*, 4/268 (No.1693).

490 Sağânî, *Mevzûât*, 51.

1.12.9. Hadis

أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ أَجْلِي

"Ben, kalpleri benim için kırık olanların yanındayım."⁴⁹¹

Aclûni, merfu olarak aslının bulunmadığını belirtmiştir.⁴⁹² Ali el- Kârî

أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ أَجْلِي. أَنَا عِنْدَ الْمُنْدَرَسَةِ قُبُورُهُمْ لِأَجْلِي

"Ben, kalpleri benim için kırık olanların yanındayım. Ben, benim için mezarları harap olanların yanındayım" lafızlarıyla nakletmiş, merfu olarak aslının olmadığını belirtmiştir.⁴⁹³ Sehavî Gazzâlî'nin el-Bidaye adlı eserinde geçmiştir⁴⁹⁴ diyerek yorum yapmadan eserine almıştır.⁴⁹⁵

دَاوُدُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّ رَبِّ أَيْنَ الْفَالِكُ؟» قَالَ: «تَلَقَّانِي عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ

Beyhâki ve İbn Ebü'd-Dünyâ şöyle nakleder: Hz. Davud (a.s.) şöyle dedi: "Ey Rabbim, Seni nerede bulabilirim?" Allah (c.c.) şöyle buyurdu: "Beni, kalpleri kırık olanların yanında bulursun."⁴⁹⁶ Ebû Nuaym İsbahânî Hz. Musa (a.s.) şöyle dedi: "Ey Rabbim, Seni nerede arayıp bulabilirim?" şeklinde nakleder.⁴⁹⁷ Ahmed b. Hanbel'in ez-Zühd kitabındaki başka bir rivayette⁴⁹⁸ "Beni kalpleri kırık olanların yanında ara; zira ben her gün onlara bir arşın daha yaklaşıyorum. Eğer bu olmasaydı (Allahın onlara yaklaşması), onlar yıkılırlardı" şeklinde nakledilmiştir. Rivayetlerin hiçbiri merfu değildir.

1.12.10. Hadis

أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى عَيْسَى تَجْعَ تَرْنِي تَجْرَدَ تَصَلُّ أَلِي

"Aç kal ki beni göresin; çıplak ol ki, bana ulaşasın."⁴⁹⁹

⁴⁹¹ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 88.

⁴⁹² Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/203.

⁴⁹³ Ali el- Kârî, *el-Esrâru 'l-merfûa*, 117.

⁴⁹⁴ Gazzali, *Bidâyetü'l- Hidaye*, 63.

⁴⁹⁵ Sehâvî, *el-Mâkâsîd*, 169.

⁴⁹⁶ Beyhâkî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, 162 (no.367); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Hem ve'l-huzn*, 56 (No.61).

⁴⁹⁷ Ebû Nuaym İsbahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/364.

⁴⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, 64 (No.391); Ebû Nuaym İsbahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/177.

⁴⁹⁹ Dâye, *Mirsâdü'l- 'ibad*, 184.

Bursevî, Kasas suresinin 61. ayetini tefsir ederken bunun Hz. İsa'ya mâide ile ilgili vahyedilen bir rivayet olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁰

Mirsâdü'l-İbâd'da nakledilen rivayetlerin tasnif edilerek tahrir edilmesinin ardından şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür. Necmeddin-i Dâye'nin eserinde kullandığı rivayetlerin ahlaka ilişkin 19, ilimle alakalı 10, imana dair 10, ibadetle ilgili 9, ezkar konusunda 7, nefisle alakalı 8, ruh hakkında 4, insanın yaratılışıyla ilgili 3, , ticaret konusunda 7, yöneticilerle ilgili 15 ve kıyamet-ahiretle ilgili 6 hadis, muhtelif rivayetler başlığında da 10 hadis tespit edilip çalışılmıştır. Böylece toplamda 108 hadis çalışılmıştır. Bu hadislerin hangi kaynaklarda yer aldığı belirtilmiş ve önceki ile çağdaş muhaddislerin görüşlerine dayandırılarak sıhhat durumları değerlendirilmiştir.

1.13. Değerlendirme

Yukarıda Mirsâdü'l-İbâd'da bulunan rivayetlerin konularına göre tasnifi yapılmış ve başlıklar altında kaynakları belirtilmiştir. Hadislerin kaynakları gerek tasnif dönemi gerekse sonrasında yazılan hadis kitaplarından ortaya konmuştur. Bu kitaplarda yer almayan hadisler tali kaynaklardan tespit edilmiş, oralarda da bulunmayan rivayetler halkın arasında dolaşan rivayetleri derleyen eserlerden tespit edilip durumları hakkında bilgi verilmiştir. Matbu kaynaklarda bulunamayan rivayetler hakkında da bilgi verilmiştir. Kitapta geçen Buhârî ve Müslim rivayetleri haklarında daha önce olumsuz bir hükme rastlanmadığı için sahih kabul edilerek bu bölümde çalışmaya dahil edilmemiştir.

On iki konu başlığında çalışılan hadislerin en fazlasının ahlak başlığı altında olduğu görülmüştür. Buhârî ve Müslim rivayetlerinin dahil edildiği toplam sayılarda da ahlak konusunun en fazla yer verilen konu olduğu görülmüştür. Buradan yola çıkarak ahlakî yetkinlik için Necmeddin-i Dâye'nin kitabın merkezine ahlaki meseleleri yerleştirdiği ifade edilebilir. Ardından en çok rivayet yöneticiler başlığındadır. Bunun sebebi olarak onun övülen ve yerilen sıfatların eğitilmesinde en

⁵⁰⁰ Bursevî, *Rûhu'l Beyan*, 6/420.

mükemmel araç olarak saltanatı görmesini söyleyebiliriz⁵⁰¹ Necmeddîn-i Dâye'nin yöneticilikle ilgili hadisleri de ahlakî yetkinlik için kullandığını söyleyebiliriz. İlim, iman ve ibadet başlığındaki hadislerin sayısının da diğer başlıklara göre fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu durum onun ahlaki tekamül sürecini ilim, iman ve ibadete dayanarak gerçekleştirmek istediğini ortaya koyuyor diyebiliriz

⁵⁰¹ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebe' ile'l*,268.

İKİNCİ BÖLÜM

RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Rivayetlerin Kaynakları

Bu başlık altında Mirsâdü'l-İbâd' da bulunan hadisler kaynakları yönüyle incelenmiştir. Kaynağı tespit edilebilen hadislerin hangi kaynaklardan alındığı ortaya konmuş sonrasında da bu kaynaklar, türlerine göre tasnif edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda herhangi bir kaynakta bulunamayan rivayetler ise “kaynağı bulunamayanlar” başlığı altında toplanmıştır. Bölüm sonunda da kaynak kullanımıyla alakalı değerlendirmeler yapılmıştır.

Mirsâdü'l-İbâd'da kullanılan rivayetler başta Kütüb-i Tis'a olmak üzere Taberânî'nin *Mu'cem*'leri, Heysemî'nin “*Mecmau'z-Zevâid*”i, Abdurrezzak'ın *Musannef*'i, Beyhâkî'nin eserleri, Dârekutnî'nin *Sünen*'i gibi farklı türlerde yazılmış hadis kitapları ile Irâkî'nin “*el-Muğni*”si, Münâvî'nin “*Feyzu'l-Kadir*”i ve Ali el Müttakî'nin (ö. 975/1567) “*Kenzü'l-Ummâl*”i, ayrıca halk arasında dolaşan hadisleri ihtiva eden Sehâvî'nin “*el-Mekâsîdü'l-Hasene*”si ve Aclûnî'nin “*Keşfu'l Hafâ*”sı, mevzûât kitaplarından İbnü'l-Cevzî'nin “*el-Mevzûât*”ı, Ali el-Kârî'nin “*el-Esrâru'l-Merfûa*”sı ve Zerkeşi'nin “*Tezkira*”sı gibi eserlerle Hakîm et-Tirmizî'nin “*Nevâdirü'l-Usûl'ü*” ve Gazzâlî'nin “*İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn'i*” gibi çeşitli kitaplarda tespit edilmiştir. İbn Zencûye'nin İslâm devletinin gelir kaynakları, bunların sarf yerleri, İslâm fetihleri sonucu artan ganimet ve fey gelirleri, madenler ve zekât konularında önemli bilgiler ihtiva eden *Kitâbü'l-Emvâl*'i de rivayetlerin tespit edildiği eserlerdendir. Şii hadis tarihinin tekmil döneminin önemli hadis kaynakları arasında gösterilen Mirza Hüseyin Nuri'nin (ö. 1320) “*Müstedreku'l- Vesâil ve Müstanbatu'l - Mesâil*” isimli eseri de çalışma esnasında tespit edilen kaynaklardandır.⁵⁰²

⁵⁰² Nasiri Ali, “Şia Hadis Tarihine Genel Bir Bakış”, *Misbah*, (İlkbahar-Yaz 2014) 3/7-8, 159-160.

2.1.1. Kütüb-i Tis'a

Yaptığımız çalışma neticesinde kitapta bulunan tekrarsız yüz seksen dokuz rivayetin yüz on dördünün Kütüb-i Tis'a'da geçtiği tesbit edilmiştir. Bunların seksen bir tanesi Buhâri ve Müslim'in Sahih'lerinde zikredilmiştir. Bu seksen bir hadisin elli tanesi müttefekun aleyh, yirmi iki tanesi Müslim ve dokuz tanesi de Buhari'de geçmektedir.

Mirsâdü'l-İbâd'da Kütüb-ü Tis'a'dan nakledilen toplam yüz on dört rivayetin üçünün zayıf, on birinin hasen ve yüzünün de sahih olduğu tespit edilmiştir.

2.1.2. Diğer Hadis Kitapları

Mirsâdü'l-İbâd'da kullanılan rivayetlerin Kütüb-i Tis'a dışındaki diğer hadis kitaplarında bulunanların sayısı otuz birdir. Bu rivayetlerin beşi sahih, yedisi hasen on beşi zayıf, dördü de mevzudur.

2.1.3. Muhtelif Kitaplar

Mirsâdü'l-İbâd'da kullanılan yüz seksen dokuz rivayetin kırk ikisi muhtelif kitaplarda bulunmuştur. Bu rivayetlerin biri zayıf, biri sahih kırkı da mevzudur.

2.1.4. Kaynaklarda Bulunamayanlar

Necmeddîn-i Dâye'nin "Mirsâdü'l-İbâd" da kullandığı hadislerden sadece iki rivayetin herhangi bir kaynağına ulaşılammıştır. Bu iki rivayet hadis kaynaklarında bulunamadığı gibi İş'arî tefsirlerde de tespit edilememiştir. Kaynağı bulunamayan o rivayetler şunlardır:

الوضوء سلاح المؤمن Abdest, müminin silahıdır.

العدل و الملك توأمان Adalet ve hükümdarlık ikiz kardeşlerdir.

2.1.5. Kaynakların Değerlendirilmesi

Muhaddislerin hadis rivayetinde asıl amaçları Rasulullaha nisbet edilen söz, fiil ve takrirlerin her birini bir araya getirmek ve hadislerin Hz. Peygambere isnadının sıhhatini tespit etmektir. Fukaha ve sûfiler hadisleri eserlerine alırken sırf rivayet etme

değil verdikleri hükmü delillendirme (istidlâl), savundukları düşünceyi kuvvetlendirme gayesini taşırlar. Bu sebeple hadis kullanımında hadis usulünün kriterlerine bağlı kalmamışlardır. Mutasavvıflar eserlerine aldıkları rivayetleri Hz. Peygamber'e nispet ederlerken muhaddislerin usulünü değil kendilerine özgü yöntemleri uygulamışlardır.

İlim öğrenme amacıyla 1202 yılında memleketinden ayrılan Necmeddîn-i Dâye dönemin büyük sûfilerinden Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî ile tanışmış ve tasavvufî hayata adım atmıştır. Sühreverdî'nin telkiniyle Hârizm ve Horasan bölgelerine gitmiş, Hârizm'de Necmeddîn-i Kübrâ ile tanışıp ona intisap etmiştir. Kübrâ onun tasavvufî eğitimini Mecdüddîn-i Bağdâdî'ye emanet etmiştir. Necmeddîn-i Dâye'nin tasavvuf yoluna girmesinde ve aldığı eğitimde etki eden en önemli üç ismin Mirsâdu'l İbâd'da kullanılan hadislerin alınmasında önemli etkileri olabilir düşüncesiyle Şeyhi Necmeddîn-i Kübrâ'nın *Risâle ile'l Hâim, Fevâihu'l Cemâl* ve en önemli risalesi *Usûlü'l- Aşeresi ile Mirsâdü'l- İbâd*'ı Sultan Alâeddin'e sunabilmesi için tezkiye mektubu yazan dönemin büyük sûfilerinden Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî'nin Avârifü'l-Maârif isimli eserini taradık.

Usûlü'l- Aşere ve Fevâihu'l Cemâl'den sadece birer rivayet *Mirsâdü'l- İbâd'da* kullanılmışken *Avârifü'l-Maârif'ten* 33 rivayet kullanılmıştır. Yapılan çalışmalardan yola çıkarak⁵⁰³ Necmeddîn-i Dâye'ye ait olduğunu düşündüğümüz fakat 2009 yılında *Aynü'l-hayât ve et-Te'vilâtü'n-Necmiyye* adıyla tahkikli neşredilen ve Necmeddîn-i Kübrâ'ya nisbet edilen tefsirden ise 77 rivayet kullanıldığı tespit edilmiştir. 77 rivayet %40,74 gibi büyük bir orana tekabül etmektedir fakat bizce eser Necmeddîn-i Dâye'ye ait olduğu için bu durum hocasının kullandığı rivayetlerden büyük oranda istifade etmiştir gibi bir iddiaya da müsaade etmemektedir. Çalışmamız

⁵⁰³ Ateş, Süleyman. "Üç Müfessir Bir Tefsir". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (Ankara: Temmuz 1970), 85-104; Okuyan, *Necmuddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*; Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2006),32/498-500.

esnasında incelediğimiz başka bir eserde Rûzbihân-ı Baklî'nin (ö. 606/1209) Arapça işârî tefsiri *Arâ'isü'l-beyân*'ı olmuştur. Necmeddîn-i Dâye'den yarım asır erken yaşayan Rûzbihân-ı Baklî'nin *Arâ'isü'l-beyân*'ındaki hadislerden Mirsâdü'l-'İbâd'da bulunan hadis sayısı 50'dir. Bu sayı da kitapta bulunan hadislerin %26,46'sına tekabül etmektedir.

Yaptığımız taramaya göre yukarıda belirttiğimiz sayılar Necmeddîn-i Dâye'nin eseri yazarken hocalarından istifade ettiğini göstermekle birlikte kitabın ana omurgasını oluşturacak yoğunlukta olmadığını göstermektedir. *Arâ'isü'l-beyân*'da da bulunan hadis oranı kitabın dörtte birine tekabül etmekteyse de Rûzbihân-ı Baklî'nin Necmeddîn-i Dâyeyle görüştüğüne dair elimizde bir bilgi olmadığı için kesin bir hüküm vermek mümkün görünmemektedir.

Bir mutasavvıf olarak Necmeddîn-i Dâye'nin Mirsâdü'l-'İbâd'daki hadis kullanımını teknik olarak hem döneminin hem de önceki yüzyılların mutasavvıflarının hadis kullanım teknikleri ile paralellik arz etmektedir. Mutasavvıfların hadis naklinde muhaddislerle aynı yöntemi izlemedikleri bilinen bir husustur. Bu farklılıklar şöyle sıralanabilir:

1. Metinlerde takti yapmak
2. Senedlerin zikredilmemesi

Necmeddîn-i Dâye' de Mirsâdü'l-'İbâd'da hadisleri naklederken hem senet zikretmemiş hem de takti yapmıştır. Kaynak tespitinde bulunurken önce nakledilen lafızlarla arayıp o lafızlarla bulamazsak aynı anlama gelen diğer hadislere baktık. Kitapta bulunan tekrarsız 189 rivayetin Kütüb-i Tis'a da bulunan sayısı 114'tür. Diğer hadis kitaplarında bulunan rivayet sayısı ise 31'dir. Muhtelif kitaplarda bulunan rivayet sayısı 42'dir. Hiçbir yerde bulunamayan rivayet sayısı da 2'dir. Necmeddîn-i Dâye'nin de mutasavvıfların genel yöntemine paralel olarak naklettiği bir rivayeti, muteber kaynaklardan nakletme gibi öncelikli bir hassasiyet gözetmediği görülmüştür. Onun için aslolan düşüncesini desteklemektir. Netice itibariyle Necmeddîn-i Dâye'nin hadisleri naklederken izlediği yöntemin tasavvufi düşüncüyü desteklemek amacıyla şekillendiğini ve bu usulün hadis ilmi kriterlerinden farklı olduğunu belirtmek gerekir.

Bu düşünce sisteminin Hakîm Tirmizî ile başlayıp İbn Arabî ile sistematik hale geldiği ifade edilebilir.⁵⁰⁴

Necmeddîn-i Dâye'nin kaynak tercihinde muteber kaynakların kitabın yekununu oluşturduğu görülmüşse de onun böyle bir kaygıyla hareket etmediğini kaynağı bulunamayan veya muhtelif kitaplardan naklettiği rivayet oranına bakarak ifade edebiliriz. Zira hadislerin dörtte biri kaynak açısından muteber hadis kitabı olarak kabul edilmeyen eserlerden alınmıştır.

2.2 Rivayetlerin Sıhhat Durumları

Çalışmanın bu kısmında daha önce konularına göre tasnif edilip kaynakları hakkında bilgi verilen hadisler sıhhat durumlarına göre incelenmiştir. Ayrıca daha önce olumsuz bir hükme rastlanmadığı için sahih kabul edilerek konu tasnifine dahil edilmeyen Buhârî ve Müslim rivayetleri bu başlık altında değerlendirilmeye dahil edilmiştir.

2.2.1. Sahih Rivayetler

Necmeddîn-i Dâye'nin mükerrerler hariç naklettiği rivayetlerin toplamda yüz seksen dokuz olduğunu söylemiştik. Bu rivayetler içerisinde yüz altısının sıhhat yönünden sahih hadis kategorisinde olduğu tespit edilmiştir. Bunlar konularına göre tasnif edildiğinde: Ahlakla ilgili rivayetler yirmi dokuz, ilimle ilgili rivayetler beş, İmanla ilgili rivayetler otuz üç, ibâdetle ilgili rivayetler on yedi, ezkârla ilgili rivayetler iki, nefisle ilgili bir, ruhlarla ilgili rivayet bir, insanın yaratılışı ile ilgili rivayetler dört, ticaretle ilgili rivayetler iki, yöneticilerle ilgili rivayetler altı, kıyâmet-ahiretle ilgili rivayetlerin beş ve muhtelif konulardaki rivayetlerin bir olduğu görülmüştür. Hadislerin konularına göre rakamsal dağılımı tezin sonunda tablo halinde verilmiştir.

Yukarıdaki verilerden hareketle eserde geçen ahlakla ilgili 43 rivayetinin 29'u sahih olup bu konudaki toplam hadis içerisinde sahih hadis oranı %67,44 dür. İlimle ilgili 13 hadisin 5'i sahih olup, oranı %38,46'dır. İmanla ilgili toplam 39 hadisin 33'ü

⁵⁰⁴ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 411.

sahih olup, ilgili konudaki toplam hadislere oranı %84,6'dır. İbadetle ilgili 25 hadisin 17'si sahih olup, sahih hadis oranı %68'dir. Ezkarla ilgili 7 hadisin 2'si sahih olup bu konudaki sahih hadis oranı %28,5'tir. Nefs ile ilgili 8 hadisin sadece 1'i sahih olup oran %12,5 gibi oldukça düşüktür. Ruhlarla ilgili 5 hadisin 1'i sahihtir. Ruhlarla ilgili sahih hadisin oranı %20'dir. Yaratılışla ilgili 7 hadisin 4'ü sahih olup bu konudaki sahih hadis oranı %57,14'tür. Ticaretle ilgili 7 hadisin 2'si sahihtir. Yöneticilerle ilgili 15 hadisin 6'sı sahih olup oran %40'tır. Kıyamet ve Ahiret ile ilgili 10 hadisin 5'i sahih olup oran %50'dir. Muhtelif konularda zikredilen 10 hadisin 1'i sahih olup oranı %10'dur. Sonuç itibariyle toplam hadis sayısı içerisinde sahih hadislerin oranı 56,08'dir

2.2.2. Hasen Rivayetler

Mirsâdü'l-İbâd'da nakledilen hadislerin on sekizi hasen kategorisindedir.

Bunların beşi ahlak, üçü kıyamet ve âhiret, biri ezkâr, ikisi nefsler, üçü ticaret, üçü yöneticiler, biri de muhtelif başlığındadır. Hasen hadislerin toplam hadis sayısına oranı ise % 9,52 dir.

Konular içerisindeki hasen hadislerin dağılımına ve oranına baktığımızda ise durum şöyledir.

Ahlakla ilgili 43 rivayetin 5'i hasen kategorisindedir. Bu konudaki hasen hadislerin oranı %11,63'tür. Ezkarla ilgili 7 hadisin 1'si hasen olup bu konudaki hasen hadis oranı %14,29'dur. Nefs ile ilgili 8 hadisin sadece 2'i hasen olup oran %25'tir. Ticaretle ilgili 7 hadisin 3'ü hasendir. Yöneticilerle ilgili 15 hadisin 3'ü hasen olup oran %20'dir. Kıyamet ve Ahiret ile ilgili 10 hadisin 3'ü hasen olup oran %33,33 dür. Muhtelif konularda zikredilen 10 hadisin 1'i hasen olup oranı %10'dur. Sonuç itibariyle toplam hadis sayısı içerisinde hasen hadislerin oranı ise %9,52 dir.

2.2.3. Zayıf Rivayetler

Mirsâdü'l-İbâd'daki rivayetler içerisinde zayıf hadis sayısı on dokuzdur. Bu rivayetler konularına göre tasnif edildiğinde; ahlakla ilgili rivayetlerin üçü, ilimle ilgili rivayetlerin üçü, ibadetle ilgili rivayetlerin üçü, ezkârla ilgili rivayetlerin ikisi, insanın yaratılışı ile ilgili rivayetlerin biri, kıyamet-ahiretle ilgili rivayetlerin biri, yöneticilerle

ilgili rivayetlerin ikisi, ticaretle ilgili rivayetlerin biri, muhtelif rivayetlerin de üçünün zayıf kategorisinde olduğu görülmüştür. Zayıf hadislerin toplam hadisler içerisindeki oranı %10,05 dir.

Konular içerisindeki zayıf hadislerin dağılımına ve oranına baktığımızda durum şöyledir.

Ahlakla ilgili 43 rivayetin 3'ü zayıf kategorisindedir. Bu konudaki zayıf hadislerin oranı %6,98 dir. İlimle ilgili 13 hadisin 3 zayıftır. İlimle ilgili hadislerde zayıf hadislerin oranı 23,08'tir. İbadetle ilgili 25 hadisin 3'ü zayıftır. İbadetle ilgili zayıf hadislerin oranı %12'dir. Ezkarla ilgili 7 hadisin 2'si zayıf olup, bu konudaki zayıf hadis oranı %28,57'dir. Yaratılışla ilgili 7 hadisin 1'i zayıftır. Bu konudaki zayıf hadis oranı 14,29'dur. Ticaretle ilgili 7 hadisin 1'i zayıftır. Konu içerisindeki zayıf oranı 14,29'dur. Yöneticilerle ilgili 15 hadisin 2'si zayıf olup bu konudaki zayıf hadislerin oran %13,33'tür. Kıyamet ve Ahiret ile ilgili 10 hadisin 1'i zayıf olup, bu konudaki zayıf hadislerin oranı %10 dur. Muhtelif konularda zikredilen 10 hadisin 3'ü zayıf kategorisinde olup, konu içerisindeki oranı %30'dur. Zayıf hadislerin toplam hadis sayısı içerisindeki oranı ise %10,05'tir.

2.2.4. Uydurma Rivayetler

Mirsâdü'l-İbâd'da bulunan rivayetlerin mevzularının tesbiti tasavvufi eserlerle ilgili tartışmaya katkı sağlayacaktır.

Yaptığımız tespite göre hadislerin kırk dördü mevzu kategorisindedir. Bu rivayetler konularına göre tasnif edildiğinde; ahlakla ilgili rivayetlerde altı, ilimle ilgili rivayetlerin beşi, ibadetle ilgili rivayetlerin dördü, imanla ilgili rivayetlerin altısı, ezkarla ilgili rivayetlerin ikisi, nefislerle ilgili rivayetlerin beşi, ruhlarla ilgili rivayetlerin dördü, insanın yaratılışıyla ilgili rivayetlerin ikisi, yöneticilerle ilgili rivayetlerin üçü, kıyamet ve ahiret ile ilgili rivayetlerin biri ve muhtelif rivayetlerin beş tanesi uydurma hadisler içerisinde yer almaktadır. Mevzu hadislerin toplam hadis sayısına oranı ise %23,28'dir.

Konular içerisindeki mevzu rivayetlerin dağılımına ve oranına baktığımızda ise durum şöyledir:

Ahlakla ilgili 43 rivayetin 6'sı mevzu kategorisindedir. Bu konudaki mevzu rivayetlerin oranı %13,95 dir. İlimle ilgili 13 hadisin 5'i mevzudur. İlimle ilgili hadislerde mevzu rivayetlerin oranı 38,46'dır. İmanla ilgili 39 rivayetin 6'sı mevzudur. Konu içerisindeki mevzu oranı İbadetle ilgili 25 hadisin 4'i mevzudur. İbadetle ilgili mevzu rivayetlerin oranı %16'dır. Ezkarla ilgili 7 hadisin 2'si mevzu olup, bu konudaki mevzu rivayet oranı %28,57'dir. Nefislerle ilgili 8 rivayetin 5'i mevzudur. Bu konudaki rivayetlerde mevzu oranı %62,50'dir. Ruhlarla ilgili 5 rivayetin 4'ü mevzudur. Bu konudaki mevzu rivayetlerin oranı %80'dir. Yaratılışla ilgili 7 hadisin 2'si mevzudur. Bu konudaki mevzu rivayet oranı %28,57'dir. Ticaretle ilgili 7 rivayetin 1'i mevzudur. Bu konudaki mevzu oranı 14,29'dur. Yöneticilerle ilgili 15 hadisin 3 ü mevzu olup, bu konudaki mevzu rivayetlerin oran % 20'dir. Kıyamet ve Ahiret ile ilgili 10 hadisin 1'i mevzu olup, bu konudaki mevzu rivayetlerin oranı % 10 dur. Muhtelif konularda zikredilen 10 hadisin 5'i mevzu kategorisinde olup, konu içerisindeki oranı %50'dir. Mevzu rivayetlerin toplam hadisler içerisinde oranı %23,28'dir.

2.2.5. Kaynağı Tespit Edilemeyen Rivayetler

Mirsâdü'l-İbâd'da nakledilen rivayetlerin sadece ikisinin kaynağı tespit edilememiştir. Bu rivayetleri tefsir kitaplarında da bulamadık.

Kaynağı bulunamayan rivayetlerin oranı %1,06'dır.

2.2.6. Değerlendirme

Yukarıda Mirsâdü'l-İbâd'da bulunan rivayetler sıhhat durumları açısından değerlendirilmiştir. Her ilmi disiplinin hadis kullanım yöntemi birbirinden farklılık arz etmektedir.⁵⁰⁵ İbn Arabi sonrasında tasavvufun teorik yönü kuvvetli bir disiplin haline geldiği kabul edilen ortak bir kanaattir.⁵⁰⁶ Bu duruma paralel biçimde tasavvufun mesailinde genişleme meydana gelmiş ve bu mesaille ilgili oluşan düşünce

⁵⁰⁵ Mahmud Esad Erkaya, Erdem Can Öztürk, "Hadislerin Sübütuna Dair Yaklaşımlarda Metodoloji Farkının Etkisi: Hanefî Fukaha ve Mutasavvıfların Hadis Anlayışları Bağlamında Bir Değerlendirme", *Uluslararası İslâm Araştırmaları Kongresi*, (Ankara: İSLARA, 2022).

⁵⁰⁶ Bk. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 411.

ve bu düşüncenin aktarımında hadislere müracaat edilmişse de hadis kullanımında hadis ilminin hassasiyetleriyle hareket edilmemiştir.

Necmeddîn-i Dâye'nin Mevlâna ve Sadreddin Konevi ile karşılaştığı ve onların Necmeddîn-i Dâye'den kendilerine namaz kıldırımalarını rica ettikleri nakledilir.⁵⁰⁷ Bu tablo tasavvufu teorik bir disiplin haline getiren İbn Arabi ve Sadreddin Konevi gibi isimlerle Necmeddîn-i Dâye'nin görüştüğü ihtimallini kuvvetlendirmektedir.

Mirsâdü'l-İbâd'da nakledilen rivayetlerin %56,08'i sahih, %9,52'si hasen, %10,05 zayıf, %23,28'i mevzudur. %65,6 oranında makbul hadisler kullanılmışken, 33,33 oranında merdud rivayetler kullanılmıştır. Müellifin özellikle mebde olarak isimlendirdiği varlığın meydana geliş serüvenine ilişkin fasıllarda mevzu rivayetleri daha fazla kullandığı görülmektedir. (**Tablo 1**).

⁵⁰⁷ Mevlana Abdurrahman Cami, *Nefahatü'l Üns*, Sadeleştiren: Ahmed Murat (İstanbul: Fatih Yayınları, 2015), 539-540.

Tablo 1: Hadislerin Konularına Göre Tasnifi ve Oranları

Konular	Eser İçerisinde ki Toplam Hadis Sayısı	Sahih Hadis Sayısı ve Oranı		Hasen Hadis Sayısı ve Oranı		Zayıf Hadis Sayısı ve Oranı		Mevzu Hadis Sayısı ve Oranı		Kaynağı Tespit Edilemeyenlerin Sayısı ve Oranı	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Ahlak	43	29	%67,44	5	%11,63	3	%6,98	6	%13,95	0	0
İlim	13	5	%38,46	0	0	3	23,08	5	38,46	0	0
İman	39	33	%84,6	0	0	0	0	6	%15,40	0	0
İbadet	25	17	%68	0	0	3	%12	4	%16	1	%4
Zikir	7	2	%28,57	1	%14,29	2	%28,57	2	%28,57	0	0
Nefisler	8	1	%12,5	2	%25	0	0	5	%62,50	0	0
Ruhlar	5	1	%20	0	0	0	0	4	%80	0	0
İnsanın Yaratılışı	7	4	%57,14	0	0	1	14,29	2	%28,57	0	0
Ticaret	7	2	%28,56	3	%42,86	1	%14,9	1	14,29	0	0
Yöneticiler	15	6	%40	3	%20	2	%13,33	3	%20	1	%6,67
Kıyamet Ahiret	10	5	%50	3	%30	1	%10	1	%10	0	0
Muhtelif	10	1	%10	1	%10	3	%30	5	%50	0	0
Toplam	189	106		18		19		44		2	

2.3. Rivayetlerin Nisbet Durumları

Burada Mirsâdu'l-İbâd'da bulunan rivayetler nispet durumlarına göre incelenecektir. Rivayetleri nispet durumlarına göre merfu, mevkuf, maktu ve mürsel şeklinde tasnif edip önce kaç hadisin merfu, kaç hadisin mevkuf kaç hadisin maktu olduğu belirlenmiş sonra da merfu, mevkuf, maktu ve mürsel rivayetler konulara göre yeniden tasnif edilmiştir. Bu yöntemle eserdeki merfu, mevkuf maktu rivayetlerin görünmesi hedeflendiği gibi hangi konularda ne tür hadisin daha çok nakledildiği de ortaya konmuştur.

2.3.1 Merfû Rivayetler

Yukarı kaldırmak, yükseltmek anlamına gelen ref' masterından türeyen merfu kelimesi; zamanla bir sözün, bir haberin, bir uygulamanın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Merfû rivayetler sahih olabileceği gibi, zayıf hatta mevzu da olabilmektedir.⁵⁰⁸

Mirsâdu'l-İbâd'daki 189 rivayetin 145'ünün merfu olduğu görülmüştür. 145 merfû rivayetin 103'ü sahih, 18'si hasen, 17'si zayıf 7'si de mevzudur.

Sözlükte “göndermek, salıvermek, bırakmak” anlamındaki irsâl masterından türeyen mürsel kelimesi terim olarak “tâbiünden bir râvinin, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki sahâbînin ismini atlayarak naklettiği hadis” mânasına gelir.⁵⁰⁹

Mirsâdu'l-İbâd'da bulunan rivayetlerin ikisi ise merfu kabul edilen mürsel rivayet olduğu görülmüştür. Bu rivayetler de “*Dünya sevgisi bütün hataların başıdır.*” “Dünyaya buğz ettiğinden dolayı yarattığından beri Allâhu Teâlâ ona nazar kılmamıştır” rivayetleridir.

103 sahih merfu rivayetin 29'u ahlak, 2'si ezkâr, 15'i ibadet, 5'i ilim, 33'ü iman, 4'ü kıyâmet-âhiret, 6'sı yöneticiler, 4'ü yaratılış, 2'si ticaret, 1'i ruhlar, 1'i

⁵⁰⁸ Abdullah Aydın, “Merfû” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/180-181

⁵⁰⁹ Selahattin Polat, “Mürsel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara:TDV Yayınları,2006), 32/52-54

nefisler 1'i de muhtelif başlığı altında toplanmış rivayetlerdir. 18 hasen merfû rivayetin; 5'ü ahlak, 3'ü kıyâmet-âhiret, 2'si nefisler, 3'ü ticaret, 3'ü yöneticiler, 1'i ezkâr 1'i de muhtelif başlığı altında bulunmaktadır. 17 zayıf merfu rivayetin; 3'ü ahlak, 1'i ezkâr, 3'ü ibadet, 3'ü ilim, 2'si yöneticiler, 1'i kıyâmet-âhiret, 1'i ticaret 3'ü de muhtelif başlığında bulunmaktadır. 7 mevzu rivayetin 3'si nefisler, 1'i ilim, 1'i iman, 1'i ruhlar 1'i de ticaret başlığı altındadır.

2.3.2 Mevkuf ve Maktu Rivayetler

Sözlükte vakfetmek; dikilmek, durmak; durdurmak gibi anlamlara gelen vakf kökünden türemiş bir kelime olan mevkufun sözlük anlamı durmuş, durdurulmuş olarak ifade edilebilir. Terim olarak “isnadın Hz. Peygamber’e ulaşmadan sahâbîde durması veya durdurulması” şeklinde tarif edilmiş ve sahâbenin söz, fiil ve takrirlerine dair rivayetlere bu ad verilmiştir. Buna göre bir râvinin, “Falan sahâbî şöyle dedi, şunu yaptı, yanında şöyle bir olay meydana gelince sesini çıkarmadı” şeklinde naklettiği rivayetler mevkufur.⁵¹⁰

Tesbit edebildiğimiz kadarı ile *Mirsâdu'l-İbâd*'da bulunan rivayetlerin sadece ikisi mevkuf'tur. “Âdem'in çamurunu kırk sabah ellerimle yoğurdum.” Ve “Lâ ilâhe illallah, suyun bitkiyi yeşerttiği gibi kalpte imanı yeşertir” rivayetleridir.

Sözlükte “kesmek” anlamına gelen kat kökünden olan maktû', kesik demektir. Terim olarak isnadı tâbîinde kalan rivayetler şeklindeki tanımını ilk defa Hatîb el-Bağdâdî'nin kullandığı bilinmektedir.⁵¹¹

Mirsâdu'l-İbâd'daki maktu rivayet sayısı da ikidir. “Âdem'in yaratılışı su ile çamur arasında iken ben nebi idim.” Bu rivayet Ata b. Ebû Rebah'a ait bir sözdür. “Allah bir şeye tecelli ettiğinde, o şey O'na boyun eğer.” Bu rivayet de Ebû Kılâbe'nin sözüdür.

⁵¹⁰ Abdullah Aydın, “Mevkuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/437-438.

⁵¹¹ Mehmet Efendioğlu, “Maktu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/457-458.

2.3.3. Kutsi Hadisler

Her türlü eksik ve kusurdan uzak olan anlamına gelen “kuts” kelimesi terim olarak, anlamın Allahtan olduğu ve icaz vasfı da taşımayan hadis olarak kullanılmaktadır. Bir hadisin kutsi hadis olması hadisin kaynağına işaret etmektedir sıhhatine değil. Dolayısıyla kutsi hadisler sıhhat açısından değerlendirmeye tabidirler.⁵¹²

Mirsâdu'l-İbâd' da bulunan rivayetlerin altısı kutsi hadis olarak nakledilmiştir. Bunların üçü mevzu, üçü sahihtir. Konu olarak ikisi nefisler, biri ruhlar, ikisi ibadet, biri de kıyamet-ahiret başlığı altındadır.

2.3.4. Değerlendirme

Aşağıdaki tabloda (**Tablo 2**) yukarıda zikredilen değerlendirmelerin dökümü verilmiştir. Bu tabloda Necmeddin-i Dâye'nin zikrettiği hadisler konuları, söyleyeni, kaynağı ve sıhhat derecesine göre tasnif edilmiştir. Konularına göre incelendiğinde ahlak, iman, ibadet ve yöneticilerle ilgili hadislerin sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Buradan hareketle eserde ahlakî değerlerin ve nefis terbiyesinin daha merkezde olduğu görülmektedir. İman konusunda da fazlaca rivayete yer vermiş olması tasavvufî düşüncesinin itikat ile ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. İbadetlerle ilgili çok hadisin bulunması seyr-i sülûkte ibadetin önemli bir unsur olduğuna işaret etmektedir. Diğer konular olan nefislere, ruhlara, kıyamet ve ahirete dair hadislerin sayısı daha azdır. Ayrıca muhtelif konularda hadislerin bulunduğu görülmektedir (**Tablo 2**).

Hadisler söyleyeni açısından incelendiğinde merfu hadislerin eserdeki ağırlığı göze çarpmaktadır. Bu durum Necmeddin-i Dâye'nin hadis tercihinde güvenilir ve doğrudan Hz. Peygamber'den gelen hadisleri ön planda tuttuğunu göstermektedir. Eserde zikredilen rivayetlerin yaklaşık 1/3'nün merdud (zayıf ve mevzu) kategorisinde olması tasavvufî eserlerin genelinde görülen bir durumdur. Aynı durum *Mirsâdü'l-İbâd* için de geçerlidir. Her ne kadar hadis nakletmek için yazılmamışsa da rivayetlerin

⁵¹² Hayati Yılmaz, “Kudsî Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/318-320.

1/3'ü gibi büyük oranda merdud rivayetlerden oluşması hadis ilmi açısından kabul edilebilir değildir.

Tablo 2: Necmeddin-i Dâye'nin Eserinde Zikredilen Hadislerin Tasnifi

HADİSLER	TASNİF	Ahlak	İlim	İman	İbadet	Ezkar	Nefisler	Ruhlar	Yaratılış	Ticaret	Yöneticiler	Kıyamet-Ahret	Muhtelif	Toplam	Yüzde	
Söyleyeni Açısından	Kudsi	0	0	0	2	0	2	1	0	0	0	1	0	6	3,17	
	Merfu	37	9	34	18	4	6	2	4	7	11	8	5	145	76,82	
	Mevkuf	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	2	1,06	
	Maktu	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	1,06	
	İsnadı Olmayan	6	4	4	5	2	0	2	1	0	4	1	5	34	17,99	
	Toplam	43	13	39	25	7	8	5	7	7	15	10	10	189	100	
Kaynağı Açısından	Kütüb-i Tis'a'da Yer Alanlar	33	5	32	18	1	2	1	4	5	6	5	2	114	60,32	
	Diğer Hadis Kitaplarında Yer alanlar	4	4	1	2	3	3	0	1	1	5	4	3	31	16,40	
	Muhtelif Kitaplarda Zikredilenler	6	4	6	4	3	3	4	2	1	3	1	5	42	22,22	
	Kaynaklarda Bulunamayanlar	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	2	1,06	
	Toplam	43	13	39	25	7	8	5	7	7	15	10	10	189	100	
Sihhati Açısından	Makbul	Sahih	29	5	33	17	2	1	1	4	2	6	5	1	106	56,08
		Hasen	5	0	0	0	1	2	0	0	3	3	3	1	18	9,52
	Merdud	Zayıf	3	3	0	3	2	0	0	1	1	2	1	3	19	10,05
		Mevzu	6	5	6	5	2	5	4	2	1	4	1	5	44	23,28
	Hakkında Hüküm Verilemeyenler	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	2	1,07	
	Toplam	43	13	39	25	7	8	5	7	7	15	10	10	189	100	
	Senedi Açısından	İsnadı Zikredilen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100
İsnadı Zikredilmeyen		43	13	39	25	7	8	5	7	7	15	10	10	189		
TOPLAM		43	13	39	25	7	8	5	7	7	15	10	10	189	100	

2.4. Necmeddîn-i Dâye'nin Hadisçiliği

2.4.1. Hadisleri Kullanma Yöntemi

Necmeddîn-i Dâye'nin *Mirsâdü'l-İbâd* adlı eserinde hadis kullanımına ilişkin belirgin bir yöntem takip etmediği görülmekle birlikte, eserinde hadisleri kendi düşünce sistemine uygun olarak zikrettiği görülmektedir. Öncelikle kitabını beş bab ve kırk fasıl şeklinde düzenlediği ve her fasılın başına bir hadisi zikrettiği anlaşılmaktadır. Pek çok âlim gibi sûfler de ilk dönemlerden itibaren Kur'an'dan sonra İslam'ın ikinci kaynağı olarak hadisi referans almışlardır. Diğer ilim dalları ile meşgul olan ilim ehli için olduğu gibi onlar için de hadis vazgeçilmez temel bir dayanak olmuştur.⁵¹³ Konuyla alakalı önce ayet ardından da hadis nakletmesi mutasavvıfların Kur'an ve Sünnete dayalı bir düşünceyi savunduklarını ortaya koymaktadır.⁵¹⁴ Naklettiği hadisleri "Hz. Peygamber şöyle buyurdu" şeklinde aktarması, hadislerin asli kaynağına atıf yapma gereği duymaksızın, doğrudan eserin/babın ana konusuna hizmet eden nebevî referanslar olarak ele aldığını göstermektedir. Necmeddîn-i Dâye hadis kullanma yönteminde kendinden önceki mutasavvıfları takip etmiştir. Mutasavvıfların hadisle ilgisi, onu rivayet etmek maksadı ile değildir. Bilakis onlar öğüt almak ve amel etmek maksadıyla hadislerle ilgilenmişlerdir. Bu sebeple de isnada önem vermemişlerdir. Ayrıca onlar aynı gerekçelerle hadisleri eserlerinde mâna ile rivayet etmişlerdir.⁵¹⁵ Bu durum mutasavvıfların isnad hakkında hiçbir malumata sahip olmadığını ihsas ettirmemelidir. Zira Necmeddin-i Dâye'nin hocası Necmeddîn-i Kübra'ya öğrencilerinin bazı hadislerin sıhhat durumları ile alakalı sordukları sorulara verdiği cevap bu konuda güzel bir örnektir.⁵¹⁶

⁵¹³ Fikret Karapınar, "İlk Devir Sûflerin Hadis Birikimleri", *Marife*, 7/2, (Güz 2007), s.41.

⁵¹⁴ Aydın, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, İstanbul 1986.161

⁵¹⁵ Yıldırım Ahmet, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2018), 64.

⁵¹⁶ Yılmaz Muhammet, "Bazı Hadislerin Sıhhat Durumuna Dair Ünlü Sûfi Necmüddîn el-Kübrâ'ya Yöneltilen Sorular ve Cevapları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1 (Mart 2014), 1-32.

Necmeddin-i Dâye'nin hadis kullanımında dikkat çeken bir diğer nokta, hadislerin çoğu zaman müstakil bir nitelik belirtilmeksizin (sahih, hasen, zayıf gibi) metin içerisinde şahsi ifadeleri arasında zikretmesi ve kendine has bir üslup oluşturmasıdır. Bazı hadislerde “Hz. Peygamber şöyle buyurdu” ifadesini⁵¹⁷ kullanarak bunların hadis olduğunu açıkça belirtse de bazı durumlarda yalnızca “buyrulmuştur” ifadesiyle⁵¹⁸ yetinmiş ve bazı yerlerde hadislerin hüküm içerikli yönünü vurgulamak için “kaziyye” terimini kullanmıştır.⁵¹⁹ Böylece Necmeddin-i Dâye'nin hadisleri kullanırken onların bağlayıcı ve hüküm belirleyici olma yönüne işaret ettiği görülmektedir.

Hadisleri kullanırken taktî'(hadisin sadece konuyla ilgili kısmını zikretme) yöntemini benimsemiş olması, Necmeddin-i Dâye'nin bu hadisleri rivayet etme amacından daha ziyade nasihat amacı güttüğünü düşündürmektedir. Zira, hadis metinlerinden konuyla doğrudan ilgili olan kısımları alıp anlatılan konunun bağlamına uygun şekilde kullanılmış olması eser içerisinde sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur. Ayrıca, Necmeddin-i Dâye'nin zikrettiği hadislerin tam metinleri incelendiğinde, kullanılan kısmının yalnızca kendi fikrini desteklemek üzere seçilmiş olduğu görülmektedir. Müellifin yöntemini özetleyecek olursak;

- Beş bab ve kırk fasıl halinde düzenlediği kitabın her bir faslının başında bir hadis zikretmiştir.
- “Hz. Peygamber şöyle buyurdu” diyerek fasıl başlarındaki hadislerin hadis olduğunu belirtmiştir.
- Hadisleri çoğu zaman onların hadis olduğuna işaret etmeksizin kendi cümleleri arasında zikretmiştir. Bir kısmında “Hz. Peygamber şöyle buyurdu”, bir kısmında sadece “buyrulmuştur” diyerek zikretmiştir.

⁵¹⁷ Baltacı, *Mirsâdü'l-‘ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*,154,171,181.

⁵¹⁸ Baltacı, *Mirsâdü'l-‘ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*,156,169,170

⁵¹⁹ Baltacı, *Mirsâdü'l-‘ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*,159,

- Necmeddîn-i Dâye genellikle taktî' yapmış yani sadece hadisin konuyla ilgili kısmını zikretmekle yetinmiştir. Zikrettiği kısımlar, hadislerin tahricinin yapılıp incelendiği birinci bölümde metin olarak verilmiştir.

2.4.2. Hadisleri Yorumlama Yöntemi

Necmeddîn-i Dâye'nin hadisleri yorumlarken ya da kullanırken onları tasavvufî düşünceyi destekleyici bağlamda ele aldığı ve bu bağlama bağlı kalarak hadisleri değerlendirdiği görülmektedir. O, kendinden önceki mutasavvıflar gibi tasavvufî hadis yorum biçimine müracaat etmiştir.

Necmeddin-i Dâye'nin yaşadığı zaman zühd dönemi sonrası tasavvufunun şekillendiği dönemdir. Dönemi itibariyle Necmeddin-i Dâye, tasavvufun felsefî derinlik kazanarak; varlık, yaratılış ve Allah'ın sıfatlarına dair soruları cevaplayan bir sistem haline dönüşmesi sürecine tanıklık etmiş ve bu ortamda yaşamıştır. Bu durum, Necmeddin-i Dâye'nin eserinde hadisleri kullanma ve yorumlama biçimini doğrudan etkilemiştir. Mirsâdü'l-İbâd'daki hadislerin, tasavvufî düşüncenin ana temaları olan "zuhûr," "tecellî," ve "feyz" gibi kavramlarla ilişkilendirilerek⁵²⁰ kavramsal bir çerçeve içerisinde sunulmasının temel gerekçesi Necmeddin-i Dâye'nin yaşadığı dönemde yaygınlaşan tasavvufî düşüncenin bakış açısıyla rivayetleri değerlendirmesidir.

Necmeddin-i Dâye'nin hadisleri yorumlarken, genellikle nasihat/öğüt yaklaşımını benimsemesi ve hadislerin öğretici yönünün vurgulanması dikkat çekmektedir. Bu yaklaşımda hadisler sadece bir olayın aktarımı ya da hükmün bildirilmesi amacıyla kullanılmaz; aynı zamanda manevî tekâmülü destekleyen, ahlaki dersler çıkarılmasını sağlayan ve tasavvufî anlayışı pekiştiren destekleyici bir unsur olarak değerlendirilir. Bu yönüyle Necmeddin-i Dâye'nin yöntemi, hadislerin zâhirî anlamından çok iş'ârî anlamlarını ön plana çıkarmaktadır.

⁵²⁰ Ebu'l-Ala Afîfî, *Fusûsu'l Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 50-75.

Necmeddin-i Dâye'nin rivayetleri yorumlarken hadisleri; ahlaki eğitim, manevi tekâmül ve bilgi aktarımı amacıyla kullanması, onun eğitici/öğretici yönüyle rivayetleri kullanmayı tercih ettiğini göstermektedir. Hadislerdeki hikmet, manevi hakikatler ve ahlaki ilkeler Necmeddin-i Dâye tarafından konular işlenirken sürekli ön plana çıkarılmıştır. Örneğin, varlık ve yaratılış ile ilgili hadislerin zikredilmesi, Allah ile İnsan arasındaki ilişkiyi açıklama amacını taşımakta ve bu ilişki, tasavvufun merkezi kavramlarıyla birlikte değerlendirilmektedir. Hadislerde yer alan ahlaki mesajlar ve ibadete dair umdeler Necmeddin-i Dâye tarafından, insanın sülûk sürecinde rehberlik edici ilkeler olarak sunulmuş bu da farklı yorumlanan birçok hadisin zuhur, tecelli ve feyz gibi tasavvufî kavramlarla iç içe geçirilerek kullanılmasına yol açmıştır.

İlk dönemlerde yaşayan sûfilerin eserleri hadis ilminin kuralları açısından değerlendirildiğinde onların hadis usulü ve ilimlerini bildikleri ve hadisleri bu esaslara göre aldıkları görülmektedir. Bu dönemde sûfiler, eserlerinde isnadı, muhaddisler kadar olmasa da başarılı bir şekilde kullanmışlardır.⁵²¹ Tasavvufun bir ilim olarak İslâm ilimleri arasında yer alması, bu ilim mensuplarını kendi görüş, yaşayış ve düşüncelerini teyit ettiğine inandıkları ayet ve hadisleri daha çok aktarmaya itmiştir. Ayrıca mutasavvıflar ayet ve hadislerin yorumlanmasında lafzın mefhumunu da zahir yorumun sınırlarına dahil etmişler ve bu düşünceyle hadisleri işari yorumlama yoluna gitmişlerdir. Necmeddîn-i Dâye hadis yorumunda iş'ârî yorumun ön planda tutulduğu görülmektedir. Karapınar İş'ârî hadis yorumunun dayanaklarının "1. Kur'ân-ı Kerîm 2. Hadis/Sünnet 3. Mevkûf ve maktû haberler, 4. Geçmiş peygamberlere ait sözler 5. İsrâîlî haberler 6. Arap şiiri 7. Arap dil kuralları ile kelime bilgisi 8. Darb-ı meseller, atasözleri ve hikmetli sözler 9. Tarihî ve coğrafi bilgiler 10. Yazılı eserler olduğunu belirtir.⁵²² Necmeddin-i Dâye hadisleri ahlak dersi, manevi bir öğretisi ve bilgilendirici bir anlatı unsuru olarak değerlendirmekte, ilgili rivayetleri tasavvufi sistemin temel dayanakları olarak kullanmakta veya yukarıdan ifade edilen kaynaklardan özellikle

⁵²¹ Yıldırım, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", s.63

⁵²² Karapınar Fikret, "Hadis ve Tasavvuf: Sûfilerde Hadis Usulü ve Şerhi", *Sosyal Bilimlerde Disiplinlerarası Çalışmanın İmkânı: Tasavvuf Örneği*, Ankara,2022, s.170

şiiir ve hikmetli sözleri de çokça kullanmaktadır. Aşağıdaki örnek konularda da Necmeddin-i Dâye'nin hadisleri yorumlama örnekleri bazı başlıklar altında incelenecektir.

2.4.2.1. Varlık

Necmeddin-i Dâye'nin hadis anlayışında “varlık” konusu önemli bir yer tutmaktadır. O, Ekberî ekolle paralel görüşlere sahiptir. Nitekim rûhun yaratılışı, varlık katmanlarından geçerek bedene girmesi ve tekrar Allah'a dönüşü İbnü'l- Arabî (ö. 638/1240) ve takipçilerinin varlık görüşüne çok yakın bir biçimde izah edilmiştir. Varlığın meydana gelişi, insanın yaratılışı meselesini izah ederken, bedene inerek yaratıcısından uzaklaşmış ruhun yeniden terakki etmesini anlatırken yaratılışla ilgili hususları filozofların argümanlarıyla, özellikle sudur nazariyesi ile dile getirmiş, Allah'a olan vuslatını da tasavvufî terminolojiden faydalanarak açıklamıştır. Necmeddin-i Dâye, varlık anlayışı çerçevesinde ehli sünnet çizgisi içerisinde kalarak kalamcılarının ve sufilerin görüşlerini telif etme gayretindedir. Bu bağlamda, kendinden önceki sufi geleneğin takipçisi olmuş Serrâc (378/988), Kelâbazî (378/988), Kuşeyrî (465/1072) ve Hucvîrî (465/1072) gibi ilk dönem sûfilerin çizgisini devam ettirmiştir.⁵²³ Necmeddin-i Dâye varlık konusunu felsefi (metafizik) bir mesele olarak ele almış ve bu çerçevede hadislerin lafızlarını varlık konusuyla ilişkilendirerek yorumlamıştır. Serrac, Kelâbazi, Kuşeyrî ve Hucvîrî gibi erken dönem sufilerin varlık anlayışındaki çizgisini sürdüren Necmeddin-i Dâye, hadisleri yorumlarken tasavvufî ve kelâmî yaklaşımları harmanlamış ve bu bağlamda telif edici bir rol üstlenmiştir.⁵²⁴

Necmeddin-i Dâye'ye göre yaratılan ilk şey Hz. Peygamberin ruhu, nurudur ve bütün mahlukat bu nurdan yaratılmıştır. “*Allâh Teâlâ'nın ilk yarattığı şey benim ruhumdur.*”, “*Allah Teâlâ'nın yarattığı ilk şey benim nûrumdur*”,⁵²⁵ “*Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı kalemdir*”⁵²⁶ “*Allah Teala'nın ilk yarattığı akıldır*”⁵²⁷ Necmeddin-i Dâye

⁵²³ Baltacı, Necmeddin Dâye Razi Hayatı, Eserleri, Görüşleri, 143-144.

⁵²⁴ Baltacı, Necmeddin Dâye Razi Hayatı, Eserleri, Görüşleri, 145-146.

⁵²⁵ Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, 1/265.

⁵²⁶ Tirmizî, Kader, 18.

⁵²⁷ Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, 1/262.

yaratılışla ilgili bu farklı rivayetleri ihtilafa yol açacak bir tenakuz olarak görmez. Çünkü Ona göre farklı isimlerle zikredilen kavramların hakîkatte anlamı birdir ve aynı manaya delâlet etmektedirler.⁵²⁸

Filozoflardaki gibi yukarıdan aşağıya doğru devam eden yaratılış durumu Necmeddîn-i Dâye düşüncesinde rûhun mertebelerden geçerek yeryüzüne indirilmesi şeklindedir. Düşüncesini anlaşılır kılmak için şeker kamışından beyaz şeker elde etmeye çalışan şekerci örneğini verir.⁵²⁹ Düşüncesini delillendirmek için birçok mevzu rivayet zikreder. “*Allah ruhları bedenlerden dört bin yıl önce yaratmıştır*”⁵³⁰ “*Allâh Teâlâ'nın ilk yarattığı benim ruhumdur- nurumdur*”⁵³¹ “*Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.*”⁵³² Allâh'la varlık arasındaki ilişkiyi izah ederken verdiği Güneş-şuâ örneğine delil olarak “*Ben Allâh'tanım, müminler bendendir*”⁵³³ mevzu rivayetini zikreder.

Necmeddin-i Dâye nur-i Muhammedî'den neşet eden varlığı mülk ve melekut alemi olarak ikiye taksim eder. Bu serüvenin neticelenip varlığın meyvesi olan en son nebinin gelecek olmasını anlatırken Allâh'ın peygamberden sena talep ettiğini söyler ve rabbimizin yüceliğini sena konusundaki acziyyet dolayısıyla “*Seni layıkıyla övemem...*”⁵³⁴ rivayetini zikreder.⁵³⁵

Necmeddîn-i Dâye'nin alemin yaratılışıyla ilgili kullandığı sembollerden birisi de ağaçtır (Şecere). Ona göre Hz. Peygamber hem varlığın özü hem de hülâsasıdır. Varlık ağacının hem tohumu hem meyvesidir.⁵³⁶ Bu düşüncesini temellendirmek için “*Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım*”⁵³⁷ mevzu rivayeti zikreder. Necmeddin-i Dâye'ye göre varlık ağacının tohumu olan Hz. Peygamberin risalet vazifesi tüm Peygamberlerden sonra gerçekleşmiştir. Rûhuyla varlık ağacının tohumu olan

⁵²⁸ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 69.

⁵²⁹ Karahisari, *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad*, 77.

⁵³⁰ İbnü'l Cevzî, *el-Mevzûât*, 1/401.

⁵³¹ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/262.

⁵³² Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/233.

⁵³³ Suyûtî, ed-Dürerü'l-Müntesira, 57.

⁵³⁴ Müslim, “Salât”, 42.

⁵³⁵ Karahisârî, *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad*, 103.

⁵³⁶ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 59.

⁵³⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/233.

Peygamber nübüvvetiyle de bu ağacın meyvesi pozisyonundadır. Bu düşüncesini temellendirmek için “*Biz evvel olan sonlarız*”⁵³⁸ “*Âdemin yaratılışı, su ile çamur arasında iken ben nebi idim*”⁵³⁹ rivayetlerini zikreder. Son peygamberin gönderiliş amacının gönüller toprağına tevhid tohumunu serpmek olduğunu düşünen Necmeddin-i Dâye, bu fikrini desteklemek için iki rivayet zikreder:⁵⁴⁰ “*Dünya ahiretin tarlasıdır.*”⁵⁴¹ “*Lailâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi*”⁵⁴²

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Necmeddin-i Dâye’nin hadis anlayışında varlık konusu, hadislerin iş’ârî anlamlarına yönelmeyi zorunlu kılmaktadır. Varlık sadece fiziksel dünyaya ya da yaratılmış olana dair değil, aynı zamanda Allah’ın varlığı (Vâcibü’l-Vücûd) ve onun mahlukatıyla olan ilişkisi üzerinden ele alınmıştır. Dolayısıyla hadisler, bu ilişkiyi açıklamada merkezi bir rol üstlenmiştir. Necmeddin-i Dâye, Allah’ın varlığı ve onun yaratmış olduğu tüm mahlukat ile ilgili hadis metinlerini yorumlarken metnin zahiri anlamlarının ötesine geçmektedir. Örneğin mutasavvıflar gibi Necmeddin-i Dâye’de varlık ve yaratılışı “Allah’ın bilinme arzusuyla” açıklamaktadır. Bu “bilinme arzusu” bir yönüyle ma’rifetle, bir yönüyle muhabbetle ilgilidir. “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” ayetindeki “li ya’budün (kulluk etsinler)” cümlesinin “li ya’rifün (bilsinler)” şeklinde tefsir edilmesi “ma’rifet”, “*Gizli bir hazine idim bilinmeyi istedim bu yüzden mahlukâtı yarattım*”⁵⁴³ mevzu rivayeti ise “muhabbet” yönüyle ilgilidir. Bu yöntem sufilerin hadisleri iş’ârî anlamlarıyla yorumlama geleneğine uygun olduğundan Necmeddin-i Dâye’nin kendinden önceki tasavvufi geleneğin takipçisi olduğunu göstermektedir.

2.4.2.2. Ma’rifet

Necmeddin-i Dâye’nin hadis anlayışında karşımıza çıkan ma’rifet kavramı, tasavvufi literatürün merkezinde yer alan önemli bir konudur. Tasavvufu, bilgiyle

⁵³⁸ Müslim, “Cuma”, 21.

⁵³⁹ Sağâni, *ed-Dürrü’l-Mültekat*, 43.

⁵⁴⁰ Karahisârî, *İrşadü’l-mürîd ile’l-murad*, 104.

⁵⁴¹ Ali el-Kârî, *el-Esrârü’l-Merfû’a*, 206.

⁵⁴² Buhârî, “Salât”, 28; Müslim, “İman”, 8.

⁵⁴³ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ* 2/132.

münasebeti konusunda diğer ilimlerden ayıran bir diğer özelliği; varlık ile bilgi konusunun iç içe girmiş ve birbirini şekillendirmiş olmasıdır.⁵⁴⁴ Bir şeyi bilmek, onun mahiyetini bilmektir. Sûfilere göre bir şeyin mahiyetini yahut hakikatini bilmek Hakk'ın ezeli ilminde sübût bulduğu durumu bilmektir.⁵⁴⁵ Necmeddin-i Dâye, bu konuyla ilgili kullandığı hadisleri bu çerçevede yorumlamış, zâhirî ve bâtinî ilimler arasındaki dengeyi tesis etme gayretinde olmuştur.

Ma'rifet kavramı, doğrudan Allah'ın bilgisiyle ilgilidir ve Dâye'nin hadis anlayışında bu bilgiye ulaşmanın yolları, insanın Allah'a yakınlaşmasını sağlayan temel bir unsur olarak ele alınmıştır. Necmeddin-i Dâye, kendisinden önceki tasavvufi geleneği sürdürerek, insanın Allah'ın bilgisine ulaşabileceğini savunur ve bu bilgiyi peygamberler aracılığıyla bize iletilen en değerli ilim olarak görür.⁵⁴⁶ Dâye'nin bu ilkeyi kitabında ortaya koyduğunu ancak, bunu yaparken de sûfi bir bakış açısıyla yaptığını söyleyebiliriz. İnsanın manevi tekamülü kâmil bir şeyhin yol göstericiliğinde peygamberlerin yolunu takip etmekle olur. Bununla birlikte hakikate akılla ulaşabileceğini düşünenler yanılmaktadırlar.⁵⁴⁷ Dâye'ye göre sadece kalbini tasfiye edenler (arındırıp, temizleyenler) Allah'ın sıfatlarının tecelligâhı hâline gelebilir. Buradan yola çıkarak insanların elde ettikleri manevi makamları tamamen marifetle kurdukları ilişkiye göre belirlenebilir. Bu da sûfi bir perspektifini göstergesidir.⁵⁴⁸

Necmeddin-i Dâye'nin hadis yorumlama yönteminde ma'rifet, sadece teorik bir bilgi değil, aynı zamanda insanı Allah'a yaklaşmasının en şerefli yoludur. Bu bağlamda Dâye, hadisleri sadece zâhirî anlam sınırlarında değerlendirmez. Hadislerin işârî anlamlarına odaklanarak Allah'ın insanlardan ne istediğine ve onlara nasıl bir bilgi ulaştırdığına yoğunlaşmıştır. Hadisler, zahirî ilimler açısından dinî hükümlerin ve uygulamaların açıklayıcısıdır; ancak işârî açıdan Allah'ın bilinmesi ve ona yaklaşma sürecinin birer vesilesidir. Necmeddin-i Dâye'nin bu yaklaşıma örnek olarak

⁵⁴⁴ Demirli, Ekrem. *İslâm Metefiziğinde Tanrı ve İnsan: İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücûd Geleneği* İstanbul: Kabcacı Yayinevi, 2009, 264.

⁵⁴⁵ Öztürk, Özkan, *Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 134.

⁵⁴⁶ Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 145-146.

⁵⁴⁷ Baltacı, *Mirsâdü'l-'İbâd*,48.

⁵⁴⁸ Gashım-Zade Bınazır, *Necmeddin-i Dâye'nin Siyasete Dair Görüşleri*,53.

verdiği en önemli nokta, Hz. Peygamber’in hadisleri aracılığıyla aktarılan ilimlerin insanı Allah’a ulaştıran bir köprü görevi görmesidir. Bu köprü, zâhirî ve bâtinî ilimlerin birleşimidir. Zâhirî ilimler, insanı şariat ve ibadetlerle Allah’a yaklaştırırken, bâtinî ilimler insanı ma'rifetullah’a, yani Allah’ın bilgisine ulaştırır. Necmeddin-i Dâye’ye göre bu ilimlerin en değerlisi bâtinî ilimlerdir ve hadisler bu anlamda hakikatin bilgisine açılan kapılardır.⁵⁴⁹

*“Peygamberler miras olarak ne dinar ne dirhem bırakmıştır; onlar sadece ilim bırakmışlardır. O halde kim o ilmi alırsa büyük bir pay almış olur”*⁵⁵⁰ hadisini şöyle yorumlar: “Peygamberler (a.s) zâhir ve bâtin olmak üzere iki çeşit ilim miras bırakmışlardır. Zahir ilim; sahâbelerin Hz.Muhammed (s.a)'in fil ve sözlerinden elde ettikleri, amel edene faydalı olan ilimdir. Tabiîn ve selef imamlar bu ilme tabi olmuş, bu ilmi tahsil edip öğrenmiş ve onunla amel etmişlerdir. Kitap, sünnet, tefsir, ahbâr, âsar,fıkıh ve buna bağlı ilimler bunlardandır. Bâtin ilim ise Hz. Muhammed'in (s.a) herhangi bir vâsita ve Cebrâil(a.s) olmaksızın gaybü'l-gaybdan ve “ev ednâ makamından” Lî me'allahî vakt” ile efendimizin canına içirdikleri, “Allah o anda kuluna vahyedeceğini etti.” hakikatiyle dile getirilen mananın bilgisidir.”⁵⁵¹

Zâhir ilmin çeşitleri olduğu gibi bâtin ilmin de pek çok çeşidi olduğunu düşünen Necmeddin-i Dâye Buhârî'nin naklettiği “*Resûlullah (asm)'dan iki kap (dolusu) ilim öğrendim. Birisini yaydım, anlatıp herkese duyurdum; ikincisini söyleyecek olsam, şu boğazım kesilirdi”*⁵⁵² hadisi ile “*Bilginin öyle gizli bir türü vardır ki, onu sadece Allah'ı bilenler bilir. Onu söylediklerinde de ancak Allah hakkında gafil olanlar bunu inkâr eder”*⁵⁵³ mevzu rivayetin bunu ortaya koyduğunu düşünür.⁵⁵⁴

⁵⁴⁹ Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 147.

⁵⁵⁰ Tirmizî, “İlim”, 19.

⁵⁵¹ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 298.

⁵⁵² Buhârî, “İlim”, 42.

⁵⁵³ Irâkî, *Tahrîcü Ehâdîsi'l-İhyâ*, 1/29.

⁵⁵⁴ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 298.

Tasavvufî literatürde ma'rifet ya da ma'rifetullah kavramları doğrudan Allah'ın bilgisi ile ilgilidir. Necmeddin-i Dâye'de kendinden önceki tasavvufî geleneğin bir devamı olarak insanın Allah'ın bilgisine ulaşabileceği kanaatindedir. Ayrıca dünya ve ötesi ile ilgili olarak da insanın kendisinde bulunan zahiri ve batını idrak kuvvetlerini istidatı neticesinde bu bilgiye ulaşabileceğini savunmuştur.⁵⁵⁵ Necmeddin-i Dâye aynı zamanda ma'rifeti insanı Allah'a yaklaştıran en önemli vesile olarak görmektedir. Hz. Peygamberler aracılığı ile bizlere ulaştırılan ma'rifeti zâhirî ve bâtinî ilimler olarak tasnif etmiştir. Bâtinî ilmi hakikatin bilgisi olarak kabul etmiş ve ma'rifetten kastın bu ilim olduğunu savunmuştur.⁵⁵⁶

*“Münafıklardan sakının. Onlar bildiğiniz şeyleri söylerler ama garipsediğiniz şeyleri yaparlar”*⁵⁵⁷ *sahih* hadisini alimlerin, müftülerin, vaizlerin ve kadıların sülûkunu açıklarken kullanan Necmeddin-i Dâye hadisin yorumunda şunları ifade eder: “Hakîkatte din ve ümmet içinde fâcir âlim ile câhil zâhid vâsıtasıyla meydana gelen âfetin, başka bir şey tarafından meydana getirilmesi mümkün değildir. Şüphesiz kötü niyetli âlim, ikiyüzlü zâhid ve insanlara kulluk eden derviş dünya hırsından dolayı dinlerini satarlar.”⁵⁵⁸

İlmin faydalı ve faydasız olabildiğini düşünen Necmeddin-i Dâye *“Faydasız ilimden sana sığınırım”*⁵⁵⁹ *sahih* hadisini şöyle yorumlar: “Faydasız ilim iki türlüdür; birisi şeriat ilmidir. Bu ilim esasında faydalı olmasına rağmen amel edilmediğinde faydası yoktur. İkincisi ise, nücûm ve kehânet ilmi ile hikmet adı verilen çeşitli felsefî ilimlerdir. Bazı kimseler bunu Kelâm ile karıştırarak ona usûl adını vermişler, böylece küfür ve dalâleti iyi bir isimle âciz halkın boynuna dolamışlardır.”⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ Baltacı, Necmeddin Dâye Razi Hayatı, Eserleri, Görüşleri, 195-196.

⁵⁵⁶ Baltacı, Necmeddin Dâye Razi Hayatı, Eserleri, Görüşleri, 195.

⁵⁵⁷ Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsât, 7/128.

⁵⁵⁸ Baltacı, Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead,299.

⁵⁵⁹ Buhârî, “İlim”,42.

⁵⁶⁰ Baltacı, Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead,300.

“Kadılar üç ⁵⁶¹türlüdür: İkisi cehennemde, biri cennettedir. Hakkı bilip ona göre hükmeden kişi cennettedir; halk arasında cehaletle hükmeden kişi cehennemdedir. Hükümde adaletsiz davranan kişi de cehennemdedir” sahih hadisini ilimle ilgili olarak kullanan Necmeddin-i Dâye'nin yorumu şu şekildedir: “Cehennemde olan iki kadıdan birisi kaza ilminde câhil olandır. Hevâ, cehâlet ve nefsinin isteğine göre hüküm verir. İkincisi ise kaza ilmine vâkıf olmasına rağmen ilmiyle amel etmeyen, cehalet ve hevasına göre iş gören, taraf tutan kadıdır. Halkın yanında olmayı Hakk'ın yanında olmaya tercih eder, rüşvet alırlar. Sicillerin yazımına ve nikâh akitlerine bile (senet) koyar, ondan mal ve hizmet alır, vilâyetteki görevler için mal ve rüşvet karşılığında vekâlet verirler. Görev verdikleri kimseler halkı sıkıştırır, böylece rüşvet alıp hakları iptal ederler. Mîrâs ve yetim mallarında haksız tasarruflarda bulunur, kötülükler yapar, bâtil işleri hak, doğru şeyleri bâtil olarak gösterirler. Vakıf mallarını usulsüz olarak kullanmaya fırsat verir, mescid, medrese, hankâh ve mansıp-ları rüşvet karşılığı ehil olmayanların ellerine teslim eder, ehl-i din olan kimselerin güçlenmesine izin vermezler. Hesap işlerini, iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevini ihmal ederler. Üzerine düşen görevin sıkıntısını duyup onu hakkıyla yerine getirmeyip zâyî eden bu nevi kadılar cehenneme girmeyi hak ederler.”⁵⁶²

2.4.2.3. Ahlak

Necmeddin-i Dâye'nin hadis anlayışında ahlak nefsin terbiyesi, kalbin arınması ve insanın Allah'a olan yakınlığı ile doğrudan ilişkilidir. Necmeddin-i Dâye, hadisleri yorumlarken ahlaki erdemlere vurgu yapmakta ve bu erdemlerin insanın hem iç dünyasında hem de dış dünyasında nasıl bir seyr-i sülûkle elde edilebileceğini açıklamaktadır. Ahlak insanın nefsini bilip tanınması, onu terbiye etmesi ve kalbini manevi kirlerden arındırması süreçlerinin tamamını ele alan üst bir kavram olması nedeniyle sadece zahiri davranışlarla sınırlı değildir; aynı zamanda insanın bâtinî

561 Tirmîzî, “Ahkâm”, 1; Nesâî, “Kaza” 4; Ebû Dâvud, “Akdiye” 1-3; İbn-i Mâce, “Ahkâm” 3.

562 Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebede' ile'l-mead*, 304.

dünyasında yaptığı nefis mücadelesi ve kalbin tasfiyesi süreciyle de doğrudan ilişkilidir.⁵⁶³

*“Dünyadan bana ne! Dünya ile benim durumum ancak bir yaz günü yolculuk yapıp da bir ağaç altında inip gölgelenen, sonra da bineğine binerek yoluna devam eden bir yolcu gibidir”*⁵⁶⁴ sahih hadisi; “Ben neredeyim, dünya nerede? Ben, mülk ve melekût âleminde bulunan bütün gayb hazineleri ve değerli mücevherlerin hepsinin sidre makamında kendisine arz edildiği, fakat himmet gözüyle bir bakışla dahi olsun bunların hiç birisine iltifat etmeyen kimseyim. 'O zamanki, o Sidre'yi bürüyen bürüyordu. Göz ne şaştı, ne (de sınırı) aştı. (Necm,53/16,17)”⁵⁶⁵ cümleleri ile hadisi peygamberimiz özelinde yorumlar. Ona göre bu hadiste Peygamberimizin diğer peygamberlere efdaliyyetini bildiren, Müslim'in naklettiği; *“Ben, şu altı şeyle diğer nebilere üstün kıldım: Bana Cevâmiu'l-Kelim (özlü söz söyleme meziyeti) verildi. Düşmana korku (salmak) ile yardım olundum (desteklendim). Ganimetler bana helâl kılındı. Yeryüzü bana temiz ve namazgâh kılındı. Ben yaratılanların hepsine birden elçi olarak gönderildim. Nebilere benimle son verildi (nebilik benimle sona erdi)”*⁵⁶⁶ hadisi gibidir. Bu hadisi ise şöyle yorumlar: “Birincisi, her peygamberin belirli bir mescidi vardır ve ancak orada ibadet edilir, başka bir yer namaz için elverişli değildir. Fakat peygamberlik bana ulaştınca bütün yeryüzü genişliğince bana mescid kılındı. Ben ve ümmetim ne zaman namaz kılmak istesek istediğimiz yerde kılabiliriz. Burada işâret edilen incelik şudur; diğer peygamberlerin secde ettikleri mekânın büyüklüğü, onların velâyetinin büyüklüğü kadardır. Böylece onlar mukaddes peygamberlik nûrunun iksiri ile ancak bir mescid yapabildiler ve yeryüzünü uhrevî bir bahçe hâline getirdiler. Bir diğeri, her peygamberin muayyen bir ümmeti vardır ve bu ümmet içinden pek az insana peygamberlik kanatları altında terbiye verilebilmiştir. Diğer bir husus, peygamberlik iksîriyle necis mal olan ganimetlerin temiz ve helâl olmasıdır. Peygamberlikte bu kemâl derecesi diğer hiçbir peygambere verilmiş değildir. Bir diğeri ise, onun dışındaki peygamberler kendi perdelerinden tamamen kurtulama-

⁵⁶³ Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 260.

⁵⁶⁴ İbn Ebî Âsım, *ez-Zühed*, 90. Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 4/345.

⁵⁶⁵ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 113.

⁵⁶⁶ Müslim, “Mesâcid”, 5.

dıkları için hiçbirisi başkalarına şefâat edemez ve belki hepsi “*nefsî*, nefsi” derlerdi. Bir diğer işârete gelince, diğer peygamberlerden her biri, kuvvet ve şevketleriyle düşmanlarına mukâbele etse düşmanlarını kovabilirdi. Fakat düşmanları kendilerinden uzaktaysa onları hezîmete uğratmak mümkün değildir. Bir diğeri ise, bu peygamberlerin nübüvvetlerinin gücü, yaşadıkları zaman zarfıyla sınırlıydı ve bu yüzden hayatta oldukları müddetçe ümmetlerine rehber olmuşlardı, bu sebeple de bir peygamber vefat ettiğinde bir diğerine ihtiyaç duyulmuştur.”⁵⁶⁷

Necmeddin-i Dâye’ye göre insanın dünya hayatında (me’âş) nefsini terbiye edebilmesi çok zorlu bir iştir. O nefsin terbiyesinin ancak onu tanımakla mümkün olduğu düşündüğü için birkaç defa “*Nefsini bilen Rabbini bilir*”⁵⁶⁸ mevzu rivayeti zikreder. Necmeddin-i Dâye’ye göre nefis insan için “*hile ve tuzaklarının sonu olmayan dost yüzlü bir düşmandır.*” Bu sebeple “*senin en büyük düşmanın iki yanında bulunan nefsendir*”⁵⁶⁹ mevzu rivayeti zikreder.⁵⁷⁰ Dâye’ye göre Allah’a dinin emir ve yasaklarına uyarak yaklaşmaya başlayacak insanın kurbiyyet yolculuğunda yapması gerekenlerden birisi kalbini tasfiye etmesidir. Cihana nispetle arşa benzetilen kalp insanın en önemli organıdır. Onun Hz. Ademin yaratılışını anlatırken kurduğu “kile (balçığa) değil dile(gönle) bakın”⁵⁷¹ cümlesiyle özetlediği düşüncelerini desteklemek için “*Şunu iyi bilinki insan vücudunda bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa bütün beden iyi olur...*”⁵⁷² *muttefekun aleyh* rivayetini zikreder. İnsan nefsinin terbiyesinde şeriat ve tarikat kanunlarından sonra hakikat kanunlarına da tabi olmak gerektiğini belirten Necmeddin-i Dâye, emir alemine ait olan ruhun kurbiyyet özelliği vardır. Aynı şekilde ruhlar aleminde olan ruhun ilahi bir gıdalanması söz konusudur. “*Rabbimin yanında gecelerim. Rabbim beni yedirir, içirir*”⁵⁷³ *sahihayn* rivayetini zikrederek bu düşüncesini örneklendirir.⁵⁷⁴

⁵⁶⁷ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*,116.

⁵⁶⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*,10/228; *Aclûnî, Keşfü'l-hafâ*, 2/343.

⁵⁶⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 3/294; Beyhâkî, *Zühdü'l Kebîr*,156; *Aclûnî, Keşfü'l-hafâ*, 1/150; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*,1/161; 1/292; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/437-10/16.

⁵⁷⁰ Karahisârî, *Irşadü'l-mürîd ile'l-murad*,188.

⁵⁷¹ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 80.

⁵⁷² Buhârî, “İmân”, 39; Müslim, “Musâkât”, 107.

⁵⁷³ Buhârî, “Savm”, 47; Müslim, “Sıyam”, 57.

⁵⁷⁴ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 155.

“*Nefsîm kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bir kişinin kalbi dosdoğru (müstakim) olmadıkça imanı dosdoğru olmaz. Kişinin dili dosdoğru olmadıkça kalbi dosdoğru hale gelmez. Kişinin ameli dosdoğru olmadıkça da dili dosdoğru hale gelmez*”⁵⁷⁵ zayıf hadisi ise şöyle yorumlar:

“Bil ki, Allah ruhlar melekûtundan kulunun kalbine, kalpten nefse, nefisten de bedenî sûretine yollar açmıştır ki gayb âleminden gelen her bir feyzin yardımı önce rûha, oradan da kalbe ulaşsın. Kalpten bir pay nefse, nefsten bir eser bedene erişsin. Böylece bedende buna münasip bir amel ortaya çıksın. Eğer bedenî sûretinde nefsten kaynaklanan karanlık bir amel meydana gelse, bu karanlığın tesiri nefse, nefsin bulanıklığı ise kalbe ulaşır. Bu durumda kalpten rûha bir örtü ulaşır ve rûhun nûrânîyyetini ayın çevresini kapatan bir hâle gibi perdeler. Rûhun gayb âlemine olan yolunu kapatması için bu kadarcık bir perde bile yeterlidir. Böylece ruh, bu âlemin mütalaâsından geri kalır ve feyzin yardımı az bir halde ona ulaşır.

Bu zulmânî amel, beden sûretinde ne kadar fazla olursa, karanlığın ruh üzerindeki tesiri o kadar fazla olur ve perde o kadar kalınlaşır. Perde, kalınlığı miktarınca rûhun görmesi, işitmesi, konuşması ve bilmesi azalır. Eğer şerîat kanununun tedavisi-Allah korusun- ona ulaşmayacak olursa, “*Allah onların kalplerini mühürlemiştir. (Bakara,2/7)*” tehlikesinden ve *Sağır dırlar, dilsizdirler, ködürler, bu yüzden akledemezler (Bakara, 2/171)*” sıfatıyla muttasıf olmaktan korkmalıdır.”⁵⁷⁶

“*Susan kurtuldu*”⁵⁷⁷ hasen hadise ise erbâine giren müridin dikkat etmesi gereken şartları zikrederken temas eden Necmeddin-i Dâye onu “Mürid halvette iken kimseyle konuşmamalı, ancak bulunduğu halin durumunu şeyhine arz etmek için zaruret miktarı söylemelidir. Geri kalan vakitlerde de bu hadisi rehber edinerek zikirle meşgul olmak dışında dilini hareket ettirmemelidir”⁵⁷⁸ cümleleri ile yorumlamaktadır.

⁵⁷⁵ Hennâd b. Serî, *Kitâbü'z-Zühhd*, 2/502-548; benzer lafızla Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/278, 279.

⁵⁷⁶ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 130.

⁵⁷⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, “Kıyâme”, 66 (No.2501); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/19.

⁵⁷⁸ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*,193.

“*Kim Allah için tevazu gösterirse, Allah onu yüceltir*”⁵⁷⁹ hasen hadisini kötü hasletlerden arınıp güzel hasletler kazanan tüccarın vasıflarını zikrederken kullanan Necmeddîn-i Dâye “Tevazu kişinin kendini tanımasıdır. Kişi ilk hâline bakmalıdır ki evvelde bir damla pis sudan ibâretti. Bu damlada kuvvet, şevket, âlet, mal, nimet, makam, hürmet, akıl, anlayış, ilim ve mârifet adına ne varsa hepsini Allah'ın fazlı, keremi, bağışlama, yardım, merhamet ve nimeti olarak kabul etmelidir. Kendisine verilen bu nimetlerle Allah'ın yarattıklarına karşı övünme, gurura kapılma, büyülenme ve üstünlük taslama gibi hallere girmemelidir.”⁵⁸⁰

“*Pişmanlık tevbedir*”⁵⁸¹ sahih hadisi ile “*Günahına tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir*”⁵⁸² hasen hadislerini levvame nefsin meâdını açıklarken kullanan Necmeddin-i Dâye “Pişmanlık ateşini amel harmanına atar. Yıllarca cehennemin yakmak istediği her şeyini pişmanlık ateşi bir nefeste yakıp kül eder. Onu hevâ annesinin rahminden dışarı çıkarır. İşte bu nasûh tevbe, onu bir nefeste sanki daha önce hiç günah kirine bulaşmamış gibi tertemiz yapar. Bu nedenle, "Günahına tevbe eden hiç günah işlememiş gibidir" buyrulmuştur. Onda cehennemin nasibi kalmayınca cehennemden geçtiği sırada bir ses yükselerek şöyle feryat eder: "Çabuk geç ey mü'min, nûrun ateşimi söndürüyor." Bu neye işâret etmektedir? Cehennem hakikatte sendedir ve o nefsi emmârenin yerilmiş sıfatlarıdır. İnâyetin sabâ rüzgârı sana doğru estiğinde, yerilmiş sıfatlarının ateşi söndüğünde, Tevvâblık sıfatından neşet eden tevbe nurları senin kalbinde yer tuttuğunda, senin beşerî varlığının cehennem derekeleri feryat ederek: "Ey tevbe eden geç! Şimdi sen: Allah, çok tevbe edenleri de sever çok temizlenenleri de sever. (Bakara,2/222) sırıncı Hazret'in mahbûbusun. Sekiz cennet Hakk'ın sevgililerini içine sığdıramazken, yedi derekeli dar cehennem onları nasıl içine alsın?" der.⁵⁸³

⁵⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/250 (No.11723); Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 10/455 (No.7790)

⁵⁸⁰ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 310.

⁵⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/37; 7/116; İbn Mâce, “Zühd” 30. İbn Hibban, *Sahîhu İbn Hibban*,1/405.

⁵⁸² İbn Mâce, “Zühd” 30 ; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 5/439 ; Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, 10/150.

⁵⁸³ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 232.

Necmeddin-i Dâye'nin hadisleri yorumlamasında şeriat, tarikat ve hakikat aşamaları insanın ahlaki olgunluğa erişmesi için gerekli olan unsurlardır. Mürşidin rehberliği, sabır ve takva gibi erdemler, ahlaki gelişim sürecinde önemli bir rol oynadığından eserinde ilgili hadisleri zikretmiş ve bu hadisleri ahlak bağlamında yorumlamıştır. O'na göre şeriat, tarikat ve hakikat kanunlarıyla terbiye edilecek insan nefsinin bu süreci velayet sahibi bir mürşidin rehberliği olmadan yürütmesi mümkün değildir. Bu şeyh de insanların dışarıdan gördükleri saçlı sakallı kimse değildir. Necmeddin-i Dâye itibar ve ittibâ'nın suret kuşuna değil mana kuşuna olması gerektiğini belirtir.⁵⁸⁴ “*Velilerim kubbelerimin altındadır. Onları benden başkası bilmez*”⁵⁸⁵ mevzu rivayeti bu anlamı desteklemek için zikredilmiştir.⁵⁸⁶

Necmeddin-i Dâye kâmil mürşide ittibâ edecek müridin adabını anlatırken asıl nefsi marazların tedavisinde mürid kendi kendini tedavi etmeye kalkmamalı kâmil bir mürşide ittibâ' etmelidir. Tedavinin gerçekleşmesi ise ancak müridin mürşide itaati ile mümkündür. Bu düşünceyle “*Başınızdaki Habeş’li bir köle de olsa itaat ediniz*”⁵⁸⁷ sahih rivayeti nakleder.⁵⁸⁸ Müridin sahip olması gereken yirmi hasleti⁵⁸⁹ sayarken takva ve sabıra da temas eden Dâye iş’ârî bir yorum yapmadan başlıkla direk bağlantılı olarak “*Sana şüphe veren şeyi bırak. Şüphe vermeyene bak*”⁵⁹⁰ “*Kim sabretmek isterse, Allah ona sabır verir*”⁵⁹¹ sahih hadisleri zikreder.⁵⁹²

⁵⁸⁴ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 155.

⁵⁸⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/357; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ*, 8/3339 (No: 5328).

⁵⁸⁶ Karahisârî, *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad*, 224.

⁵⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 18/257; Mamer b. Raşid, *el-Cami*, 11/334; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/367; Dârimî, “Mukaddime”, 96; İbn Mâce, “Mukaddime”, 6; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 6; Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmi'ü Beyâni'l- 'İlm ve Fadlihi*, 2/1164.

⁵⁸⁸ Karahisârî, *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad*, 242.

⁵⁸⁹ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 180-185.

⁵⁹⁰ Buhârî, “Buyû”, 3; Tirmizî, “Kıyâme”, 60; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/249.

⁵⁹¹ Buhârî, “Zekât”, 50; “Rikak”, 20; Müslim, “Zekât”, 124; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 28; Tirmizî, “Birr”, 77; Nesâî, “Zekât”, 85.

⁵⁹² Karahisârî, *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad*, 249.

2.4.2.4. Siyaset

Necmeddin-i Dâye için siyaset, sadece bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda seyr-ü sülûk sürecinin bir parçası olup insanların Hakk'a vasıl olmasının bir aracıdır. O hadisleri yorumlarken siyaset düşüncesinden hareketle sultan/halife, adalet, liyakat, ahlak ve nefis terbiyesini vurgulayan rivayetleri lafzi ve işârî yorumlarla açıklamaktadır.⁵⁹³ Öte yandan ayet ve hadislerde emredilen “*Ma'rufu emredip münkerden sakındırma*” prensibi, Necmeddin-i Dâye'nin siyaset anlayışının merkezinde olduğundan; sultanlar, vezirler ve devlet adamlarına nasihat ve yol gösterme gayesindedir. Necmeddin-i Dâye'nin asıl yapmak istediği sultan, vezir ve devlet adamlarına seyr-ü sülûk hakkında bilgi vermek, onlara Hakk'a ulaşma konusunda rehberlik etmektir. Bu açıdan Necmeddin-i Dâye ayet ve hadislerin iş'ârî yorumlarına ağırlık vererek siyaset düşüncesini ele almıştır.

İsnad açısından zayıf olan “*Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir, her mazlum ona sığınır*”⁵⁹⁴ rivayetini zikrederek zahiri anlamda saltanat ve hilafete sahip olan sultanın hakikatte Allah'ın vekili olduğunu ifade eder. Bu hadisi yorumu şöyledir: “Bil ki saltanat, yeryüzünde Hakk'ın vekili ve halifesi olmaktır. Efendimiz (s.a), sultanı Allah'ın gölgesi olarak tanımladı. Onun bir anlamı da hilâfettir, çünkü cisim âleminde bir kimse bir evin çatısında dursa gölgesi yere düşer ve bu gölge o kimsenin yerdeki halifesi olur. Gölge, o kimsenin adıyla çağrılır ve “falanın gölgesidir” denilir”⁵⁹⁵

Bu hadisi naklederek aslında din-devlet birlikteliğini, güçlü sultan ve güçlü devletin ancak böyle olabileceğini anlatmaktadır.⁵⁹⁶ Ayrıca sultanları dünya ve mana sultanları olarak iki kısımda ele alır. Gerçek sultanın bu iki sultanlığa da sahip olanlar olduğunu vurgular.

⁵⁹³ Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 339-340.

⁵⁹⁴ İbn Zencûye, *el-Emvâl*, 1/77. İbn Ebî Asım, *es-Sünne*, 2/492; Bezzâr, *el-Müsned*, 12/17, Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübra*, 8/281; Zürcânî, *Muhtasarü'l-Makâsîd*, 187; Elbânî, *Silsiletü'd-Daîfe*, 1661.

⁵⁹⁵ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 263.

⁵⁹⁶ Severcan, Şefaattin, “*Necmeddin Dâye'nin Siyâsetnâmesi*”, *II.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu*; Selçuklularda Bilim Ve Düşünce, c.2 s.438.

Memleket yönetmenin hakka ibadet etmek için en güzel araç olduğunu ve sultanlığın Allah'a yakınlaşmada en büyük vesile olduğunu düşünen Necmeddin-i Dâye “Allah’ım İslam’ı Ömer yahut Ebû Cehil ile kuvvetlendir”⁵⁹⁷ zayıf hadisini “Rabbim dedi, Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlerlik ver bana. Lütfu sınırsız olan yalnız sensin.” (Sâd,38/35) ayetinden çıkarılacak derslerden olarak ilim ve nübüvvetin saltanat ve mülkün kuvvetiyle beraber bulunması durumunda bunların her birinin gücü ve tesiri bir iken bine ulaşır”⁵⁹⁸ cümleleri ile izah eder.

“Kıyamet gününde Allah’ın katında kulların makamca en faziletlisi adalet sahibi ve merhametli yöneticidir. Kıyamet gününde Allah nezdinde kulların makamca en kötüsü ise adaletsiz ve zalim yöneticidir”⁵⁹⁹ hasen hadisini de şöyle yorumlar: “Bil ki, padişahın kendisiyle nefsi, kendisiyle halkı ve kendisiyle Allah arasında olmak üzere üç hâli vardır. Padişah bulunduğu her halde, Allah tarafından üç şeyi yapmakla emredilmiş, üç şeyi işlemektense nehyedilmiştir. O adâlet, ihsân ve yakınlarla yardımda bulunma ile emredilmiş; fahşâ, münker ve bağydan nehyedilmiştir. Bunlardan her bir hâlin kendine uygun farklı bir anlamı vardır.”⁶⁰⁰

“Kim güzel bir çığır açarsa, bunun ecri ve o yolda gidenlerin ecirleri kıyamet gününe kadar ona yazılır”⁶⁰¹ sahih hadisi yönetimle ilintili olarak kullanan Necmeddin-i Dâye “Padişah, ülkesindeki halkı rahatlatıp onların güvenliğini sağlayacak güzel âdetleri yaygınlaştırmalı, her türlü kötü âdeti ve benzerlerini ortadan kaldırmalıdır. Kendisinden sonra gelip ihdas ettiği güzel âdetleri yaşatan, halkının yüklerini belirli bir ölçüde azaltan her padişahın kazanacağı sevaplar, bu padişahın da

⁵⁹⁷ Tirmîzî, “Menâkıb” 22, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Kitâbu'l-İmâme ve'r-Red ale'r-Râfıza*, 1/287, (No. 79); Ahmed b. Hanbel, *Fezailu's-Sahâbe*, 1/263; İbn Hibban, *Sahîhu İbn-i Hibban*, 4/159.

⁵⁹⁸ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 267.

⁵⁹⁹ Beyhâkî, *Şuabu'l-İman*, 6/17; Taberani, *el-Mucemu'l-Evsat*, 1/113 (No.348) İbn Hacer, *Metâlibu'l-âliye*, 10/85 (No.2150)

⁶⁰⁰ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 274.

⁶⁰¹ Müslim, “İlim”, 15.

amel defterine kaydedilir. Eğer-Allah korusun-bunun zıddı olur da padişah kötü bid'atler çıkarıp kendinden öncekilerin yapmadığı şeyleri kanun hâline getirir, daha önceden var olan ve kendinden önceki padişahın kaldırdığı kötü âdetleri geri getirirse, bu kötü âdetleri yapan ya da kanunları uygulayan herkesin günahı bu zâlim bid'atçi padişahın amel defterine yazılır. Hakîkatte âdil bir pâdişahın kendisinden önce haksız yere konmuş halka rahatsızlık ve eziyet veren kötü kanunları kaldırması gerekir. Aynı şekilde daha önce konmuş ödenemeyecek kadar ağır vergileri de ya tamamen kaldırmalı ya da hafifletmelidir. Onun; “ben ne yapayım, sorumluluk ve günah bunlar ihdas eden önceki kimselere aittir” şeklinde mazeret belirtmesi, ondan sorumluluğu kaldırmaz.”⁶⁰²

*İhsan, Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibâdet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmeden de O seni görmektedir*⁶⁰³ sahihayn hadisini de yöneticinin vazifeleri ile ilgili olarak kullanan Necmeddin-i Dâye, “Padişah için üçüncü durum, kendisiyle Allah arasındaki hâlidir. Adâlet; zâhir ve bâtınının Hakk'a karşı doğru olması, gizlisi ve açığının Allah ile bir olmasıdır. Padişah, saltanat ve gücü kendisine hizmet kuşağı olarak bağlamalı, kendi varlığı ve gücünün Allah için olduğunu bilmeli, Allah'ı ve gücü kendi arzusu için talep etmemelidir. Padişahın ibadeti namaz, oruç ve Kur'ân tilâveti gibi nâfile ibadetlerle meşgul olmak, vaktinin çoğunu uzlete çekilip halktan uzaklaşmak ve halvete çekilmek, halkın işlerini yerine getirmekten uzak durmak, ihtiyaç sahiplerini mahrum bırakmak, işlerin salah ve fesadından habersiz kalmak, tebaasını zalimlerin eline bırakmak değildir. Aslında bütün bunlar her gûnahtan daha beter gûnahtır. Padişahın ibadeti, farz ibadetleri ve sünnetleri yerine getirdikten sonra yüzünü memleket işlerine çevirmek, memleketin ve halkın durumunu teftiş etmek, Müslümanlığın ve Müslümanların hukukuna ihtimam göstermek, Allah'a olan kulluğu ve padişahlığının gereklerini Allah görüyormuş gibi yerine getirmektir. Eğer Allah'ı görme hususunda böyle bir gücü yoksa yakinen bilmelidir ki, kendisi Allah'ı göremese de Allah onu görmektedir. Yaptığı her şeyi emirlere uygun şekilde yapmalı, hevasının ve tabiatının kirlerinden arınmalıdır. Bunlardan herhangi birini yerine getirmek için

⁶⁰² Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*,276-277

⁶⁰³ Buhari, “İman”, 36; Müslim, “İman”, 1.

adım attığı her yol, onun rubûbiyetine, yükseklik ve yakınlığına ulaşmayı gerektiren ve Allah'a ulaştırın yollardan birisi olur.”⁶⁰⁴

“*Bilin ki! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o, iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki! O, kalptir*”⁶⁰⁵ müttefekun aleyh hadisini de yönetimle ilgili olarak kullanır. Padişahın halkıyla olan münasebetini işlerken kullandığı bu hadis için şöyle der: “Maddi alemde padişah bedendeki kalp yerindedir. Eğer padişah sağlıklı ise bütün ülke sağlıklı olur. Padişahın bozukluğu ülkeyi de bozar.”⁶⁰⁶

Necmeddîn-i Dâye vezirlik makamının çok önemli olduğunu düşünmektedir. Vezâretin sistem içerisindeki önemini anlatırken vezirliği akla benzetir. Vezirliğin önemini ortaya koymak için kullandığı sahih hadis: “*Allah bir hükümdara hayır dilediğinde ona doğru bir vezir verir; unuttuğunda ona hatırlatır, hatırladığında ona yardımcı olur. Allah ona bunun(hayır) dışında bir şey dilerse ona kötü bir yardımcı verir. Unuttuğunda hatırlatmaz, hatırladığında ise ona yardım etmez*”⁶⁰⁷ Bu örneklerden anlaşıldığı üzere Necmeddin-i Dâye, siyaset anlayışı çerçevesinde ortaya koyduğu görüşleri hadislerle desteklemiş ve onları iş’ârî bir şekilde yorumlamıştır. Hadisler bu bağlamda, yöneticilere hem dünyevi hem de manevi rehberlik sunar ve Necmeddin-i Dâye yönetimle ilgili kullandığı hadisleri tasavvufî erdemlerle birleştirerek siyasetname düşüncesinde kapsamlı bir yönetim felsefesi sunmaktadır. Devletin canlı bir organizmaya benzetildiği temsilde padişahın yardımcısı vezir akla tekabül etmektedir. Bu yüzden vezirin sâlih, rey sahibi, müşfik, yeterli, zeki, âlim ve amil olması beklenmektedir. Ona göre vezir devlet için bir çadırın direği gibi olduğu için bir vezirde olmazsa olmaz dört hasletin bulunması gerekmektedir. Bunlar doğruluk, yücelik, sebat ve tahammüldür.⁶⁰⁸

⁶⁰⁴ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 280-281.

⁶⁰⁵ Buhârî, İmân, 39; Müslim, Musâkât, 107.

⁶⁰⁶ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 282.

⁶⁰⁷ Ebû Dâvud, “Harac” 4. İbn Hibban, Sahîhu İbn-i Hibban,5/346 (No.4517) Beyhâkî, Sünenü'l-Kübrâ,10/191 (No.20320).

⁶⁰⁸ Gashım-Zade Bınazır, *Necmeddîn-i Dâye'nin Siyasete Dair Görüşleri*,73.

2.4.2.5. Zikir

Ruhun bedene indirilişini, yaratıldığı emir aleminden uzaklaşma olarak yorumlasa da Necmeddîn-i Dâye ruhun kemale erip hakiki mutluluğu elde edebilmesinin ancak bedene indirilip terbiye edilmesiyle mümkün olduğunu düşünür.⁶⁰⁹ Ona göre insanın kemali nefsin tezkiyesi, kalbin tasfiyesi ve ruhun tahliyesi ile mümkündür. Bunun da en önemli yolu zikirle hemhal olmaktır. Özellikle “La ilâhe illâllah” zikrinin çok önemli olduğunu belirten Necmeddîn-i Dâye “*En fazîletli zikir ‘La ilâhe illâllah’, en fazîletli dua ise ‘Elhamdulillah’tır’*”⁶¹⁰ sahih hadisini fasıl başında kullanır. ““Lâ ilâhe illâllah’ zikrinin özelliğine gelince, bu zikrin hususiyeti “O’na hoş kelimeler yükselir. (Fâtır, 35/10)” âyetinde açıklanmıştır. Burada kelime “Lâ ilâhe illâllah”tır. Yâni Hazret-i Hakka bu kelime ile yol bulunur. Bu kelime nefy ve isbat vardır. Nisyân hastalığı ancak “nefy ve isbat” şurubuyla tedavi edilir. Çünkü unutkanlıkta “nefy ve isbat” beraberdir; Hakk’ın zikrini nefyetmek, ağyâr’ın zikrini isbat etmek. Bunun tedavisi için şeker şurubundan elde edilen “nefy” sirkesine ve “isbat” şekerine ihtiyaç vardır. Unutkanlık safrası vücuttan ancak bu şekilde atılır. “La ilâhe” ile Hakk’ın dışındaki her şeyi nefyeder, “İllâllah” ile sadece Hazret-i Hakk’ı isbat eder. Bu zikre devam ederek ve sabır göstererek ruh, “Lâ ilâhe” makasıyla tadrîcî olarak Hakk’ın dışındaki şeylerden ilgisini keser.”⁶¹¹

*Hz. Peygamber: "Müferridler yarışı kazandılar " buyurdu, bunun üzerine "Ey Allah'ın Resulü! Müferridler kimlerdir?" diye soruldu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Başlarına ne gelirse gelsin aldırmayacak kadar Allah 'ın zikrine dalanlardır. Zikir onların ağır yüklerini omuzlarından indirir. Böylece bu kişiler kıyamet gününde Allah Teâlâ'nın huzuruna hafif bir yükle gelirler"*⁶¹² şeklinde Müslim'in naklettiği rivayeti zikrin keyfiyeti, adap ve şartlarını anlatırken kullanan Necmeddîn-i Dâye “Bil ki, edep ve şartlarına uymaksızın yapılan zikir çok da faydalı olmaz. Bu konuda öncelikle edep ve şartlara uymak gerekir. Bu yolda yürüme istek ve kararlılığında olan sâdık mürîdi

⁶⁰⁹ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 101-110.

⁶¹⁰ İbn Mâce, Sünen, "Edeb", 55 (No.3080); Tirmizî, "Daavât" 9 (No.3383);.

⁶¹¹ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 186.

⁶¹² Müslim, "Zikir", 4; Tirmizî, "Deavât", 128.

diğerlerinden ayıran işâret, onun zikirle yakınlık kurması, halktan uzaklaşması, her şeyden yüz çevirmesi ve zikre sığınmasıdır. Zikir, zikredeni müfred hale getirir, varlığını ilgi ve alakalardan koparır, onu cismaniyet dünyasından ahiret ruhaniyetinin mutluluğuna ulaştırır”⁶¹³ şeklinde yorumlamaktadır. Ona göre insanın kemal yolculuğu halvet, uzlet ve halktan uzaklaşmakla mümkün olur ki, tüm yolculuğun en önemli azığı zikirdir. “Allah, güzel bir sözü hoş bir ağaca benzetti.” (İbrahim, 14/24) ayetindeki güzel bir sözün “la ilâhe illallah” olduğunu ifade eden Necmeddîn-i Dâye zikrin merkezine “la ilâhe illallah” zikrini yerleştirir.

2.4.2.6. İbadet

Mebde ve meâd arasında insanın serüvenini anlatan Necmeddîn-i Dâye insan bedeninin terbiyesinin şeriatın belirlediği kurallarla mümkün olacağını ifade eder. Ona göre şeriatın zahiri ve batını vardır. Zahir şeriat beden amelleri, batın şeriat ruhun ve kalbin amelleridir.

“İslam beş esas üzerine bina edildi”⁶¹⁴ müttetekun aleyh hadisi ise şöyle yorumlar: “Zâhir şeriat, beden amelleridir ve beden sûretinin tılsımını açan anahtar gibidir. Bu anahtarın namaz, oruç, zekât, hac ve kelime-i şehadet olmak üzere beş dişi vardır. Beden tılsımı beş his bağıyla bağlandığından ancak beş dişli anahtarla açılabilir.”⁶¹⁵

“Namaz kılan, Rabbiyle münâcat etmektedir (Özel olarak konuşmaktadır)”⁶¹⁶ sahih hadisiyle ilgili düşüncelerinde de diğer birçok başlıkta olduğu gibi işâri yorum merkezdedir. “Kendinden sefer et! Önce bütünüyle zorbalık, büyüklenme ve benlik olan kıyamdan; düşkünlük, tevâzu ve kırılğanlık yâni hayvanlık şekli olan rükûya var. Buradan secdenin özelliği olan kırılmışlık, atılmışlık, itilmişlik ve mezellet olan nebat makamına gel! Ancak bu şekilde müşâhede ve huzur teşehhüdüne yaklaşmış olursun. Namazın münâcat tarafı, insanı hayvanlık mertebesinden ve nefse muhtaç olmaktan kurtarıp meleklik makamına ulaştırır. Halk ile konuşup dinlemelerinden, şeytanın

⁶¹³ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*, 188.

⁶¹⁴ Buhârî, “İmân”, 1- 2; Müslim, “İmân”, 19-22.

⁶¹⁵ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*.130.

⁶¹⁶ Buhârî, “Salât”, 36.

aldatmalarından kurtulup Hakk'la konuşup ona münacât etme durumuna, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ hitabının zevkine erişir.”⁶¹⁷

“Oruç, yalnız benim içindir; doğrudan doğruya benim için yapılan bir ibâdetdir. Onun mükâfatını ben veririm”⁶¹⁸ sahih hadisiyle ilgili yorumları ise şöyledir: “Oruç o kimseye melek sıfatı taşıdığına, hayvaniyet sıfatının örtmesiyle Hak'tan perdelenmediği zamanı hatırlatır. Yemek hayvan özelliğidir, oysa yemekten uzak durmak melek ve Hak Teâlâ'nın sıfatıdır. Bu, hayvânî huylardan uzaklaşıp Hakk'ın ahlâkıyla ahlaklanmaya işâret eder. "Oruç benim içindir" sözü, sadece Hak Teâlâ'nın gıdadan münezzehe olduğunu, kalan diğer bütün varlıkların gıdaya muhtaç olduklarına işâret eder. Melekler de her ne kadar hayvânî gıdalardan uzak iseler de onların gıdası Allah'ı tesbih ve takdis etmeleridir. Her varlığın kendine uygun bir gıdası vardır. "Onun mükâfatını ben veririm" ifadesi ise şunu anlatır; yâni her ibadetin karşılığı cennettir, oysa orucun karşılığı benim ahlâkımla ahlaklanmaktır. Hiçbir ibadetin şekli bakımından Hak Teâlâ ile ilişkisi yoktur, ancak yemeği terk etmek olan oruç, Allah'ın gıdadan münezzehe olması hasebiyle onunla ilişkilidir.”⁶¹⁹

2.4.2.7.Değerlendirme

Var oluşundan ahiret hayatına kadar insanın serüvenine rehberlik etmek maksadıyla yazılan ve esasında bir seyrü sülûk kitabı olan *Mirsâdu'l-İbâd*'da kullanılan hadisler hem kullanım yöntemi hem de yorumlama yöntemi itibariyle muhaddislerle farklılıklar arz etmektedir. Başta senetle naklin terki olmak üzere, taktî' yapmak hatta çoğu yerde hadis olduğuna temas etmeksizin kullanmak gibi ciddi yöntemsel farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu yöntemin okuyucuya ciddi zorluklar yaşatacağı malumdur.

Necmeddîn-i Dâye hadisleri yorumlarken kitabın büyük bir kısmında işâri yorum yöntemine müracaat etmiştir. Mutasavvıflar, lafzın mefhumunu zahir anlamın sınırlarında gördüklerinden dolayı yaptıkları yorumun batınlık olmadığını bilakis

⁶¹⁷ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*,133.

⁶¹⁸ Buhârî, “Savm”, 2.

⁶¹⁹ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*,134.

metnin lafzının bu yoruma müsaade ettiği düşüncesindedirler. Necmeddîn-i Dâye kitabın bazı yerlerinde şii-batniliğe karşı eleştirilerde bulunurken Anadolu'ya gelip yerleşme gerekçesini oranın ehl-i sünnet olmasına bağlamaktadır.⁶²⁰ Özetle O yaptığı işari yorumların şeriatla çatışmadığını düşünerek yapmaktadır. Bu durum dinin inanç ve amel esaslarında büyük problemlere yol açabilir. *Mirsâdu'l-İbâd*'ı incelediğimizde iman ve ibadet esaslarıyla ilgili kullanılan hadislerin işari yorumlarının yorum zenginliği kattığı, inanç ve ibadet dünyasına zarar vermediği ifade edilebilir. Yaratılışla ilgili fasıllarda kullanılan hadislerin yorumu esnasında ise, hem tercih edilen rivayetlerin mevzu olduğu hem de işari yorumlandığı görülmektedir. Bu durumun tasavvufun felsefe ile etkileşiminin yoğunlaşmasından kaynaklandığı yapılan hadis yorumlarının da hadis ulemasının yorumlarıyla örtüşmediği ortadadır.

⁶²⁰ Baltacı, *Mirsâdü'l- 'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead*,49.

SONUÇ

Mirsâdü'l-İbâd'ın insanın manevi tekâmülünü önceleyen bir eser olmasıyla birlikte Necmeddîn-i Dâye'nin müteşerri bir mutasavvıf olması eserlerinde kullandığı hadislerin hadis usulü çerçevesinden incelenmesi için önemlidir. Bu eserde mükerrerler hariç 189 rivayet vardır. Bunların 106'sının sahih, 18'inin de hasen olmasıyla eserde kullanılan makbul hadis sayısı 124'tür. Tespitimize göre rivayetlerin %56,08'i sahih, %9,52'si hasen, %10,05'i zayıf, %23,28'i mevzudur. Böylece hadislerin 2/3'ünün sahih ve hasen olduğu, zayıf ve uydurma rivayetlere 1/3 oranında yer verildiği görülmüştür.

Bu çalışmada, hadisler konularına göre tasnif edilerek Necmeddin-i Dâye'nin onları nasıl kullandığına dair veriler detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Onun hadis seçiminde ahlak ve iman gibi konulara ağırlık verdiği, özellikle manevî tekâmülü ön plana çıkarmak istediği görülmektedir. Ahlakla ilgili hadislerin %22,75 oranında yer alması, Necmeddin-i Dâye'nin tasavvufi düşüncesinde ahlakın merkezde olduğunu ve bireyin manevi gelişiminin temel taşı olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Hadis yoğunluğu bakımından ahlak konusunu iman (%20,63) ve ibadet (%13,23) konularının takip ettiği görülmüştür. Necmeddin-i Dâye'nin insanın manevi tekamülünü iman ve ibadetle gerçekleştirmek istediği görülmektedir. Ne var ki, Necmeddin-i Dâye rivayetleri sıhhat durumlarına bakmaksızın kullanmış ve onları büyük ölçüde iş'ârî olarak yorumlamıştır.

Kaynağı açısından incelendiğinde, hadislerin büyük kısmının (%60,32) Kütüb-i Tis'a gibi muteber hadis kaynaklarından alınmış olması, Necmeddin-i Dâye'nin daha çok güvenilir ve sağlam kaynaklara dayandığını ortaya koymaktadır. Ancak, %22,22 oranında muhtelif kitaplarda zikredilen hadislere yer verilmiş olması onun hadis kaynakları tercihinde tamamen, Kütüb-i Tis'a'yı merkeze alan bir anlayışa sahip olmadığını, diğer tasavvufi eserlerde olduğu gibi halk arasında yaygın olarak dolaşan sözleri ve mevzuat türü eserlerde derlenmiş rivayetleri de esas aldığını göstermektedir. Tasavvufi düşüncesine göre yorumladığı rivayetlerde daha çok bu tür hadislerden

oluşmaktadır. Kendi düşünce sistematüğını desteklemek maksadıyla yapılan bu tercih doğal olarak kullanılan rivayetlerin sıhhat problemini ortaya çıkarmıştır. Sahih hadislerin %56,08 oranında yer alması, Necmeddin-i Dâye'nin hadis kullanımında muteber hadisleri öncelediğini gösterse de zayıf (%10,05) ve mevzu (%23,28) hadislerin eserde 1/3 oranında kullanmış olması dikkat çekicidir. Bu tür hadislerin sıhhat yönüne bakılmaksızın tasavvufî literatürde sembolik ve manevi anlamlarına vurgu yapıldığı dikkate alındığında, Necmeddin-i Dâye'nin aktarmak istediğı mesajı desteklemek için bu tür rivayetleri kullandığı söylenebilir. Ancak eserde zikredilen rivayetlerin yaklaşık 1/3'nün merdud (zayıf ve mevzu) kategorisinde olması Hadis ilmi açısından önemli bir kusurdur.

Bu çalışmanın tasavvuf hadis münasebetine mütevazı bir katkı sağlayacağını ümit ediyoruz. Çalışmamız Mirsâdü'l-İbâd'la sınırlı olduğu için Necmeddin-i Dâye'nin hadisçi yönünün daha net ortaya koyulabilmesi için özellikle *Bahru'l-hakâik ve'l-ma'âni* isimli tefsiri ile *Menârâtü's-sâirîn* isimli tasavvufî eserinin incelenmeye ihtiyacı vardır. Bu sayede hem kullandığı hadisler hem de hadis yorumculuğı daha net bir biçimde ortaya konabilecektir.

Yaşadığı dönemde Şii-batınî düşünceye karşı Sünni tasavvuf düşüncesine yaslanarak ortaya koyduğu fikri yapı bağımsız bir çalışma konusu olarak önümüzde durmaktadır. Ayrıca Mirsâdü'l-İbâd'ın beşinci bölümü bazı araştırmacılar tarafından siyasetname olarak kabul edilmiş ve son dönemde müstakil olarak neşredilmiştir. Özellikle bu bölümün ve *Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî'nin* hadislerinin incelenmesinin alana dair yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağını umuyoruz.

EK: Genel Rivayet Tablosu

S.N.	Rivayet Edilen Metinler	Kaynak	Sahih Zayıf	Konu	Merfû Mevkuf
1	İnsanlar yaşadıkları hal üzere ölür. Öldükleri hal üzere haşır olunurlar.	Aliyyü'l-Kârî	Mevzu	Ahlak	
2	Dünya âhiretin tarlasıdır	Gazzâlî	Mevzu	Ahlak	
3	Dünyadan bana ne! Dünya ile benim durumum ancak bir yaz günü yolculuk yapıp da bir ağaç altında inip gölgelenen, sonra da bineğine binerek yoluna devam eden bir yolcu gibidir.	Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce	Sahih	Ahlak	Merfû
4	Nefsime kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bir kişinin kalbi dosdoğru (müstakim) olmadıkça imanı dosdoğru olmaz. Kişinin dili dosdoğru olmadıkça kalbi dosdoğru hale gelmez. Kişinin ameli dosdoğru olmadıkça da dili dosdoğru hale gelmez.	Ahmed b. Hanbel, Taberânî,	Zayıf	Ahlak	Merfû
5	Dünya sevgisi bütün hataların başıdır.	Beyhâkî, Ebû Nuaym	Hasen Li Gayrihi	Ahlak	Mürsel
6	Susan kurtulur	Tirmizî Ahmed b. Hanbel	Hasen	Ahlak	Merfû
7	Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanın.	İhya	Mevzu	Ahlak	
8	Allahım! kibirden, anlaşmazlık ve ihtilaftan, münafıklıktan ve kötü ahlâktan sana sığınırım.	Ebû Dâvûd, Nesâî	Sahih	Ahlak	Merfû
9	Cömertlik cennette biten bir ağaçtır.”	Beyhâkî, Hatib el-Bağdadî	Zayıf	Ahlak	Merfû
10	Bir kavmin efendisi, onlara hizmet edendir.	Abdullah b. Mübarek	Zayıf	Ahlak	Merfû
11	Pişmanlık tevbedir.	Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce	Sahih	Ahlak	Merfû
12	Günahına tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir.	İbn Mâce	Hasen	Ahlak	Merfû
13	Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.	Beyhâkî, Bezzâr	Sahih	Ahlak	Merfû
14	Ben Allah'tanım, Mü'minler de bendendir	Sehâvî, Aclûnî	Mevzu	Ahlak	
15	Âdem ve ondan sonra gelenler kıyamet günü sancağım altında olacaklar, bununla övünmüyorum. Livâü'l-hamd sancağı elimde olacak, fakat övünmem yine övünmüyorum.”	Tirmizî, Ahmed b. Hanbel	Hasen	Ahlak	Merfû
16	Allah affedicidir, affi sever.	Ahmed b. Hanbel	Sahih li Gayrihi	Ahlak	Merfû
17	Ölmeden önce ölünüz.	Ali el- Kârî	Mevzu	Ahlak	
18	Kim Allah için tevazu gösterirse, Allah onu yüceltir.	Ahmed b. Hanbel	Hasen	Ahlak	Merfû
19	Töhmetyerlerinden kaçınız.	İhya	Mevzu	Ahlak	

20	Hikmetli söz, hikmet ehlinin yitiğidir	Tirmîzî, İbn Mâce	Zayıf	İlim	Merfû
21	Rabbimi Rabbimle bildim. Şayet Rabbimin fazlı olmasaydı Onu bilemezdim.	Gazzâlî	Mevzu	İlim	Sufî Sözü
22	İhlâs sahipleri pek büyük bir tehlike ile karşı karşıyadırlar.	Gazzâlî	Mevzu	İlim	
23	Allahım! Sen kavmime doğru yolu göster; çünkü onlar bilmiyorlar.	Beyhâkî	Zayıf	İlim	Merfû
24	Kendini bilen Rabbini bilir.	Aclûnî	Mevzu	İlim	
25	Nebiler önderdir, âlimler ise efendilerdir.	Dârekutnî	Mevzu	İlim	Merfû
26	Peygamberler miras olarak ne dinar ne dirhem bırakmıştır; onlar sadece ilim bırakmışlardır. O halde kim o ilmi alırsa büyük bir pay almış olur.	Tirmîzî, Dârîmî	Sahih	İlim	Merfû
27	Bilginin öyle gizli bir türü vardır ki, onu sadece Allah'ı bilenler bilir. Onu söylediklerinde de ancak Allah hakkında gafil olanlar bunu inkâr eder.”	Deylemî	Zayıf	İlim	Merfû
28	Münafıklardan sakının. Onlar, bildiğiniz şeyleri söylerler ama garipsediğiniz şeyleri yaparlar.	Taberâni	Sahih	İlim	Merfû
29	Âlimin uykusu İbadettir.	Gazzâlî	Mevzu	İlim	
30	İmtihan (bela), Peygamberlere sonra evliyaya sonra da sırasıyla en iyi olanlara gelir	Tirmizi-Nesai-ibn mace.Darîmî	Sahih	İman	Merfû
31	İyiliğe on mislinden yedi yüz misline kadar karşılığı verilir	Ahmed b. Hanbel, Nesâî	Sahih	İman	Merfû
32	Bir parmak ucu daha yaklaşmış olsaydım mutlaka yanardım.	Kuşeyrî	Mevzu	İman	Merfû
33	Şayet Musa ve İsa yaşıyor olsaydı, bana tabi olmaktan başka bir çareleri olmazdı!	Ahmed b.Hanbel, Beyhâkî,	Sahih	İman	Merfû
34	Allah'ı Teâlâ'nın nurdan hicâbı vardır. (Eğer o hicâbı açacak olsaydı,) Hak cemâlinin nuru görmesinin ulaştığı yere kadar olan her şeyi yakardı	Gazzâlî	Sahih	İman	Merfû
35	Allah bir şeye tecelli ettiğinde, o şey Ona boyun eğer	Bursevî	Mevzu	İman	Maktû
36	Vatan sevgisi imandandır	Aclûnî	Mevzu	İman	
37	İnsanlar benim şefaataime muhtaçtır, İbrahim -aleyhisselâm-bile	Bursevî	Mevzu	İman	
38	Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir.	Aclûnî	Mevzu	İman	
39	Kavmi içinde yaşlı kişi, ümmeti içindeki peygamber gibidir	İbn Hibban ve İbn Asakir	Mevzu	İman	
40	Benim Allah ile öyle bir vaktim var ki, o vakitte bana ne bir mukarreb melek ne de bir Peygamber ulaşabilir.	Aliyyü'l-Kârî	Mevzu	İbadet	
41	Sonradan ortaya çıkan şeylerden sakının; çünkü her yeni ortaya çıkan şey bid'attir ve her bid'at dalalettir	Ahmed b. Hanbel, Dârimî	Sahih	İbadet	Merfû
42	Kim kırk gün boyunca ihlasla (sabah namazını cemaatle kılsa) kalbinden diline hikmet pınarları zuhur eder.	Kudât, Isbehânî	Zayıf	İbadet	Merfû
43	(Namaza) başlangıç tekbiri, dünya ve içindekilerden hayırlıdır.	Mirza Hüseyin Nuri Tebersî	Mevzu	İbadet	
44	Abdest, müminin silahıdır.	Kaynak bulunmadı		İbadet	

45	İşte burası (Hacerü'l Esved'in yanı) gözyaşlarının akıtıldığı yerdir.	İbn Mâce, Bezzâr	Zayıf	İbadet	Merfû
46	Malda zekattan başka haklar da vardır.	İbn Ebi Şeybe	Zayıf	İbadet	Merfû
47	Rahmân'ın cezbelerinden bir cezbe, insan ve cinlerin ibadetine denktir.	Aclûnî, Sühreverdî	Mevzu	İbadet	
48	Namaz müminin miracıdır.	Bursevî	Mevzu	İbadet	
49	Zikrin en faziletlisi, "Lâ ilâhe illallâh", duanın en faziletlisi de "Elhamdülillâh"dır	İbn Hıbban	Sahih	Ezkâr	Merfû
50	Lâ ilâhe illallâh deyin, kurtulun.	Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî	Sahih	Ezkâr	Merfû
51	Her şeyin bir cilası vardır, kalplerin cilası da Allah'ı zikretmektir.	Beyhâkî	Zayıf	Ezkâr	Merfû
52	Hiç şüphesiz ki Sizin şu günlerinizde Rabbinizin rahmet nefhaları/esintileri vardır (manevi esintileri) vardır. (Dikkat edin ve size de isabet etsin diye) o nefhalara karşı durun, kendinizi onlara doğru tutun	Taberânî	Hasen	Ezkâr	
53	Allah'im, bize eşyanın hakikatini olduğu gibi göster.	Ali el-Kârî	Mevzu	Ezkâr	
54	Allahım! Bize hakkı hak olarak gösterip ona tabi olmayı, bâtılı da bâtıl olarak gösterip ondan kaçınmayı nasip eyle	Bursevî	Mevzu	Ezkâr	
55	Lâ ilâhe illallah, suyun bitkiyi yeşerttiği gibi kalpte imanı yeşertir	Bursevî	Zayıf	Ezkâr	
56	Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım.	Aclûnî	Mevzu	Nefsler	Kutsî
57	Sen olmasaydın felekleri/kâinatı yaratmazdım.	Aclûnî	Mevzu	Nefsler	Kutsî
58	Dünyaya buğz ettiğinden dolayı yarattığından beri "Allâhu Teâlâ ona nazar kılmamıştır	Beyhâkî	Mevzu	Nefsler	Mürsel
59	Senin en büyük düşmanın, iki yanın arasındaki nefstir.	Taberânî, Beyhâkî	Mevzu	Nefsler	Merfû
60	Yeryüzünde tapılan sahte tanrılardan Allâh'ın en çok buğz ettiği hevâdır	Gazzâlî	Mevzu	Nefsler	Merfû
61	Ümmetimin cehenneme girmesine en çok sebep olan iki şey vardır: ağız ve cinsel organ.	Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce	Hasen	Nefsler	Merfû
62	Bunlar Allah'ın cehennemden azat ettikleridir.	Taberânî	Sahih	Nefsler	Merfû
63	Allah Teâlâ mahlûkatı karanlık olarak/içinde yarattı. Sonra onlar üzerine nurundan serpti.	Tirmizi, Ahmed b. Hanbel	Hasen	Nefsler	Merfû
64	Allah, ruhları bedenlerden dört bin yıl önce yarattı.	İbn'ül Cevzî	Mevzu	Ruhlar	Merfû
65	Allâhu Teâlâ'nın ilk yarattığı şey benim ruhumdur.	Aliyyü'l-Kârî	Mevzu	Ruhlar	
66	Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır.	Aliyyü'l-Kârî	Mevzu	Ruhlar	
67	Ne gökyüzüm ne de yeryüzüm Beni sığdırabilir, ancak mümin kulumun kalbi beni sığdırır	Gazzâlî	Mevzu	Ruhlar	Kutsî
68	Âdem'in çamurunu kırk yıl ellerimle yoğurdum	Dârekutnî	Zayıf	Yaratılış	Mevkuf
69	Âdem'in yaratılışı su ile çamur arasında iken, ben nebi idim.	Sağânî	Mevzu	Yaratılış	Maktû
70	Allah Âdem'i yarattı ve ona tecellî etti.	Bursevî	Mevzu	Yaratılış	
71	Doğru ve güvenilir tüccar, kıyamet gününde. Nebiler ve rasullerle birlikte cennette haşrolunacaktır.	Tirmîzî, Darîmi,	Hasen	Ticaret	Merfû

72	Tüccarlar kıyamet gününde fasıklar olarak diriltileceklerdir, ancak Allah'tan korkanlar, doğrular ve iyilik yapanlar hariç.	Tirmîzî, Darimi	Hasen	Ticaret	Merfû
73	Helal mal, Salih kimse için ne güzeldir.	Ahmed b. Hanbel	Sahih	Ticaret	Merfû
74	Rızkı yerin derinliklerinde ara.	İbn Cevzî	Mevzu	Ticaret	Merfû
75	Emanete riayet rızık getirir, ihanet ise fakirlik getirir.	Kudâî	Zayıf	Ticaret	Merfû
76	Mükatep köle,bedelini tamamen ödeyene kadar köle kalır.	Tirmîzî, Abdurrezzak	Hasen	Ticaret	Merfû
77	Kişinin yediği en helal şey, elinin kazancıyla olanıdır	Tirmîzî Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce,	Sahih	Ticaret	Merfû
78	Kim Allah için olursa, Allah da onun için olur.	Bursevî	Mevzu	Yönetici ler	
79	Sultan, yeryüzünde Allahu Teâlâ'nın gölgesidir.	İbn Zencuye, Beyhâkî, Bezzar	Zayıf	Yönetici ler	Merfû
80	Başınıza emir olarak bir Habeşli köle bile tayin edilse onu dinleyin ve itaat edin.	Ebû Dâvûd, Tirmîzî,	Sahih	Yönetici ler	Merfû
81	Konuştuğunda doğru söyleyen, hükmettiğinde adaletli olan ve merhamet istendiğinde merhamet eden bir yöneticiden makamca daha üstün hiç kimse yoktur.	Suyutî	Zayıf	Yönetici ler	Merfû
82	Hükümdarlık küfür ile devam eder; fakat zulüm ile devam etmez.	Bursevî	Mevzu	Yönetici ler	
83	Adalet ve hükümdarlık ikizdir.	Kaynak bulunamadı		Yönetici ler	
84	Kadılar üç türdür: İkiisi cehennemde, biri cennettedir. Hakkı bilip ona göre hükmeden kişi cennettedir; halk arasında cehaletle hükmeden kişi cehennemdedir. Hükümde adaletsiz davranan kişi de cehennemdedir	Tirmîzî	Sahih	Yönetici ler	Merfû
85	Kim kadı yapılırsa bıçaksız kesilmiş demektir.	Ahmed b. Hanbel Ebû Dâvûd	Hasen	Yönetici ler	Merfû
86	Allah bir hükümdara hayır dilediğinde ona doğru bir vezir verir; unuttuğunda ona hatırlatır, hatırladığında ona yardımcı olur. Allah ona bunun(hayır) dışında bir şey dilerse ona kötü bir yardımcı verir.Unuttuğunda hatırlatmaz, hatırladığında ise ona yardım etmez.	Ahmed b. Hanbel Ebû Dâvûd	Sahih	Yönetici ler	Merfû
87	İnsanlar meliklerinin/yöneticilerinin dini üzeredir	Sahâvî	Mevzu	Yönetici ler	
88	Halkının maslahatını gözetmeyen yöneticiyi Allahu Teâlâ mutlaka yüzüstü cehenneme atar.”	Taberâni	Hasen Li Gayrih i	Yönetici ler	Merfû
89	On kişiye âmirlik eden kıyamet gününde mutlaka elleri boynuna bağlı olarak getirilir. Ya adaleti onu serbest bırakır ya da zulmü onu helak eder	Ahmed b. Hanbel, Dârîmî	Sahih	Yönetici ler	Merfû
90	Zengin bir kral ya da fakir bir Peygamber olmayı seçme arasında serbest bırakıldım. Ben fakir bir peygamber olmayı tercih ettim. Bir gün aç kalırım, bir gün doyarım	Heysemî	Sahih	Yönetici ler	Merfû
91	Kıyamet gününde Allah'ın katında kulların makamca en faziletlisi adalet sahibi ve merhametli yöneticidir. Kıyamet	Beyhâkî	Hasen li	Yönetici ler	Merfû

	gününde Allah nezdinde kulların makamca en kötüsü ise adaletsiz ve zalim yöneticidir		Gayrihi		
92	Namaz ve ellerinizin altındakiler (köleler) hakkında dikkatli olun	Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce	Sahih	Yöneticiler	Merfû
93	Evliyam kubbelerimin altındadır, onları benden başkası bilemez.	Gazzâlî	Mevzu	Kıyamet -Ahiret	
94	Kıyamet gününde benim nesebim ve hasebim dışında bütün hasepler ve nesepler kesilir.	Bezzâr, Taberânî, Heysemî	Hasen	Kıyamet -Ahiret	Merfû
95	Cennet kapıları ilk olarak bana açılacak.	Heysemi	Hasen	Kıyamet -Ahiret	Merfû
96	Allahu Teâlâ'nın ilk tecelli edeceği benim.	İbn Hibban, Münzirî	Hasen	Kıyamet -Ahiret	Merfû
97	Birbirlerini ziyaret eden cennet ehli ile yekdiğerine düşman kesilen cehennem ehlini görür gibiyim.	Taberani, İbn Ebi Şeybe	Zayıf	Kıyamet -Ahiret	Merfû
98	Allah, Âdem'i yarattı, sonra onun zürriyetini sırtından alıp şöyle dedi: Bunlar cennetliktir ve buna aldırmmam, bunlar da cehennemliktir ve buna da aldırmmam. Bir adam sordu: 'Ey Allah'ın Resulü, o zaman biz niçin amel edeceğiz?' Resulullah (s.a.v.) buyurdu: Kaderinde olanlara uygun bir şekilde"	Ahmed b. Hanbel, İbn Hibban	Sahih	Kıyamet -Ahiret	Kutsî
99	Onlara (kadınlara) danışın ama muhalefet edin. (Dediklerinin terisini yapın).	Aclûnî,	Mevzu	Muhtelif	
100	Fakirlik övüncümdür.	Aclûnî	Mevzu	Muhtelif	
101	Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine tâbi olursanız hidâyete erersiniz.	İbn Abdilberr, Deylemî, Beyhâkî	Zayıf	Muhtelif	Merfû
102	Tedavi olun! Zira hastalığı indiren, devasını da indirmiştir.	Ahmed b. Hanbel İbn Mâce, Ebû Dâvûd	Sahih	Muhtelif	Merfû
103	Selman bizden; Ehl-i beytimizdendir.	Taberânî, Hakim, Heysemi	Zayıf	Muhtelif	Merfû
104	Allahım! İslâmı Ömer veya Ebû Cehil ile güçlendir.	Suyuti, Ebû nuaym	Zayıf	Muhtelif	Merfû
105	Allahu Teâlâ'nın kalbime akıttıklarının tümünü mutlaka Ebû Bekir'in kalbine akıttım	Aclûnî, İbnul cevzi	Mevzu	Muhtelif	
106	Müminin firasetinden sakının; çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar	Tirmîzî	Hasen li Gayrihi	Muhtelif	Merfû
107	Ben, kalpleri benim için kırık olanların yanındayım.	Aclûnî	Mevzu	Muhtelif	
108	Aç kal ki beni göresin; çıplak ol ki bana ulaşasın.	Bursevî	Mevzu	Muhtelif	
109	İnsanlara akıllarının seviyesinde konuşun.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
110	Haya imandan bir şubedir.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
111	Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe etmediğini yap.	Buhari	Sahih	Ahlak	Merfû

112	Kim sabretmeye gayret ederse, Allah ona sabır verir.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
113	İmam, bir çobandır ve sürüsünden sorumludur.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
114	Allah katında kıyamet gününde durumu en kötü olan kimse, eşiyle sırlarını paylaşan ve sonra o sırları yayan kişidir.	Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
115	Gerçek sabır, musibetin geldiği ilk anda gösterilen sabırdır.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
116	Dünya, müminin zindanı ve kafirin cennetidir.	Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
117	Dikkat edin! Vücutta bir et parçası vardır; eğer o düzgünse, bütün vücut düzgün olur.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
118	Münafıklık alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, emanete ihanet eder.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
119	Kim güzel bir çığır açarsa, onun eciri ve o yolda gidenlerin ecirleri kıyamet gününe kadar ona yazılır.	Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
120	Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
121	Kalbinde zerre kadar kibir bulunan cennete giremez.	Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
122	Allah katında kıyamet gününde durumu en kötü olan kimse, eşiyle sırlarını paylaşan ve sonra o sırları yayan kişidir.	Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
123	Kardeşine zalim de olsa mazlum da olsa yardım et.	Buhari	Sahih	Ahlak	Merfû
124	Allah temizdir ve sadece temiz olanı kabul eder.	Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
125	Komşunu gözet	Buhari	Sahih	Ahlak	Merfû
126	Tevazu gösteren kimseyi Allah yüceltir.	Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
127	Hanginiz varisinizin malını, kendi malından daha çok sever?	Buhari	Sahih	Ahlak	Merfû
128	Sattığında, satın aldığı ve hakkını talep ettiğinde kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet eylesin.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
129	Bizi aldatan bizden değildir.	Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
130	Müminin benzeri olan bir ağacı söyleyin.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
131	Bir gün, Allah'ın Resulü, Ebu Bekir ve Ömer ile Medine yollarından birinde yürürken bir adamla karşılaştı.	Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
132	Allaha ve ahiret gününe inanan kimse komşusuna ikram etsin.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ahlak	Merfû
133	İbn-i Âdem öldüğünde, ameli şu üç şey dışında kesilir: Sürekli sadaka, faydalı ilim veya kendisine dua eden hayırlı bir evlat.	Müslim	Sahih	İlim	Merfû
134	Peygamber'den iki kap bilgi aldım; birini yaydım, diğerini yaysaydım bu boğaz kesilirdi.	Buhari	Sahih	İlim	Merfû
135	Faydasız ilimden Allah'a sığınırım.	Buhari ve Müslim	Sahih	İlim	Merfû
136	Ben insanlarla onlar Lâ ilâhe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
137	Salih kullarım için Cennet'te hiç bir gözün görmediği, kulağın işitmediği...	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
138	İslam garip başladı; başladığı hâle dönecektir.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
139	Ben, şu altı şeyle diğer nebilere üstün kıldım...	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû

140	İlk olarak şefaati edip şefaati kabul olunacak benim!	Müslim	Sahih	İman	Merfû
141	İlk olarak sıratı geçecek olan benim!	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
142	Biz önde olan sonrakileriz.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
143	Nebilere benimle son verildi (nebilik benimle sona erdi).	Müslim	Sahih	İman	Merfû
144	Yeryüzü bana mescit kılındı.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
145	Ben yaratılanların hepsine birden elçi olarak gönderildim.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
146	Ganimetler bana helâl kılındı.	Müslim	Sahih	İman	Merfû
147	Bir bir aylık yol kadar yerden (düşmanımın kalbine) korku (salmak) ile yardım olundum.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
148	Her doğan çocuk, mutlaka İslam fıtratı üzere doğar.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
149	Kim bizim bu dinimizde ondan olmayan bir şey ortaya çıkarırsa, o şey kabul edilmez.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
150	Ümmetimden hak üzere kaim bir taife, kendilerine Allah'ın emri gelene kadar her zaman var olacaktır.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
151	İslâm, beş şey üzerine kurulmuştur.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
152	Rahmetim gazabımı geçti.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
153	Bana cevâmiu'l-kelim verildi.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
154	Salih rüya, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
155	Said olan annesinin karnında saiddir, şaki olan da annesinin karnında şakidir.	Müslim	Sahih	İman	Merfû
156	İslam beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahadet etmek...	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
157	Kişi sevdiği ile beraberdir.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
158	Ben, kıyamet günü Adem'in evlatlarının efendisiyim, bu konuda övünmüyorum.	Müslim	Sahih	İman	Merfû
159	Müminin kalbi, Rahman'ın iki parmağı arasındadır, O nasıl dilerse öyle çevirir.	Müslim	Sahih	İman	Merfû
160	Nübüvvetten sadece müjdeleyici rüyalar kaldı.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
161	İhsan, Allah'ı sanki görüyormuş gibi ibadet etmendir. Eğer sen O'nu görmüyorsan, şüphesiz ki	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
162	Kalbinde zerre miktarı iman olan kimse cehennemden çıkar.	Buhari	Sahih	İman	Merfû
163	Ben Allah'ı en iyi tanıyanınız ve O'ndan en çok korkanınızım.	Buhari	Sahih	İman	Merfû
164	Vahyin başlangıcı, uykuda görülen salih rüya ile başlamıştır.	Buhari ve Müslim	Sahih	İman	Merfû
165	Seni hakkıyla övmeye güç yetiremem.	Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
166	Kulum bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir zira yaklaşırım...	Buhari ve Müslim	Sahih	İbadet	Kutsî

167	Kulun Rabbine en yakın olduğu hâl, secde ettiği hâldir.	Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
168	Yeryüzünün hazinelerinin anahtarları bana verildi.	Buhari ve Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
169	Oruç, yalnız benim içindir; doğrudan doğruya benim için yapılan bir ibâdetdir.	Buhari	Sahih	İbadet	Merfû
170	Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim.	Buhari	Sahih	İbadet	Kutsî
171	Yedi uzuv üzerinde secde etmekle emrolundum.	Buhari ve Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
172	Muhakkak ki kalbime bazı tortular konur ki günde yüz defa tövbe istiğfar ediyorum.	Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
173	Müferridler öne geçti.	Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
174	Benim kalbim üzerinde bir örtü vardır ve ben günde yetmiş kez Allah'tan af dilerim.	Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
175	Kim bana bir karış yaklaşır, ben ona bir arşın yaklaşırım; kim bana bir arşın yaklaşır, ben ona bir kulaç yaklaşırım; kim bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak giderim.	Buhari ve Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
176	Fakir muhacirler Peygamber'e geldiler ve şöyle dediler...	Buhari ve Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
177	Allah'ım, kendimi sana teslim ettim, yüzümü sana döndüm, işimi sana bıraktım.	Buhari ve Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
178	Kim bir ağaç diker ve ondan bir kuş yer, ona sadaka sevabı yazılır.	Buhari ve Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
179	Namaz kılan, Rabbiyle münâcat etmektedir." (Özel olarak konuşmaktadır.)	Buhari ve Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
180	Ben Rabbimin katında gecelerim. O beni yedirir ve içirir.	Buhari ve Müslim	Sahih	İbadet	Merfû
181	Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı.	Buhari ve Müslim	Sahih	Yaratılış	Merfû
182	İnsanlar altın ve gümüş madenleri gibidir.	Buhari ve Müslim	Sahih	Yaratılış	Merfû
183	Allâhu Teâlâ toprağı cumartesi yarattı...	Müslim	Sahih	Yaratılış	Merfû
184	Ruhlar saf saf dizilmiş ordular gibidir.	Buhari ve Müslim	Sahih	Ruhlar	Merfû
185	Sizden her birinizin anne karnında kırk gün içinde yaratılışı toplanır.	Buhari ve Müslim	Sahih	Yaratılış	Merfû
186	Cennet bana arz edildi. Çoğunluğunu fakirlerin oluşturduğu gördüm. Cehennem bana arz edildi. Çoğunluğunu kadınların oluşturduğunu gördüm.	Buhari ve Müslim	Sahih	Kıyamet -Ahiret	Merfû
187	Fitne buradadır ve doğruya işaret etti.	Buhari ve Müslim	Sahih	Kıyamet -Ahiret	Merfû
188	Küçük gözlü, kırmızı yüzlü, basık burunlu, yüzleri zırh gibi olan Türklerle savaşmadıkça Kıyamet kopmaz.	Buhari ve Müslim	Sahih	Kıyamet -Ahiret	Merfû
189	Cehennem şehvetlerle, cennet ise hoşlanılmayan şeylerle kuşatılmıştır.	Buhari ve Müslim	Sahih	Kıyamet -Ahiret	Merfû

KAYNAKÇA

Abdurrezzâk, Muhammed b. Ahmed, el-*Musannef* , thk. Muhammed Şerif, Beyrut: Dâru't-Ta'sil, 2013.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'ammâ iştehera mine'l-ehâdîsi 'alâ elsineti'n-nâs*. thk. Ahmed Kalâş. II Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1421.

Afîfî, Ebü'l-Alâ. *Fususü'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar/ Fususü'l-hikem ve't-ta'likatu aleyh*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000

Algar, Hamid. "Necmeddîn-i Kübrâ". TDV İslâm Ansiklopedisi. 32/498-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerhü's-Şifâ*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.]

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Esrârü'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevzû'a (el-Mevzû'âtü'l-Kübrâ)*. thk. Muhammed Sabbâğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1971.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâü'l-Mesâbîḥ*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Cem'ü'l-Vesâil fi Şerhi's-Şemail*, 2. bs. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, [t.y.]

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Hürzü's-Semin li'l-Hisni'l-Hasîn*, thk. Muhammed İshâh Muhammed İbrahim, Mekke: [y.y.], 2014.

Aydınlı, Abdullah. "merfû". TDV İslâm Ansiklopedisi. 29/180-181. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Aydınlı, Abdullah, Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis, İstanbul: Seha Neşriyat 1986.

Bağdâdi, Ebu Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb. *el-Buhelâ*, thk. Ahmed Ferid Mezidi, Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 2011.

Bağdâdi, Ebu Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb. *İktizâü'l-İlmi'l-Amel*, thk. Ebu Abdullah Dâni, Beyrut: Dârü'l-Lü'lüe, 2020.

Baltacı, Halil. “Necmeddîn Dâye’nin Bahru’l-hakâik Adlı Tefsirinde İbâdetlere Dâir Bazı İşârî Yorumlar”. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10/20 (2011), 193-210.

Baltacı, Halil. Mirsâdü’l-İbad mine’l mebde’ ile’l-mead: Başlangıçtan Nihayete Allah’ın Kullarının Yolu. İstanbul: Dergâh Yayınları,2021.

Baltacı, Halil. Necmeddin Dâye Razi Hayatı-Eserleri ve Görüşleri. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Bayram, Mikail. Şeyh Evhadü’-d-Din Hâmid El Kirmâni ve Menâkıb-Nâmesi. Konya: Kardelen Yayınları, 2005.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud. *Şerhü’s-Sünne*, thk. Şuayb Arnavud, Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, 2. bs. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1983.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b Ali. *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. İbn Türkânî (Mardîni), 10 Cilt, Haydarabad: Dâiretü’l-Maâri’l-Osmaniyye, 1355.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *ed-Deavâtü’l-Kebir*. thk. Bedr b. Abdullah Bedr. Safât: Cem’iyyetu İhyai’t-Türasi’l-İslâmî, 1989.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *el-Âdâb*. thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Kitabü’z-Zühdi’l-Kebir*. thk. Amir Ahmed Haydar. Beyrut: Dârü’l-Cinân, 1987.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Şuabü’l-İmân*. thk. Ebu Hacer Muhammed Zaglul. 7 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basri. *el -Bahrü’z-Zehhar/Müsnedü’l-Bezzar*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, 18 Cilt, Beyrut: Müessesetu Ulumi’l-Kur’ân, 1988.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu’fi. *el-Edebü’l-Müfred*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1984.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu’fi. *et-Tarihü’l-Kebir*, thk. Muhammed b. Sâlih el-Debbâsî, Riyad: en-Naşirü’l-Mütemeyyiz, 2019.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu’fi. *Sahihü’l-Buhari/Camiü’s-Sahih*, Bulak: el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, 1893.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, el-Câmiu's-sahîh, 8 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Hasan Kamil Yılmaz. çev. Veli Ulutürk - Murat Sülün. İstanbul: Erkam Yayınları, 2007.

Bursevi, İsmail Hakkı. *Temâmü'l-Feyz fî Bâbi'r-Ricâl*, thk. Ramazan Muslu, Ali Namlı. Dımaşk : Dâru Ninevâ, 2011.

Câmî, Abdurrahman. Evliya Menkıbeleri (Nefahâtü'l-üns). ed. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.

Cürcânî, eş-Şerif Ali b. Muhammed. *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Çağrı, Mustafa. "Ahlâk". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Abdullah Haşim Yemani, Kahire: Dârü'l-Mehasin, 1966.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *Ehâdisü'l-Eczâi'l-Aşreti'l-Ülâ min Kitâbi'l-Efrâd*, thk. Muhammed b. Abdullâh es-Serî, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1442.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, (*Mukaddime*) *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, 1. Baskı, 2 Cilt, Dımaşk: Dâru'l-Mustafa, 2011.

Dâye, Ebu Bekr Necmeddin Abdullah b Muhammed b Şahaver Necmeddin. *Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî*. thk. Muhammed Rıza Şefii Kedkeni. Tahran: Müessese-i Mütalaat-ı İslami Danişgah-ı McGill Şube-i Tahran, 1974.

Dâye, Ebu Bekr Necmeddin Abdullah b Muhammed b Şahaver Necmeddin. *Bahrü'l-hakaik ve'l-meani fî tefsiri's-seb'i'l-mesani/et-Te'vilatü'n-Necmiyye*. Tahran: Müessese-i Pejuheş-i Hikmet ve Felsefe-i İran [Iranian Institute of Philosophy], 1392.

Dâye, Necmeddin. *Mirsâdü'l-'ibad mine'l-mebde' ile'l-mead: Başlangıçtan Nihayete Allah'ın Kullarının Yolu*. haz. Halil Baltacı. Dergah Yayınları, 2021.

Dâye, Necmeddin. *Mirsâdü'l-'ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd*. nşr. Muhammed Emin Riyâhî. Tahran: Büngah-ı Terceme ve Neşr-i Kitab, 1973.

Dâye, Necmeddin. *Şerhu Kavli 'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Harakânî*. Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul: No: 2114.

Dâye, Necmuddin-i. *Sufilerin Seyri Mirsâdu'l-'İbad*. çev. Hakkı Uygur. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.

Demirli, Ekrem. *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan: İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücûd Geleneği* İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009,

Deylemî, Ebû Şüca Şiruye b. Şehredar b. Şiruye. *el-Firdevs bi-Me'sur el-Hitab: el-Firdevsü'l-Ahbar*. thk. Saîd b. Besyuni Zaglul. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin. *Lema 'âtü't-tenkîh fî şerhi Mişkâti'l-Mesâbih*, thk. Takiyüddîn en-Nedevî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020.

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebî'd-Dünyâ, *Kitabü'z-Zühd*, Dimeşk: Dâru İbn Kesir, 1999.

Ebû Dâvûd Sicistani. *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb Arnavud, 7 Cilt, Beyrut: er- Risaletü'l-Alemiyye, 2012.

Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.]

Ebu Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mû li't-Turâs, 1984.

Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn, *es-Sirâcü'l-Münîr*, Riyad: Mektebetü's-Siddîk, 2015.

Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn. *Sahihu't-Terğîb ve't-Terhîb*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2000.

Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn. *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaîfe ve'l-Mevzua*, 4. bs. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1977.

Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn. *Zaîfü'l-Câmi'i's-Sagîr ve Ziyadetuh* Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1979.

Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn. *Sahihü'l-câmiü's-sagîr ve ziyâdetühü*, Mektebetü'l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut, 1988.

Erkaya, Mahmud Esad. *Hadislerin Sübûtuna Dair Yaklaşımlarda Metodoloji Farkının Etkisi: Hanefî Fukaha ve Mutasavvıfların Hadis Anlayışları Bağlamında Bir*

Değerlendirme, İSLARA Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi, 12 Şubat 2022, Bildiriler Kitabı, 2022. 159-174.

Fethi, Ebu Amr b. Muhammed b. Yâsir. *Fazlur-Rahîmi 'l-Vedûd Tahrîci Süneni Ebî Dâvûd*, 4 Cilt, Demmâm: Daru İbni'l-Cevzi, 2019.

Fetteni, Cemaleddin Muhammed Tahir b. Ali el-Hindi. *Tezkiretü 'l-Mevzûat; Kanunü 'l-Mevzûat ve 'd-Duafâ*, Beyrut: Emin Demci, [t.y.]

Gashim-Zade, Binazir. *Necmeddîn-i Dâye'nin Siyasete Dair Görüşleri*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Maksadü 'l-Esnâ fî Şerhi Esmâ'illâhi 'l-Hüsânâ*, nşr. Fazlul Şehâde, Beyrut: [y.y.]1982.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâü 'ulûmi 'd-Dîn*, I-IV, Kahire: [y.y.],1332.

Gazzî, Ebü'l-Mekârim Necmeddîn Muhammed b. Muhammed Âmirî Dımaşki Necmeddin. *İtkânu ma Yuhsinu Mine'l-Ahbârî'd-Dâirati Mine'l-Elsine*, thk. Halil b. Muhammed el-Arabi, Kahire: el-Farukü'l-Hadise, 1995.

Gumâri, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed İbnü's-Siddîk. *el-Müdüvî li-İleli 'l-Münâvî*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye,1996.

Hâkim Nisâbûrî, Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek alâ es-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâr'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Hamd, Abdulkadir Şeybe. *Fıkhü 'l-İslâm Şerhu Bulûgu 'l-Merâm min Cem'i Edilleti 'l-Ahkâm*, 9 Cilt, Medine: Matabiü'r-Reşid, 1982/1402.

Hatib, Abdulkerim. *Kazıyyetü 'l-Ulûhiyye Beyne'l-Felsefe ve 'd-Din: Allah, Zaten ve Mevzûan*, 3. bs. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1983.

Hennâd b. Serî, *Kitâbü 'z-Zühd*, thk. Abdurrahman Feryevâî, 2 Cilt, Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1985.

Heysemi, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Bugyetü 'r-Raid fî Tahkiki Mecmaü 'z-Zevaid ve Menbaü 'l-Fevaid*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Hindi, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân Müttaki. *Kenzü 'l-ummâl fî süneni 'l-akvâl ve 'l-ef'âl*, neşr. Bekri Hayyani, Saffet Sakka, 5. Bs. 16 Cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Hût, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Derviş el-Beyrut Muhammed. *Esna'l-Metalib fî Ehâdîsi Muhtelifi'l-Meratib*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1983.

Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fî Tahrîci mâ fî'l-İhyâ mine'l-Ahbâr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1. Basım, 1421.

Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Tahrîcü Ehâdîsi'l-İhyâ*, thk. Mahmud b. Muhammed el-Haddâd, 5 Cilt, Riyad: Dâru'l-Asımeti li'n-Neşr, 1987.

İbn Abdilberr, *Câmi'ü Beyâni'l-İlm ve Fadlihi*, Demmâm: Dâr İbni'l-Cevzî, 1994.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *el-İlelü'l-Mütenahiye fî'l-Ehâdîsi'l-Vahiye*, thk. Halil el-Meys, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *Kitâbü'l-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 2. Bs, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1983.

İbn Ebi'd-Dünya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd. *es-Samt ve Âdâbü'l-Lisan*. thk. Necm Abdurrahman Halef, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.

İbn Ebi'd-Dünya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd. *Zemmü'l-Melâhî*, thk. Ömer Abdülmünim Selim, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416.

İbn Ebü'd-Dünya Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bagdâdî. *Kitâbü'z-Zühd*. Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1999.

İbn Ebû Asım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhak. *Kitâbü's-Sünne*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980.

İbn Ebû Hâtım, Abdurrahman b. Ebû Hâtım er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad, 1952.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Kitâbü'l-Musannef fî'l-Ehâdîs ve'l-Asar*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut: Dârü't-Tâc, 1989.

İbn Hacer Askalânî, *İtrâfü'l-müsnedi'l-mu'telî bi-Etrâfi'l-Müsnedi'l-Hanbelî*, Dımeşk: Dâru'l İbn-i Kesir, 1431.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Fethu'l- Bâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Abdü'l-Muîd. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.

İbn Hanbel, Ahmed. *el-Müsned (Tahrîcû Müsned'i Şâkir)* thk. Ahmed Muhammed Şakir, 16 Cilt, Kahire: Dârü'l-Maârif, 1955

İbn Hanbel, Ahmed. *Fezâilü's-Sahâbe*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, 2 Cilt, Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1983.

İbn Hanbel, Ahmed. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel (Mevsuatül hadisiyye müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel)*, thk. Şuayb Arnavud, İbrâhim ez-Zeybek, 45 Cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b Hibban b Ahmed et-Temîmî. *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdürreşid. 9 Cilt. Haydarabad, 1973.

İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî. *et-Tekasim ve'l-enva'*, thk. Muhammed Mustafa el-Hatib, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.

İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîni'd-du'afâ ve'l-metrûkîn / Kitâbü'l-Mecruhîn*. thk. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi, Riyad: Dârü's-Sumay'î, 2000.

İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî. *Sahihu İbn Hibban*, thk. Şuayb el-Arnayud, Hüseyin Esed, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi. *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa A'zami, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1975.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebî Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşki. *Bedâiü'l-Fevâid*, tashih Mahmûd Ganim Gays , 2. bs. Kahire : Mektebetü'l-Kahire, 1972.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *Zadü'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-Ibâd*, thk. Şuayb Arnavud, Abdülkadir Arnavud, 2. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4. bs. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1981.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî. *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim/ Tefsiru İbn Kesir*, 2. Bs. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1970.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Muhtasaru Tarihi Dımaşk li-İbn Asâkir*, thk. Riyaz Abdülhamid Murad, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1984.

İbn Mübârek, Ebû Abdurrahman Abdulah. *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, thk. Habiburrahman A'zami, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, [t.y.]

İbn Mübârek, Ebû Abdurrahman Abdullah. *Kitâbü'l-Cihâd*, Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1988.

İbn Râhuye, Ebû Ya'kub İbn Rahuye İshak b. İbrâhim b. Mahled. *Müsnedu İshak b. Râhuye*, thk. Muhammed Muhtar Dırar el-Müfti, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 2002.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Beyânu Telbisi'l-Cehmiyye fi Te'sisi Bidaihimü'l-Kelamiyye*, thk. Yahya b. Muhammed el-Huneydi, Medine: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbaati'l-Mushafi'ş-Şerif, 1426.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*. thk. Muhammed Reşad Salim, Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986.

İbn Teymiyye, *Kâide Celile fi't-Tevessül ve'l-Vesile*, thk. Muhammed Reşid Rıza Kahire: Matbaatü'l-Menar, 1915.

İbn Teymiyye. *Mecmûu'l-Fetâvâ*. thk. Bin Muhammed Abdurrahman. Medine: Mecmeu'l-Melik Fahd, 2004.

İbn Zencuye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Ezdi. *Kitabü'l-Emvâl*. thk. Şakir Zib Feyyaz, Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1986.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed. *Hulasatü'l-Bedri'l-Münir fi Tahrici'l-Ehâdis ve'l-Asarü'l-Vakia fi'ş-Şerhi'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed Şeybânî Cezerî. *Câmiü'l-Usûl min Ehâdîsi'r-Resûl*, thk. Abdülmecid Selim, Muhammed Hâmid el-Fiki. 2. bs. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, 1980.

İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tahir. *Ma'rifetüt-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*, thk. İmadüddin Ahmed Haydar, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1985.

İmâm Rabbânî, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî, *Mektubat*, trc. Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1995.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak. *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Asfiyâ*, Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1937.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak. *Kitâbü'l-imame ve'r-red ale'r-Rafîza*, thk. Ali b. Muhammed b. Nasır el-Fukayhi, 3. bs. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2001.

Karahisârî, Kasım b Mahmud. *Sufi Diliyle Siyaset İrşadü'l-Mürîd ile'l-Murad fi Tercemeti Mirsâdü'l-'İbad*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.

Karahisârî, Kasım b. Mahmud. *İrşadü'l-mürîd ile'l-murad: Mirsâdü'l-ibad tercümesi (inceleme-tenkitli metin)*. ed. A. Azmi Bilgin- Fakirullah Yıldız. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.

Karapınar, Fikret. "İlk Devir Sûfilerin Hadis Birikimleri," Marife, yıl. 7, sayı. 2, güz 2007, s. 37-55

Karapınar, Fikret. "Hadis ve Tasavvuf: Sûfilerde Hadis Usulü ve Şerhi," Sosyal Bilimlerde Disiplinlerarası Çalışmanın İmkânı: Tasavvuf Örneği, Ankara, 2022,149-184.

Karapınar, Fikret. "Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinde Hadis Kültürü", Marife, 15/1, (Yaz 2015) 117-137.

Karapınar, Fikret. “Rivayetlerde İşârî Yorum”, Hadis Tetkikleri Dergisi, 2007, cilt: V, sayı: 2, 89-104

Kastallânî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed. *el-Mevahibü'l-Ledüniyye*, şrh. Mahmud Abdülbaki, çev. İhsan Uzungüngör, İstanbul: Semerkant Yayınları, 1972.

Kaya, Abdullah. “Selçuklular Dönemi Sivas'ta İlmi Hayat ve İlim Adamları”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi I/2 (2008), 212-242.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcü'l-İslâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî. *Bahrül-Fevaid / Meanil-Ahbar*, thk. Vecih Kemaluddin Zeki, Kahire: Darü's-Selâm, 2008.

Kırca, Celal. “İnsanın Allah'ın Halifesi Olduğu Düşüncesine Sufi Bir Yorum (N. Daye Örneği)”, Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumu”, Bildiriler Kitabı, 19-21 Nisan 2013, (Konya: 2014), 417-429.

Kırca, Celal. “Necmeddin Daye'de İnsan Anlayışı”, I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum: Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler) 27-30 Eylül 2010, (Kayseri: 2014), 143-154.

Köprülü, Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, sad. O. Fuad Köprülü Türk Tarih Kurumu, Ankara:1976,

Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedü's-Şihâb*. thk. Abdülmecid Selefî, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1985.

Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, nşr. Hişam Semîr el-Buhari, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin. *Letâifü'l-İşârât Tefsiru Sufi Kâmil li'l-Kur'âni'l-Kerim*. thk. İbrâhîm Besyuni, 2. bs. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1981.

Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi' (Abdürrezzâk es-San'ânî, el-Musannef içinde)*, nşr. Habîbürrahman el-A'zamî, Beyrut: y.y. 1983.

Mehmet Efendioğlu, “Maktu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003. 27/457-458.

Mervezî, Ebu Abdullah Muhammed b. Nasr b. Yahya. *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, thk. Muhammed b. Süleyman Salih er-Rebiş, Mansure: Darü'l-Hedyi'n-Nebevi, 2011.

Mubarekfûrî, Abdurrahman b. Abdurrahim. *Tuhfetü'l-Ahfezî bi Şerhi Câmi'it-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dar'ul-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

el-Muhasibi, Haris. *El-Akl ve Fehmü'l Kur'an: Akıl ve Kur'an'ın Anlaşılması*, Çev. Veysel Akdoğan, İstanbul:İşaret Yayınları, 2004.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali. *et-Teysir bi-Şerhi'l-Câmi's-Sagir*, 3. bs. Riyad: Mektebetü'l-İmam eş-Şafii, 1988.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali. *Feyzü'l-Kadir Şerhi'l-Câmi's-Sagir*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1938.

Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi. *Et-Tergib ve't-Terhib*, Kahire: Dâru't-Türas, [t.y.]

Münzirî, Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdilkavî b. Abdillâh. *et-Terğîb ve't-Terhib*. ed. Mustafa Amâre. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Elbânî, 1968.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu Müslim)*. ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Najm Al-Dîn Râzî, *The Path of God's Bondsmen from Origin to Return (Mirsâd al-'ibâd men al-mabda' ilâ'l-ma'âd)*. çev. Hamid Algar. Persian Heritage Series 35 New York: Caravan Books, 1982.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Riyazü's-Salihin*, Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1938.

Nevevî, Muhyiddin Yayhyâ b. Şerîf. *Kitâbü'l-Ezkâr*. thk. Abdülkâdir Arnavud. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Okuyan, Mehmet. "*Necmeddîn-i Dâye*". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/496-497. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Okuyan, Mehmet. "*Necmüddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1996), 109-122.

Okuyan, Mehmet. *Necmüddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*. İstanbul: Rağbet Yayınları,2001.

Öngören, Reşat. "*Mecdüddin el-Bağdâdî*". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/230-231. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Örs, Derya. “*Necmuddîn-i Râzî: Hayatı ve Eserleri*”. *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* II/6 (2002), 19-34.

Öztürk,Özkan. *Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017

Panipetî, el-Kadî Muhammed Senâullah. *Tefsiru'l-Mazhari*, thk. İbrahim Şemseddin, 7 cilt Beyrut: [y.y.] 2004.

Ramhürmûzî, Ebû Muhammed b. Hallad Hasan b. Abdurrahman. *el-Muhaddisü'l-fasil beyne'r-ravi ve'l-vai*, thk. Muhammed Accac Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971.

Sağânî, Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen. *el-Mevzûât li's-Sağânî*, thk. Necm Andurrahman Halef, Dimeşk: Dâru'l-Me'mû li't-Turâs, 1980.

Sağânî, Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen. *ed-Dürrü'l-Mültekat fi Tebyîni'l-Galat ve Nefyi'l-Lagat*. Nşr. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Schimmel, Annemarie. *İslam'ın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.

Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezairi. *Tefsirü's-Sealibi el-Müsemma bi'l-Cevâhiri'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b Abdirrahmân b Muhammed. *el-Makasidü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsine*. thk. Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1414.

Severcan, Sefaettin (haz.) *Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol*. İstanbul: Büyüyenay, 2018.

Sıbtu İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*, thk. Canan Celil Muhammed Hemundi, Kahire: ed-Dâru'l-Vataniyye, 1990.

Sübkî, Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi. *Tabakatü's-Şafiiyyeti'l-Kübra*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: Matbaatu İsa el-Babi, 1964.

Sühreverdî, Ebu Hafs Şehabeddin Ömer b. Muhammed. *Avârifü'l-Maârif/Marîfet İhsanları*. Çev.Yahya Pakış, Dilaver Selvi, İstanbul: Umran Yayınları, 1988.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Câmiü'l-Ehadis, Câmiü's-Sağîr ve Zevâiduhû*, thk. Abbas Ahmed Sakr, Ahmed Abdülcevad, 21 Cilt, Beyrut: Darü'l-Fikr, 2004.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürerü'l-Müntesire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire*. Nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ. Riyad: Câmiatü'l-Meliki Suud, 1983.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Le'âli'l-Masnû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevzû'a*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî, *el-Fevaidü'l-Mecmua fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemani, Kahire: Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammed, 1960.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed (360/971). *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdi Abdülmeccid Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Evsât*, thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1985.

Tabersî, Mirza Hüseyin Nuri, *Müstedrekü'l-Vesâil*, 3. bs. [y.y. : y.y.], 1991.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme Ezdî Hacrî Mısırî. *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Seyyid, Muhammed Zührî en-Neccâr. Kahire: Matbaatü'l-Envari'l-Muhammediyye, 1968.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu Müşkili'l-Âsar*, thk. Şuayb Arnavud, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Davud b. Carud Farisi. *Müsnedu Ebî Dâvûd et-Tayalisi*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1985.

Hâkim et-Tirmîzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan el- *Nevâdirü'l-Usûl fi Marîfeti Ahbarir-Resul*, Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2010.

Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.

Türker, Ömer. “İslam Siyaset Düşüncesinin Yeniden İnşası Üzerine Bir Deneme.” İslam Siyaset Düşüncesi: Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan, ed. Lütfi Sunar & Özgür Kavak, 51–94. Ankara: İLEM Kitaplığı, 2018

Useymın, Muhammed es-Salih. *Fetava’ş-şeyh Muhammed es-Salih el-Useymin*, nşr. Eşref İbn Abdürrahim 2. bs. Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 1991.

Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.

Yaylimov, Guvanch. *Necmeddîn-i Kübrâ ve Anadolu’da Kübrevilik*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012.

Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Yıldırım, Ahmet. “*Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis*”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, c.4 sayı:2,2018,51-70.

Yılmaz, Eyüp. “*Moğol İstilâsı Sürecinde Kübrevî Bir Derviş: Necmeddîn-i Dâye’nin Gözüyle Ortaçağ Anadolu’suna Dair Bazı Değerlendirmeler*”. *Selçuk Türkiyat* 54 (2022), 45-62.

Yılmaz, Hasan Kamil. “Şehâbeddin es-Sühreverdi”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2010. 38/40-42.

Yılmaz, Hayati, “Kudsî Hadis” TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları, 2002. 26/318-320.

Yılmaz, Hüseyin. *Hilafeti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Tasavvufî Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Yılmaz, Kübra, “XV. Asır Şâiri Uşşâkî’ye Âit Yenbû-ı Hikmet Adlı Mesnevinin Necmeddîn-i Dâye’nin Mirsâdu’l-İbâd’ı ile Münâsebeti”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 2019, cilt: XIV, sayı: 2, s. 175-194.

Yılmaz, Muhammet. “Bazı Hadislerin Sıhhat Durumuna Dair Ünlü Sûfi Necmüddîn el-Kübrâ’ya Yöneltilen Sorular ve Cevapları,” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.14 sayı 1 s. 1-32

Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Kitabu ithafü's-sadeti'l-muttakin bi-şerhi esrar-ı İhyai ulumi'd-din*, Kahire: Matbaatü'l-Meymeniyye, 1311.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tahrîcü Ehâdisi'l-İhyâ*, thk. Mahmud b. Muhammed el-Haddâd, 5 Cilt, Riyad: Dâru'l-Asımeti li'n-Neşr, 1987.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâut ve heyeti. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405.

Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah. *et-Tezkire fi'l-Ehâdisi'l-Müştehire*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Aliyye, 1986.

Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf. *Muhtasarü'l-Makâsidi'l-Hasene Fî Beyâni Kesirin Mine'l-Hadisi'l-Müştehire Alel-Elsine*, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, 2. bs. Riyad: Mektebü't-Terbiyeti'l-Arabi li-Devli'l-Halic, 1995.